

جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

(د پوهنیزو، ادبي او څېړنیزو لیکنو ټولګه)

Ketabton.com

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

جنگ او فرهنگ

په افغانستان کې

(د پوهنیزو، ادبي او څېړنیزو لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

ليکوال: محمد اسماعيل يون

خپرونډی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضياء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ کال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م

د تحریک د خپرونو لړ: (۹۷)

ليکوال د خپرونو لړ: (۴۲)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوولیت ليکوال پورې اړه لري.

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثر خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثر هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثر ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینگ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازی په هیله

د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

نيوليک

مخ

ليکنه

- په تحميلي جنگ کې راتوکېدلی فرهنگ.....۱
- بيا هم په جنگ او فرهنگ کې.....۷
- يو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون هڅه۹
- پښتو رسنيو ته څو د زړه خبرې او څو د راز مشورې.....۱۴
- بابي گله! ستا د ليدو په هيله.....۲۱
- په ((ځانگو)) کې کوم فکر زانگي؟.....۲۳
- پوهاند محمد حسن کاکړ د جگړې پر لومړۍ کرښه!.....۳۰
- د ودان اوښکه.....۳۶
- د (ضمير) پر مړينه ضمير لږ زېږي.....۴۲
- جنگ او فرهنگ په افغانستان کې.....۴۴
- د خوشال پوځي نړۍ ليد.....۶۳
- ((د برياليتوب لار)) له کومو پېچومو تېرېږي؟.....۷۸
- پښتو کې درې نوي شعري فورمونه۸۶
- پښتو اوسنی شعر د حوادثو په مسير کې.....۱۱۲
- د يو ښه ليدلوري لپاره يوه ښه هڅه.....۱۳۸
- د استاد الفت په نثر کې شل فکري ليدلوري.....۱۴۱
- د نظم رغنده توکونه.....۱۷۱

په تحميلي جنگ کې راتوکېدلی فرهنگ

په افغانستان کې له تېرو څو لسيزو راهيسې په بېلابېلو نومونو جنگ يانې د تمدنونو ټکر (Clash of Civilisation) يا د (باچا خان بابا) په وينا د پردې جنگ تنور تود دی، چې خشاک يې افغانان په تېره بيا پښتانه دي، وینه د افغان توپرې، پښه د افغان غوڅېرې، کورد افغان وړانېرې، ښوونځی د افغان سوځول کېرې، ډاکټر، انجنير، ښوونکی، سپين ږيری او ملک د پښتانه وژل کېرې، خو ثمر يې د سيمې او نړۍ زېښتونکي هېوادونه څتي. په جنگ کې گورې نه وېشل کېرې، جنگ افغانستان ته زيات مادي او معنوي زيانونه اړولي دي، په تېره بيا زموږ فرهنگ يې ترکچې ډېر زيانمن کړی دی، چې بېلگه يې له هېواده د پښتون کدر فرار، پردی فرهنگي يرغل او نور دي، خو ددې ترڅنگ بيا هم ځينې ژمنو پښتنو د جنگ په دغه بټ کې هم خپله فرهنگي او علمي ډيوه بله ساتلې او وخت نا وخت يې نوموتي اثار پنځولي دي، چې په دې جمله کې (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) د درانه استاد پوهنوال محمد اسمعيل يون د بېلابېلو ارزښتمنو ليکنو ټولگه ده، چې دده بېلابېلې ليکنې په کې شاملېرې.

په نوموړې ټولگه کې استاد ډېر ښکلي او په زړه پورې ليکنې، چې ځينې يې د تېرو پنځو کلونو په بهير کې د علمي کنفرانسونو لپاره چمتو کړې وې او علمي ارزښت لري، ځای کړي دي، او ځينې نورې يې وخت نا وخت د هېواد په روانو حالاتو د زړه درد او د هغو تداوي

دواړه له ټولنې سره شریک کړي دي او ځینې نورې یې د هېواد د معتبرو لیکوالو پر اثارو تحلیلي لیکنې دی، د بېلګې په توګه: (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) لیکنه، چې په همدې نامه کتاب هم نومول شوی، استاد دغه لیکنه د سارک هېوادونود سکرتریت لپاره لیکلې وه، چې په کې یې د هېواد فرهنگي غنا ته نغوته کړې او هم یې د روان ((پردي جنگ)) له امله زموږ هېواد ته اوبستي فرهنگي زیانونه ارزولي او په نږدې راتلونکي کې یې د شتو فرهنگي اثارو او فرهنگ ته د اوبستونکو زیانونود مخنیوي لارې چارې په ګوته کړي دي. د (د یو مثبت فرهنگي بدلون اوبستون هڅه) لیکنه د هېواد پر نوښتګرو چارو باندې را څرخي، چې څرنګه موږ په ګډه د یون کلتوري یون له لارې د استاد یون (۳۳) بېلابېل اثار په پښتون ځپونکي ارګ کې راټول، ترتیب، کمپوز، ایډیټ او خپاره کړل، چې بېلګه یې تر اوسه په افغانستان کې نه ده لیدل شوې، د دغو کتابونو په پار په کابل سرینا هوټل کې شانداره غونډه جوړه شوې وه، چې بېلابېلو لیکوالو له هماغه ځایه د خپلو اثارو د راټولولو او د چاپ له لارې د خوندیتوب فکر واخیست او هوډ یې وکړ چې ورته کار به ترسره کوي، خو ((کار سخت کار دی))، له بده مرغه چې تر اوسه پورې یو پوخ لیکوال هم په دې چاره بریالی شوی نه دی.

په تېرو څوارلسو کلونو کې نړیوالو د پیسود جوال خوله د افغانستان لپاره پرانیستې وه، چې له امله یې زیاتې رسنۍ راوټوکېدې، خو له بده مرغه زیاتې رسنۍ په کې یرغمل شوې د

زورواکو او بهرنیو له خوا یرغمل شوي رسنۍ اوس د هېواد د ملي گټو پر ضد خپروني کوي. له ښه مرغه په دې ټيل کې يو شمېر پښتو رسنۍ هم را وټوکېدې، چې په (پښتو رسنيو ته خود زړه خبرې او خو د راز مشورې) په ليکنه کې د پښتو رسنيو د چارو د لارښه والي او رسنيز ځواک د اغېزمن کارولو لارې چارې په گوته شوي دي، چې څنگه پښتو رسنۍ په تېره چاپي او برېښنايي رسنۍ د بې ځايه تورو نو او رسنيزو اخلاقو خلاف چارو پر ځای پر ملي او فرهنگي مسايلو تمرکز وکړي.

په افغانستان کې تل پر يوه غم پسې بل غم وي، يوازينۍ لوبې دي، چې د هېواد والو په شونډو يې موسکا راوستې چې په دوی کې زموږ د کرکټ ملي لوبډلې لوبغاړي په سر کې راځي، دوی د هېواد بېرغ د نړۍ په گوډ گوډ کې ورپاوه. د تنظيمي جگړو پر مهال به موږ په پېښور کې کرکټ لوبې کتلې او کولې، خو په زړه کې مو د خپل هېواد د لوبډلې د لوبې د کتلو غټ ارمان و، چې الحمد الله دادی دا ارمان مو هم پوره شو، موږ به په خپلو ناستو کې ويل چې کله به د افغانستان ملي لوبډله په نړيوالو لوبو کې لوبېږي او موږ به په فخر ورته چکچې وهو او خپل احساسات او ولولې به څرگندوو، له ښه مرغه دا ورځ مو هم وليده، استاد په خپله ليکنه (د ودان اوښکه) کې د کرکټ لوبې لېوالتيا ته او د هېواد د ملي لوبډلې لپاره خپل، د خپلې کورنۍ او کشري زوی (ودان) احساسات انځور کړي، چې نن سبا د هر افغان کورنۍ همدا احساسات دي، (ودان) بختور دی چې وار له مخه په ماشومتوب کې يې د ملي لوبډلې لوبې وليدې او د

ملي ټيم د ماتې له امله يې اوښکې د برياً په هيله تويې کړې، کېدې شي راتلونکې کې د هېواد د همدې لوبډلې ستوری شي، زموږ د نسل خو يووازي دا ارمان و، چې خپل بېرغ د نړۍ په ميدانونو کې رپانده ووينو، د (ودان) دا هيله چې ملي لوبډله به د نړۍ سترو لوبډلو ته ماتې ورکوي، يوه په بلې پسې رښتيا کېدونکې ده او هغه ورځ لري نه ده چې زموږ هېواد به دنړۍ په کچه اتل وي.

يو چا رښتيا ويلي دي چې ((پښتانه ښه ژوندي او بد مري نه لري)) خو دغه خبره بيا د د پوهاند محمد حسن کاکړ په اړه صدق نه کوي، ځکه چې پوهاند صيب او ارواښاد زرملوال صيب دوه تکړه تاريخ ليکونکي وو، چې تل يې د غرضي او مرضي ستمي تاريخ تحريفوونکو ليکوالو پر وړاندې په زغرده په ثبوتونو او د تاريخ د علم د اصولو په رڼا کې ځوابونه ويلي دي، درانه استاد يون هم د (پوهاند محمد حسن کاکړ د جگړې پر لومړۍ کرښه!) ليکنې تر سرليک لاندې د پوهاند صيب په اړه خورا کره او پخه ليکنه کړې، چې په کې يې د پوهاند صيب کاکړ پر کرو خدمتونو رڼا اچولې ده.

يون صيب د يو ژمن او وفادار دوست په څېر خپل ملگري په ژوند او مرگ دواړو پاللي دي، چې د ښاغلي عبدالحميد بابي صيب پر مرگ يې هم په (بابي گل) ستا د ليدو په هيله) ليکنه کې اوښکې تويې کړې. دغه راز يې د (ضمير پر مړينه ضمير لږ زېږي) سرليک لاندې د ځوانيمرگ ليکوال (احمد ضمير علم دوست) پر مړينه اوښکې توي کړي او هغه ته يې د عقيدت پيرزوينې وړاندې کړي دي.

[په ((ځانگو)) کې کوم فکر زانگي؟] لیکنه یې د نوموتي لیکوال فاتح الملک ننگ یوسفزي پر یوه کتاب (ځانگو) کښلې ده، چې په کې یې د کتاب منځپانگه په ژوره توگه روښانه کړې او د کتاب پر ارزښت او د موضوع پراهمیت رڼا اچولې ده.

زه چې څومره یون صیب پېژنم له خوشال بابا سره یوه روحی تړاو لري، چې پرې تر حده زیات گران دی او ما چې د استاد څومره اثار لوستي، ده د خوشال بابا د شعر بېلگې په کې په یوه یو ډول راوړي دي. (د خوشال پوځي نړۍ لید) یې یوه بله جالبه لیکنه ده. دا لیکنه د پروفیسر علي احمد جلالی پر کتاب (د خوشال د عصر او چاپیریال پوځي څېړنه) نومي کتاب باندې شوې ده، چې د بابا فکريې په کې ښه شنلې دي. په دې کتاب کې داسې بېلگو ته اشاره شوې چې د هېواد په اوسنیو حالاتو کې هم د تطبیق وړ دي او لیکوال هڅه کړې چې نه یوازې د بابا د وخت، بلکې د هغه په رڼا کې اوسني جنگي چاپیریال او تکتیکونه هم وڅېړي. ورپسې لیکنه یې د نقیب احمد اتل پر ژباړه چې د نوموتي ارواپوه ډیل کارنیګي کتاب (د بریالیتوب لار) کتاب باندې کړې ده، چې د کتاب ټوله محتوا یې په لنډ ډول په کې واضح کړې ده، نوموړې لیکنه د کتاب پر منځپانگې سربېره نور ډېر گټور مطالب راپېژني او د شخصیت جوړونې په اړه په کې لازمي لارې چارې رابښي، د کتاب په بله برخه کې یې د (د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) پر کتاب چې د ښاغلي (نورولي خان نور) یو څېړنیز او شننیز اثر دی، هم یوه هراړخیزه لیکنې کړې ده.

دغه راز استاد يون د خپلو علمي ترفيعاتو لپاره ځينې څېړنيزې علمي ليکنې هم په دې ټولگه کې ځای کړي دي، چې وخت ناوخت يې په کابل پوهنتون کې د کنفرانسونو له لارې وړاندې کړي دي، چې (په پښتو شعر کې درې نوي شعري فورمونه)، (پښتو اوسنی شعر د حوادثو په مسير کې)، (د استاد الفت په نثر کې شل فکري ليدلوري) او (د نظم رغنده توکونه) عنوانولاندې ليکنو کې يې په پوره تفصيل سره علمي او ادبي بحث کړی دی، چې د علم او ادب لارويانو لپاره يوه مشعل کېدۍ شي او په ورته موضوعاتو کې ترې د ريفرنس په توگه گټه اخيستلاى شي.

په پای کې د ادب او ليکوالۍ د يو شاگرد په توگه ويلای شم، چې په دغه اثر کې کولای شو، د سريزې ليکنې، کره کتنې، يادښت ليکنې او نورو بېلابېلو ليکنو د ليکلو په اړه پوره مالومات ترلاسه کړو او کولای شو چې له دغو ليکنو په الهام اخيستني سره ورته ليکنې وکړو، چې دا به زموږ د فردي وړتيا په غوړېدنه کې ستر رول ولوبوي، که څه هم ما هڅه کړې چې د کتاب د منځپانگې په اړه لنډيز وړاندې کړم، چې ايله په همدې څو کرښو په تورولو توانېدلى يم، په پای کې درانه لوستونکي ددې اثر لوستو ته رابولم او استاد ته د لوی الله ج له درباره د اوږد عمر، تاند قلم او ځيرک فکر هيله لرم.

په درناوي

پوهنيار وفا الرحمن وفا

کابل-بگرامي

د مرغومي ۲۲ مه ۱۳۹۴ ل کال

سرريزه:

بيا هم په جنگ او فرهنگ کې

دا زما د متفرقه پوهنيزو، ادبي او څېړنيزو ليکنو يوه ټولگه ده، دا ليکنې د (۱۳۸۸ ل) کال له پيل څخه بيا د (۱۳۹۴ ل) کال تر پايه پورې په بېلابېلو وختونو کې ليکل شوي دي. ځينې يې چاپي او برېښنايي رسنيو کې پر خپل وخت خپرې شوي او ځينې يې لا خپرې شوي هم نه دي. په دې هيله يې د يوې ټولگې په توگه خپل ولس ته ډالۍ کوم، چې گټه يې عامه شي. په دې ليکنو کې ځينې پر بېلابېلو ادبي اثارو ليکل شوي چې د همغو اثارو څرنگوالی څېړي.

څلور ليکنې په کې داسې دي چې ما د (پوهنوالۍ) او (پوهاندۍ) د علمي رتبو لپاره د علمي کنفرانسونو په توگه وړاندې کړي او د کنفرانسونو ژورې هيئت له خوا مثبتې ارزول شوي دي، د هغوی سپارښتنه هم دا وه، چې دا کنفرانسونه بايد چاپي بڼه هم خپله کړي. (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) په دې ټولگه کې شامله يوه ليکنه ده، دا ليکنه ما په هندوستان کې د جنوبي اسيا د ليکوالو د ټولنې د سکرترت په غوښتنه هلته د يوه جوړېدونکي علمي کنفرانس لپاره ليکلې وه. ياد سکرترت د يادې ټولنې د غړو هېوادونو له يو دوه درې تنو ليکوالو څخه غوښتي وو چې په خپله خوښه يوه مهمه فرهنگي موضوع وټاکي، يوه علمي ليکنه پرې وکړي او ياد سکرترت ته يې ورولېږي!

څرنگه چې افغانستان يو جگړه ځپلی هېواد و او فرهنگ يې د پرله پسې جگړو له امله ډېر زیان ليدلی و، ما د څو کلونو په ترڅ کې په دې برخه کې څېړنې کړې وې او لږ تر لږه مې (دې عنوانه) ځانگړي

اشار هم په دې برخه کې چاپ کړي وو، نو ځکه مې د (جنگ او فرهنگ) موضوع وټاکله، له دې لیکنې څخه مې هدف دا و چې موږ، نړۍ په تېره بیا خپلو گاونډیو هېوادونو ته دا په ډاگه کړو چې افغانستان له فرهنگي پلوه یو غني هېواد و، خو جگړو یې ډېره زیاته مادي او معنوي شتمني له منځه وړې او پاتې یې هم ډېره زیانمنه کړې ده. ددې تر څنګ مې هدف دا و چې ددې فرهنگي شتمنۍ د نور ویجاړي مخه ونیول شي، زموږ یو شمېر تاریخي اثار بېرته ترلاسه شي او هم د نړۍ پام زموږ د فرهنگي شتمنۍ خوندیتابه ته راواوړي. دا لیکنه ما هغوی ته ورولبېرله، دا چې هغوی پرې څه وکړل، په درد به یې ورته خوړلي وي که نه، خو ما خپل ملي او فرهنگي مسئولیت ادا کړ. دلته مې په دې ټولګې کې یو ځل بیا دا لیکنه ځای پر ځای کړه، که بهرنیان زموږ د فرهنگي شتمنۍ ساتنې ته پاملرنه نه کوي، موږ خپله باید لاس په کار شو. نو همدې مسئلې ته د زیاتې پاملرنې په خاطر ددې لیکنو ټولګې ته مې همدا نوم (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) غوره کړ. هیله ده درانه لوستونکي ددې لیکنې تر څنګ نورې لیکنې هم په غور سره ولولي او هر څه یې چې د هېواد د فرهنگ د بېلابېلو خواوو د خدمت لپاره په وس کې وي، له هغو څخه ډډه ونه کړي په همدې هیله د لیکنو دا ټولګه ستاسو مخې ته ږدم.

په ټوله هېوادنۍ فرهنگي مینه

محمد اسمعیل یون

د یو مثبت فرهنګي بدلون او اوښتون هڅه

دا یادښت د (۱۳۸۷ل) کال په وروستیو کې د یون کلتوري یون له خوا د (۳۳) عنوانو بېلابېلو اثارو د چاپ په مناسبت لیکل شوی و.

په افغانستان کې روان دېرش کلن بحران بېلابېل علتونه لري، سیاسي، ټولنیز، اقتصادي، فقر، بهرني او کورني سیاسي غرضونه او نور ډول ډول محرومیتونه ددې بحران د اوږدېدو لاملونه دي. خو ددې ترڅنګ یو بل مهم عامل چې تر اوسه لا چا ورته ډېره اشاره نه ده کړې او نه یې ورته ډېر کار کړی دی، هغه فرهنګي فقر، فرهنګي محرومیت او فرهنګي محکومیت دی. همدا فرهنګي فقر او محرومیت ددې سبب شوی، چې زموږ د ټولنې د بېلابېلو خواوو ترمنځ د تفاهم امکانات کمزوري شي او هم له نورو ټولنو سره د افغاني ټولنې ذهني واټن رامنځته شي. د فرهنګي محرومیت او محکومیت د ختمولو لپاره په هېواد کې د زیاتو ښوونیزو، روزنیزو، علمي او فرهنګي مرکزونو جوړول ډېر ضروري دي. د رسنیو فعالیت او خلکو ته د مثبت پیغام رسول هم ډېر مهم دي. د ډول ډول علمي، ادبي، ټولنیزو او سیاسي کتابونو چاپ او د هېواد هر

لوستي او کم لوستي وگړي ته د هغو رسول د فرهنگي فقر او کلتوري محکومیت په ختمولو کې مهم نقش لري.

هر څومره چې په هېواد کې د کتابونو د چاپ او خپرونو مراکز زیاتېږي، همغومره د فرهنگي فقر لمن راټولېږي، د خلکو ذهنونه روښانېږي، یو بل سره یې د تفاهم او تحمل روحیه پیاوړې کېږي. (یون کلتوري یون) چې په هېواد کې د یو ازاد علمي او کلتوري مرکز په توګه له (۱۳۸۷ل) کال راهیسې فعالیت کوي، د لومړي ځل لپاره یې په افغانستان کې د یو مثبت فرهنگي کار بریالی تجربه ترسره کړه. (یون کلتوري یون) د (۱۳۸۷ل) کال په وروستیو کې (۳۳) عنوانه بېلابېل ادبي، ټولنیز، سیاسي، روزنیز او علمي کتابونه په یوځایي ډول چاپ کړل. ددې (۳۳) عنوانو کتابونو مالي لګښت بېلابېلو افغانانو پر غاړه اخیستی و. کله چې دا کتابونه ټولنې ته وړاندې شول، نو د ټولنې له خوا یې تود هرکلی وشو، کتابونه نه یوازې په چاپي بڼه وو، بلکې (۳۳) عنوانه کتابونه په یوه سي ډي (CD) کې هم او د انټرنېټ له لارې هم لوستونکو ته وړاندې شول. ددې کتابونو هر عنوان له (۱۰۰۰-۲۰۰۰) ټوکو پورې په چاپي بڼه او نږدې (۳۰۰۰) سي ډګانو په شکل او همدارنګه په انټرنېټ کې د روحي، بېنوا، کتابتون او نورو سایټونو له خوا د لوستونکو په واک کې ورکړل شول. ټول (۳۳) عنوانه کتابونه د یوه پېکج یا بستې په شکل د هېواد هغو علمي، ښوونیزو او روزنیزو مرکزونو ته چې کتابتونونه یې درلودل، په وړیا ډول ورکړل شو، نږدې (۲۰۰) بکسې چې په هره یوه کې (۳۳) واره

اثر اېښودل شوي له يوې سي ډي سره د افغانستان د خيبر پښتونخوا ايالت کتابتونونو ته ولېږل شول. نږدې (۵۰) پېکجه، روسيې، هندوستان، ډنمارک، بلجيم، امريکا متحده ايالات، کويټ، سعودي عرب، جرمني، متحده عربي اماراتو او ځينو نورو هېوادونو ته له سي ډيانو سره ولېږل شول. نږدې (۲۰۰۰) سي ډيانې افغان محصلينو، زده کوونکو، ښوونکو، ليکوالو، شاعرانو او قلموالو ته ورکړل شوې او هيله ورځه وشوه، چې نورو اړتيا وړ کسانو ته هم دا (سي ډيانې) کاپي کړي. په دې ډول يوه نوي تاسيس شوي علمي، خپرنيز مرکز د هېواد وگړو يوه پام وړ برخه تر علمي پوښښ لاندې راوسته. دا د افغانستان په تاريخ کې لومړی ځل دی، چې يو نوی تاسيس شوی ازاد علمي مرکز دې په خپلو هڅو او نوښت علمي خدمتونه د چاپ، سي ډي، انټرنېټ له لارې پر يوه وخت وړاندې کړي. کله چې دا کتابونه د هېواد بېلابېلو مرکزونو او کتابتونونو ته ورسېدل، نو د لوستونکو ډېرې زياتې او مکررې غوښتنې (يون کلتوري يون) ته راوړسېدلې او ددې اثارو د لاريات تکثير غوښتنه يې وکړه، خو يون کلتوري يون چې له کلونو راهيسې په دې پروژه کار کړی و، ددې اثارو د بيا چاپ، تقسيم او بيا تکثير ورته اسانه نه و. دا چې يون کلتوري يون څه ډول يو علمي مرکز دی، دلته به يې په لنډيز سره معرفي کړو:

يون کلتوري يون: يون کلتوري يون يو علمي او خپرنيز مرکز دی چې پر (۱۳۸۷ل) کال يې فعاليت پيل کړ او په يو

ځايي ډول يې (۳۳) عنوانه علمي، ادبي او روزنيز کتابونه ټولنې ته وړاندې کړل. دا علمي مرکز زما (محمد اسمعيل يون) او زما نورو ملگرو (ضياء الرحمن ضياء، وفاء الرحمن وفا او شېر عالم املوال) له خوا تاسيس شوی. دا داسې يو مرکز دی چې نه سياسي فعاليت کوي، نه انتفاعي اهداف لري، يوازې د علمي، ټولنيز او روزنيز، سياسي او تفريحي اثارو د چاپ او خپراوي لپاره کار کوي. د هېواد د کوچنيانو، ځوان نسل او فرهنگيانو د روزنې لپاره روزنيز، علمي او بنسټيز سيمينارونه او ورکشاپونه جوړوي او فرهنگي استعدادونه روزي، دا مرکز يو علمي مشورتي بورډ لري، چې د مرکز له تگلارې او کړنلارې سره د مرکز فعاليتونه تنظيموي.

د يون کلتوري يون د علمي بورډ په مشوره لومړی ما (يون) خپل اثار ددې علمي مرکز له لارې ځکه چاپ کړل چې دا لومړۍ تجربه وه، لگښتونه مې هم خپله ورته پيدا کړل؛ ډېر دوستان مې وهڅول هغوی يې لگښتونه ورکړل. موږ ټولو وويل که دا تجربه بريالۍ شوه، نو بيا به يې همداسې پسې وغځوو، که چېرې په دې کار کې کومه نيمگړتيا وه، نو مسؤليت يې هم موږ ته راجع کېږي. سره له دې چې دې مرکز سره زما تخلص ترلې، خو دا په دې مانا نه وه چې يوازې زه به خپل اثار ورڅخه چاپوم، ما ځکه خپل اثار له دې لارې چاپ کړل چې زه له خپل کاره وزگار او د نورو خلکو کار ته وخت پيدا کړم، ما خو به هم خپل اثار له يوې لارې چاپول، نورو خپرنديو ټولنو کېدی شي د شکل او محتوا له مخې ددې ټولو اثارو همهالي او يو ځايي

چاپ ته زړه نه وای ښه کړی، نو ځکه ماله دې مرکز ته دا اثار
چاپ کړل، له نورو لیکوالو مې هیله ده چې خپل لیکلي او
بشپړ شوي اثار دې مرکز ته د چاپ لپاره راولېږي.
دا د یو مثبت فرهنګي بدلون او اوښتون لپاره یوه هڅه ده،
موږ هیله لرو، ددې په شان نورې فرهنګي هڅې هم ترسره کړو،
له ټولو هېوادپالو فرهنګیانو هیله کوو چې ددې ډول هڅو د
بریالیتوب لپاره زموږ ملاتړ وکړي.

پښتو رسنیو ته خو د زړه خبرې او خو د راز مشورې

دا لیکنه ما پر (۱۳۸۷ل) کال هغه مهال وکړه، چې یو شمېر لیکوالو په بېلابېلو وېبپاڼو کې په مستعارو او ځینو په خپلو نومونو یو په بل پسې لیکنې کولې او یو بل ته یې سپکاوی کاوه.

د تاریخ په اوږدو کې کله هم چې پښتانه له بهرني یرغل څخه څه ناڅه په وقفه یي ډول بې غمه شوي، نو بیا یې په خپلو منځونو کې یو په بل پسې را اخیستي ده، دا تجربه له پخوا نه تر دې دمه لا تکرارېږي، خو اوس ددې وخت رارسېدلی چې دا تجربه پریوې مثبتې تجربې بدله کړو؛ تر بحران وروسته حالت او وخت پر پرمختګ او جوړونې ولګوو، نه د اختلافاتو پر راپنځونې. اوس سره له دې چې موږ لا د کورنیو او بهرنیو دښمنانو له ډول ډول ګواښونو څخه نه یو بې غمه شوي خو په فرهنګي برخه کې مو څه نا څه پرمختګ کړی او کوو یې، خو له بده مرغه یو شمېر ګړني او لیکنې ویناوال او لیکوال لا هم اوسنیو سترو خطرونو او ګواښونو ته په ژور نظر نه ګوري، ددې پر ځای چې خپل فکر او قلم د هېواد د ملي کلتور د غوړونې لپاره وکاروي، پر تا ویلو او ما ویلو سر دي او ځینې هم په دې خاطر چې د خپل شهرت غریزه خړوب کړي، پر

منفي ليکنو خپل وخت تېروي او پر داسې مطرحو او مثبتو شخصیتونو غرضي لیکنې کوي، چې په ټولنه کې د درناوي پورې ته رسېدلي دي، دا ډول اشخاص په دې ډول د بل چا د سپکاوي له لارې د خپل شهرت اسباب برابروي. دا عیبونه پخوا هم وو خو اوس په ځینو اشخاصو کې زیات لیدل کېږي، نو په دې ډول دا کټګورۍ اشخاص په عام ډول په ټولنه کې د شخصیت جوړونې پر معیارونو د ابهام تیارې خوروي او غواړي نور مثبتې شخصیتونه په خپلو دې ډول هلو ځلو خپلې کچې ته راتیټ کړي. زموږ د ټولنې د ځینو کسانو همدغه عیب ته په کتو سره (استاد روهي) مرحوم دا تشویش ښکاره کړی چې «په وروسته پاتې ټولنو کې د شخصیت معیار معلوم نه دی» مانا دا چې ځینې کسان په ټولنه کې د مثبتو شخصیتونو زغم ته تیار نه دي، دوی د رخې او کینې پر داسې یوې ناروغۍ اخته دي چې له ځانه پرته بل څوک نه شي زغملای. دوی ددې پر ځای چې پر ځان کار وکړي، د نورو کارونو او عملونو ته متوجه وي او هغه د خپل ذوق او تمایل په تله تلې، په حقیقت کې د دوی شخصیت د نورو په شخصیت پورې تړلی دی، که نور ښه، بشپړ او یا نیمګړي کارونه وکړي، نو دوی ته په واقعیت کې کار پیدا کېږي. څه د پاسه شل کاله کېږي چې زه د خپلو یو شمېر نورو ژمنو فرهنګي ملګرو تر څنګ پر کلتوري هلو ځلو بوخت یم او ددې تر څنګ یو شمېر سیاسي او ټولنیزو هلو ځلو ته په دې خاطر زړه ښه کوم چې خپلو او د نورو لیکوالو ملګرو کلتوري هلو ځلو ته لار اواره کړم، خو په دې دوو-دوه نیمو لسيزو فرهنګي هلو ځلو کې مې د زمانې ډېرې تجربې لیدلي او دخپلو ځینې نږدې او لرې فرهنګیانو ذهني او شخصيتي حالت که راته ټول نه وي خو تر زیاته حده معلوم دی. موږ داسې لیکوال هم لرو چې هم یې خپله کار

کړی او هم یې نورو ته کار پیدا کړی، هم یې خپل شخصیت جوړ کړی او هم یې د نورو د شخصیت د ودې او تثبیت لپاره پانگه جوړه کړې، خو له بده مرغه موږ ځینې داسې په اصطلاح لیکوال هم لرو چې د نورو د شخصیت د ودې د مخنیوي په خاطر له ځان سره پر جگړه اخته دي، ددې پر ځای چې د خپل ځان، خپل قلم او خپل ژوند د پرمختګ په لټه کې شي د نورو کارونه شمېري. د نورو د جیبونو حساب کوي او د نورو د پرمختګ پورې شمېري، د دوی پر دې سر خلاص نه دی چې له هر چا څخه چې کوم لوی شخصیت جوړېږي هغه د ازمون له بټۍ څخه تېرېږي، شخصیت په دې نه جوړېږي چې یو به زحمت کالي او بل به په راحت وخت تېروي، بیا به په ټولنه کې د دواړو موازنه برابره وي. یو وخت موږ په پېښور کې ډېر کتابونه چاپول او بیا به مو کابل ته راوړل نو اکثره خلک ډېر خوشاله وو، یو وخت تکړه کره کتونکي (استاد اسدالله عضنفر) ماته وویل ((ډېر کارونه کوې او ښه کارونه کوې خلک درته ډېر احترام لري، خو ګوره چې یو شمېر خلک کینې او رځې هم لري یو څه عیبونه په ځان کې پرېږده، چې کینه ګر دې عیبونو ته متوجه شي او ته به خپل کار وکړې که نه وي نو کینه ګر به درته ډېر مشکل پیدا کړي...)) د استاد عضنفر به اوس دا خبره هېره وي که به یې په یاد وي خو زما ځکه په یاد ده چې زه عملاً په ژوند کې له دې ستونزې سره مخامخ شوی يم. له دې لیکنې څخه مې موخه دا ده، چې زموږ په ټولنه کې د ځینو شخصي عقودو له مخې یو منفي کړکېچ را ټوکېدونکی دی او که ددې بحران مزي کش شي نو کېدلای شي پر یو ژور بحران بدل شي. ددې بحران لومړنۍ نښې نښانې په ځینو چاپي او کتیبو رسنیو (وېبپاڼو) کې څرګندېږي او که مخه یې ونه نیول شي کېدی شي پر یوه فرهنګي

بحران بدل شي. ستونزه په دې کې ده چې یو شمېر کم لوستي په اصطلاح لیکوال غواړي د خپل شهرت لپاره پر لوبو او مطرح لیکوالو او شخصیتونو غرضي لیکنې وکړي، هغه څوک چې لویې ارادې او لوی پلانونه لري که داسې ماشومانه جنګ او ځواب ته تمږي، نو خپل قیمتي وخت له لاسه ورکوي او لوبو پلانونو ته یې زیان رسي او په نامستقیم ډول د کمزوري لیکوال د شهرت سبب ګرځي. زموږ یو شمېر مطرح لیکوال اوس له دې ستونزې سره مخ دي. زه په خپله ددې تجربو یو نچور لرم؛ یو ځل یو کمزوري، بل ځل متوسط او بل ځل یو قوي لیکوال زما د شخصیت پر وړاندې داسې سپورې لیکنې وکړې، چې د هغو یوه نښه څه چې څرک یې هم زما په شخصیت کې نه و، له روحي پلوه ډېر آرام ځکه وم؛ هغه څوک چې د عقدې له مخې یې زما مخالفت ته دانګلي، څومره سهوه شوي او څومره په نا حقه دي او زړه کې مې ویل چې لیکنه توکړې لارې دي چې یو ځل نو شوې بیا نه پورته کېږي، ماوېل یو وخت به دا اشخاص ډېر پېښمانه شي، ځکه انسان د خپل فطري جوهر له مخې یو وخت خپله ملامتي مني. میاشتي لا وتې نه وې چې یوه وویل ((زه د پښتنو په جرګه درته پر یم، هر څه چې ته یې غواړې زه یې منم، حتی پري اچولو ته هم تیار یم)) بل راته له شرمه مخامخېدی نه شو، په تلیفون کې یې راته وویل: ((استاده زه درته ډېر کوز ګوری یم، ستا کور او دفتر کې مې ستا نمک خوړلی، د شپې آرام نه لرم، که غواړې زه آرام شم زما د لیکنې ځواب راکړه، له ځواب پرته ما ته هېڅ خوب نه راځي...))

درېیم په جلال اباد کې دفتر ته راغی، ډېر وخت ناست و کله چې نور خلک لارل نو زما څنګ ته راغی وبې ویل: ((استاده ستا پر

وړاندې مې يو دوه كاله مخكې بې ادبي كړې، زه هيله لرم ما وبښې...))

دې درې واړو كسانو ته ما نه هغه وخت او نه هم وروسته ځواب وركړ، ځواب مې ځكه وړ نه كړ چې زه نه غواړم خپل يو روحي پور چاته په همدې ډول ځواب كړم، زه غواړم ملامت ټول عمر زما پورې پاتې شي.

په دې ورځو كې يو څو ښاغلي غواړي زما او زما څو تنو نورو هېوادپالو افغان ليكوالو پر ضد د ناوړه تبليغ له لارې ځان په پنځو كې حساب كړي، يو ښاغلی خو لا په كې داسې هم دی چې تر خپلې مور او پلار وروسته يې تر هر چا ما او زما ملگرو زيات خدمت كړی دی، له يو داسې حالت څخه مو چې دلته يې يادونه ضروري نه ګڼم، تر ليكوالۍ او نور مقامه پورې را ورسوه، هغه هم په ګړني تبليغ څه چې لا په ليكني تبليغ كې برخه اخلي، كېدی شي دوی فكر وكړي كه دوی هر ډول ادبي ليكنې وكړي دومره قوت به په كې نه وي چې دوی زيات مشهور كړي، خو كه پر پښتو ادبي كړيو او ليكوالو پسې بډې راوڼغاري نو بيا خو كېدی شي ډېر خلك د دوی د ليكنو پر ضد عكس العمل وښيي او دوی به نو بيا په پنځو كې ياد شي. زه نه غواړم په دې ليكنه كې ددې ښاغلو ګړنيو اوليكنيو ويناوو مستقيم او نامستقيم تبليغ ته ځواب وركړم، زه غواړم دا ډول اشخاص د يادو شويو مثالونو په شكل، ځواب كړم خو له ټولو چاپي، ليدنيو، اورېدنيو او كتنيو رسنيو څخه مې دا هيله ده چې د هېڅ هغې ليكنې خپراوي ته لاره اواره نه كړي چې اساس يې شخصي عقده او رخه وي او هېڅ ډول، سياسي، علمي، هنري او ټولنيز پيغام نه لري. دا ډول ليكنې مثبت او منفي غبرګون راپاروي، د سوال او ځواب لړۍ يې غبرګېږي، ورو ورو د يوې

ساري ناروغۍ بڼه نيسي او ډېرو ليکوالو ته سرايت کوي، په پايله کې زموږ فرهنگي بهير ته درون زبان اړوي. دې کې هم هېڅ شک نشته هغه کمزوري ليکوال چې له دې لارې د خپل شهرت په لټه کې دي، په وروستۍ نتيجه کې دوی هم له خپلو دې ډول عملونو څخه پښېمانه کېږي، خو هغه پښېماني بيا څه ښه ځکه نه لري چې زموږ د ليکوالو ډېره انرژي به يې ضايع کړې وي. زموږ ډېرو پخو ليکوالو ته ډېر غټ کارونه په مخ کې پرانه دي، دوی بايد د غڼې په جال کې راکيږ نه شي. له دې خبرو څخه مې مقصد عام ليکوال او رسنۍ دي، چې د پښتنو ليکوالو تر منځ د هر ډول ټکر مخه ونيسي که د کوم ښاغلي د صبر کاسه ډېره ډکه وي نو وخت پر وخت ادبي غونډې، مشاعرې، بهيرونه او د کره کتنې غونډې جوړېږي، که انتقاد يې اصولي وي نو هلته دې مطرح کړي که مقابل طرف يې د ځواب وس درلود ځواب به يې ووايي او که نه دده انتقاد به خپل ځای ونيسي. تر کومه ځايه چې دې ښاغلو ته خبره زما په خپل ځواب پورې اړه لري زه نه غواړم چې خپله انرژي له کم لوستو، رخه گرو او شهرت غوښتونکو په اصطلاح ليکوالو سره پر تا ويلو او ما ويلو مصرف کړم، که څه هم د دوی ځوابونه ماته ډېره اسانه ده، زه چې د افغانستان د ملي ګټو او د هېواد د ځمکنۍ بشپړتيا د مخالفينو څو ګونو جبهو اود هغو له لسگونو ليکوالو سره مقابله کولای شم، نو دا څو تنه خو هغه د چا خبره نسوار هم نه دي. تر موږ مشرانو، پخو ليکوالو او لويو استادانو څخه مو هم هيله ده چې خپلې شخصي ليکنې، ستونزې او نور ډول ډول زړه بداوي دې رسنيز ډگر ته نه راباسي، ځکه دا ډول ليکنې نور زړه بداوي او نور ليدلوري پيدا کوي او په پای کې د هېواد، ملت او ملي فرهنگ ژغورنه او پرمختګ له موږه پاتې

کېږي، اوس چې د ځينو مشرانو لیکوالو دا ډول لیکنې په رسنیو کې کورو دا یو خواشینوونکی حالت دی او زموږ د ځوان کلتوري پښت پر سالمه روزنه ناوړه اغېز کوي، له خپلو نورو ځوانو لیکوالو څخه چې موږ ورته د ښې راتلونکي هیله لرو، هم غواړو چې د چا پر تائید یا رد دې لیکنې نه کوي، د خپلې لیکوالۍ لپاره دې ډېر لوی او اوږده لیدلوري په پام کې ونیسي او ځانونه دې دومره د پوهې، ذکاوت، ملتپالنې او ژوند جوړونې په پانګه سنبال کړي چې د خپل هېواد او کلتور له دښمنانو سره د مقابله وس یې زیات شي او کینه ګر او رخه ګر یې له بریاوو څخه خپل لږموند وڅوري.

بابي گله! ستا د لیدو په هیله

دا لیکنه پر (۱۳۸۹ ل) کال د بابي صیب د شهادت د خبر په اورېدو
لیکل شوې ده.

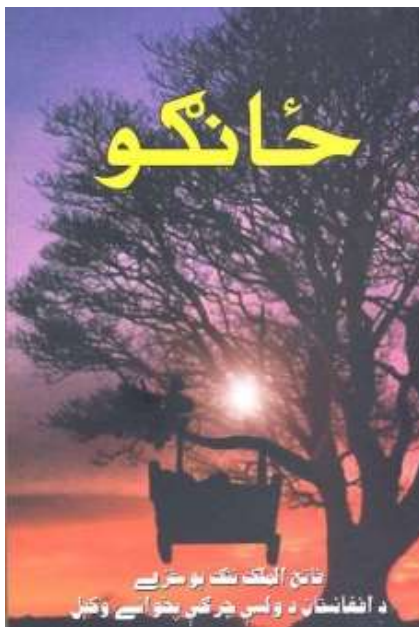
کله چې مې انټرنیټ خلاص کړ ، نو پر همدې دردونکي خبرمې
سترگې ولگېدې ، زړه مې وښوید ، بیا پر موږ یوه بله ټکه پرېوته ،
عبدالمجید بابی هم راڅخه ولاړ ، د ژوند قافله مو څومره ورو ورو
درومي ، خو د مرگ هغه څومره په ځغاسته ده ، هسې خو مرگ له
موږ سره روږدی دی ، موږ هغه ښه پېژنو او هغه موږ د خپلې سزا وړ
گڼلې یو ، په ډېرو مرگونو مو له مرگه گيله نه ده کړې ، خو په یو نیم
مو خامخا له لوی ذات او دا هغه له کوچني مخلوقاته گيله کېږي چې
ولې یې دومره مجبور لیدلې یو.

کلونه کلونه وشول چې عبدالمجید بابی د خپل فرهنگ د غوریدا پر
هڅو بوخت و، ستړی و، ستومانه و، د چایې زنه نیولې وه د چایې
لاس او د چا لمنه، ټولو ته په زاریو و، چې زموږ د ژغور لازه همدا ده،
په نورو لارو زړه مه خورئ. هغه نور د تل لپاره هر چاته له زاریو
خلاص شو، پر یو داسې سفر لاړ، چې بیا به هیڅکله رانه شي، ځان
یې د ټول عمر لپاره بې غمه کړ، خو موږ یې د ټول عمر لپاره د غم پر
تېر کېنولو. بابی بیا له موږ څخه یو ګام دمخه شو، خدای خبر چې
عبدالمجید بابی پسې به دا ځل د کوم بل خدمتګار بابی وار وي، د
مرګ کډه زموږ له کلي نه ځي. بابی ګله! هلته ستا د لیدو په هیله
ستا یون، نوی ډیلی. هندوستان

په «ځانگو» کې کوم فکر زانگي؟

دا لیکنه پر (۱۳۸۹ ل) کال د «ځانگو» کتاب د مخکتنې په ویاړ
شوې وه.

که موږ ټول پښتو ادبیات په تېره بیا شاعري له مانیز پلوه
ډلبندي کړو، نو د ملي فکر برخه به په کې خورا درنه راڅرگنده
شي. د ملي اند دایره پراخه ده، د ټولنیزو ناخوالو انعکاس،

ژبپالنه، ملتپالنه، د
ولسي ولولو پاروونه، پر
تېرو تورو ویاړنه او د
سترو اتلانو ځلونه ټول د
ملي فکر په دایره کې
شاملېږي.

په پښتو کې به داسې
لیکوال او یا شاعر د
گوتو په شمار پیدا شي،
چې له دې دایرې بهر وي،
نور اکثره لیکوال د
همدې دایرې په داخل کې

د خپل فکر او تخیل وزرونه غوړوي. دا چې ولې دا دایره دومره
پراخه ده، دا یوه اساسي پوښتنه ده چې کېدای شي له څو

ليدلوريو ځواب شي، زما په نظريې يو ځواب دادی چې زموږ په ټولنه کې ملي ارزښتونه، ملي هویت، ملي خپلواکي او ملي ارمانونه، زیاتره وختونه تر تهدید لاندې وو او لادي. شعر او شاعري او په ټولیز ډول ادبیات د محکومیت، محرومیت او اختناق پر وړاندې یو ډول غبرگون او بغاوت دی، ملي احساس د ملي محکومیت په بهیر کې ډېر راپارېږي. دا چې په پښتو ادبیاتو کې ملي ولوله تر نورو برخو زیاته ځلېږي، ددې یو علت دادی چې دلته د متواتر محکومیت لړۍ همدا سې غځېدلې پاتې شوې ده. د ساري په توګه د نړۍ ډېر کم قومونه به وي چې د خپلې ژبې مظلومیت ته دې شعرونه ووايي، هغوی خپلې ژبې سره مینه لري، کار هم ورته کوي، خو شعرونه ورته ځکه نه وایي چې ژننی محرومیت او محکومیت یې لاهغه حالت ته نه دی رسېدلی چې په دوی کې د شعر ولولې راوپاروي، خو موږ پښتانه ځکه خپلې ژبې ته شعرونه لیکو چې له ورايه یې مظلومه احساسوو.

زه چې څومره د ښاغلي فاتح الملک تنګ یوسفزي له کلام او لیک سره له پخوا اشنا وم او بیا چې مې دده د فکر په (ځانګو) کې وزانګل نو لار اته څرګنده شوه چې تنګ صیب د هغو شاعرانو او لیکوالو په ډله کې دی چې زموږ د ملت همدې پرله پسې محکومیت، مظلومیت او محرومیت ته په ځیر سره متوجه دي. تنګ صیب همدې محرومیت کړولی، ځورولی او ژپولی دی. دده اکثره لیکنې چې موږ ګورو، د همدې جبر پر وړاندې یو غبرګون دی.

که چېرې زموږ په هېواد کې یو ملي اکثریتي محکومیت او
ژبنی محرومیت نه وای، نو بیا خو موږ (فاتح الملک)، (تنگ)
او (یوسفزي) ته دا ډول اړتیا نه احساسوله. وگورئ یو عجیب
ترکیب دی:

(فاتح الملک تنگ یوسفزي). یو چا دې خاورې ته سترگې
نیولې وې، چې موږ (د هېواد فاتح) ته اړتیا پیدا کړه، یوه
مبارزه راپسې وه چې (تنگ) مو په کار شو، کوم مغول سره مو
رقابت و چې (یوسفزي) ته مو اړتیا پیدا شوه. ظاهراً خودا
نومونه یو تصادف ښکاري، خو څوک چې ددې تصادفاتو تر شا
ولاړ دی او دا ټوله نړۍ له تصادفاتو پرته کنټرولوي، هغه ته دا
ډول تصادفات مانا نه لري، هغه ته (دم او قدم دواړه په حساب
دي). زه چې کله د ښاغلي فاتح الملک تنگ یوسفزي دا (څلور
کلمه ییز ترکیبي نوم) ته گورم، ماته په کې تر ظاهري تصادف
اخوا د یوه اوږده نري رنځ د علاج یوه نسخه ښکاري، داسې رنځ
چې پېړۍ پېړۍ مو ځوروي او ډوبوي، خو لایې هم موږ غوڅ
علاج نه دی کړی. دا چې په (ځانگو) کې کوم فکر زانگي دېته به
لږ وروسته نغوته وکړو، خو دا چې خپله ټوله ځانگو ورته ډالۍ
شوې هغه کوم درد، کوم فکر او کوم سوز دی؟

هغه زړه ته چې د خدای په مینه پایي
هغې ژبې ته چې خپله ژبه وايي
هغې څړیکې ته چې زېری د ژوندون وي
هغه رگ ته چې یې وینه د پښتون وي

نو کله چې يو څوک خپل ټول کتاب داسې يو ارمان ته ډالۍ کوي، نو هلته سړي ته بڼه پته لگي چې تنگ صيب پر څه شي تنگ کړي او د څه لپاره يې قلم چلولی دی.

د تنگ صيب په خپلې وينا چې (په ژوند کې يې تر خوږو ترڅه زيات دي)، د ژوند په داسې يو انډوله بهير کې ليکوال نه شي کولای، تصنعې خواږه توليد کړي، څه شی چې په ټولنه کې وي، هغه د ليکوال ذهني دايرې ته ورداخلېږي، تنگ صيب هم د خپل ژوند په اوږدو کې (ژوند) ته ډېر کم وخت پيدا کړی دی، که هغه د ژوند ډېر خواږه ليدلي وای، ده غوښتل که نه غوښتل هغه به ترې څرگندېدل:

د خوشال خټک له عشقه گفټ و گوی شي

چې په لوبښي کې څه وي هغه ترې توی شي

زموږ يو مرحوم ليکوال (مولانا سيفي صيب) به ويل: پښتانه کاليو (جامو) ته ځکه کالي وايي چې په کال کې يې يو ځل کوي. نو پښتو ادبياتو کې چې غنايي يا بزمي برخه د رزمي هغې په انډول کمه برېښي علت يې دادی چې دلته ددې قوم ليکوال ژوند ته وزگار پاتې شوی نه دی. تنگ صيب که د ولس استازی و او که د تنظيمي بهير په تاريخي جبر کې راولاړ مبارز او يا هم يو ازاد ليکوال، يو شی چې ورسره همېشه مل و هغه ملي فکر و او ملي ولوله وه. چې دده نږدې شپېته کلن سياسي-فرهنگي ژوندانه کې يې هېڅکله منکسر حرکت ونه کړ. که څوک د تنگ صيب فکري بهير له پيله بيا تر دې دمه وڅاري، نو پر يوه مستقيم خط يې عمودي حرکت کړی دی. په ټوليز ډول انسان يا

وگړی د پښتو متل په مصداق (تر کاني کلک او تر گل نازک دی)، ځينې کسان د زمانې ناخوالو ته ځان نه شي ټينگولای، خو هغه کسان چې د زمانې بادونه يې د فکر ليکې کېږي نه کړي، هغه په سترو شخصيتونو کې راځي. که موږ د تنگ صيب د ژوندانه د سختيو ټولو پړاوونو ته پام وکړو، نو په هر ډول حالاتو کې يې د ملي احساس او ملي فکر مستقيم خط همداسې پسې تعقيب کړی دی. دا کار د هر انسان په وس پوره نه دی. دې خبرې ته په پام سره چې د تنگ صيب په ليکوالۍ کې د ژوند نور ډگرونه هم په ښه ډول څلول شوي او ستر انساني پيغامونه يې ټولنې ته وړاندې کړي، خو که په ټوليز ډول له فکري پلوه دده پر اثارو غږېږو، نو د ملي فکر برخه په کې تر ټولو برخو درنه ده. دده خپل کرکټر په حقيقت کې د ملي فکر د دايرې په محور کې واقع دی. د همدې اثر (ځانگو) په (ضمير) نثري ټوټه کې د (سر) او (زړه) د دوو متضادو کرکټرونو په مکالمه کې ستر انساني پيغام پروت دی. ددې ليکنې يا راډيويي فيچر پيغام دادی، چې مينه او عواطف په پای کې پر زړو او زور بريالي کېږي.

په (نوم ورکي شپون يا نامتو تورکښ شهيد) ډرامه کې د (شين خالی) او (شاعر) ډيالوگ د ژور ملي او وطني احساس څرگندونه کوي. دا ډرامه د شاعر د هغه فطري حالت او د ضمير د حقيقي درد انځورنه کوي چې په ټول وطن کې هېڅ کور نه لري، خو دی د ټول وطن دعوه کوي، نه د هغو په شان چې په هېواد کې هر څه لري خو هېڅ نه لري. دا ډرامه د شاعر هغې

پانگې ته اشاره کوي، چې اکثره شاعران پرې ډډه لگوي: ((د شاعر بچي د هغه شعرونه دي))

د (کمیښ او ژولی) په ډرامه کې د پېروز په کرکټر کې د نیمه ځمکوالۍ ټولنې د یوه حریص وگړي شخصیت انځوروي او په ډېره جالبه اصطلاح د هغه ناعلاجه ناروغۍ ته د (حرص الدرهم) اصطلاح کاروي. دا ډرامه په انسان کې د بولهوسه ناروغیو د کنټرول او مهار لپاره ستر انساني پیغام لېږدوي.

(ځانگو) چې ددې ټولگې مرکزي ډرامه ده، ټوله ډرامه یوه ستره ملي او تاریخي پېښه انځوروي. ددې ډرامې د مرکزي کرکټرونو (بېټ نیکه، نازو انا او میرویس نیکه) په ډیالوگونو کې ستر پیغامونه پراته دي. د نازو انا په دعا کې ستر ارمان پروت دی. د بېټ نیکه او نازو انا مکالمه د یوه ستر، واحد او بریمن ملت روح تمثیلوي.

د «ترېگني» په نوم ډرامه خوله ورايه ښکاري، چې د کومې ټولنې زېږنده ده، ترېگني د چا ترمنځ وي او نتیجه یې څه وي؟ تنگ صیب په دې ډرامه کې خورا کمال دا کړی، چې لومړی یې د دوو کرکټرونو (تورگل) او (انارگل) ترمنځ د تریورولۍ داسې ډیالوگ پیل کړی، چې د ترېگني له ناعادلانه منطق سره بشپړ انطباق لري، لوستونکی تر دې حده ځان سره کشوي چې وایي ضرور به اوس یو څه پېښېږي، خو خبره لاد ډزو پر او ته نه رسېږي چې د (جانباز) او (سرباز) د ترېگني داستان چې (مرچکي) په کې د خپلې چغلگرۍ پرېمانه مرچ دوړولی، پیلېږي. ددې ترېگني په بهیر کې سرباز او جانباز د یو بل وروڼه

وژني او خپله کلونه کلونه زندان ګالي، نو کله چې جانباز د خپل برخليک دا غمجنه کیسه (تور ګل) او (انار ګل) ته کوي، هغوی ترې عبرت اخلي او د بنموني يې پر دوستۍ بدلېږي.

د (غیرتي مېرمن) په ډرامه کې يې د احمدشاه بابا د وخت يو تاريخي روايت په ښکلې هنري ژبه بيان کړی او يو ستر ملي ارمان يې په کې ځلولی دی. د عینونوم، د عینو کارېز له پېړيو راهيسې مشهور دی او له ښکته مرغه چې نن (عینو مېنه) په کندهار کې د نړۍ د يوه متمدن ښارگوټي په توګه نوی جوړېدونکی ښارگوټی دی.

همداسې نورې ډرامې چې د ټولو يادول دلته د وخت د کمي له امله ضروري نه بولم. په پای کې خپلې خبرې رالنډوم او وایم: له فکري پلوه (ملي فکر) په دې ډرامو کې داسې دی، لکه په شمسي نظام کې چې (لمر وي). له ژبني پلوه دا ډرامې په ډېره پخه، کره، تر ډېره حده په نږه او معیاري ژبه لیکل شوي، لیکوال چې څه غوښتي هغه يې په ښه بڼه افاده کړي. د ډرامو پیغامونه يې مثبت دي او ښه خولادا چې د هندي فلمونو په شان مثبت کرکټرونه په پای کې بری مومي او منفي هغه ماتې خوري، دا حالت د لوستونکو په ذهن کې د مثبتو شخصیتونو د روزلو روحیه روزي او لوستونکي په پای کې د راحت احساس کوي.

پوهاند محمد حسن کاکړ

د جگړې پر لومړۍ کرښه!

دا لیکنه مې پر (۱۳۸۹ل) کال په کابل کې د پوهاند صیب محمد حسن کاکړ په یاد جوړه شوې غونډه کې اورولې ده.

کېدی شي ځینو دوستانو ته به دا پوښتنه عجیبه وي؛ په داسې حال کې چې زموږ هېواد له لکونو، کورنیو او بهرنیو

جنگیالیو، جگړه مارو، جگړه پالو، جنگسالارانو، طالبانو، جنرالانو، مارشالانو، کینې لاسو او بنې لاسو وسلوالو ډک دی او دا دوه دېرش کاله کېږي، متواتره جگړه روانه ده، نو بیا داسې یوې جگړې ته څه اړتیا ده چې پوهاندان دې هم په کې

راټاله شي؟ او هغه هم بیا د پوهاند محمد حسن کاکړ په شان یو پوهاند، چې هم د دودیزو علومو او تجربو په بټۍ کې پوخ شوی او هم د عصري علومو داسې پوره تجربه ورسره ده چې د ځمکې او اسمانونو ننداره پرې کېدلی شي...

پوهاند کاکړ داسې يو څوک دی، چې په لغمان کې د طبيعي علم، چل، هنر او مهارت له سينده يې اوبه څښلي او په (ډيوه) کلي کې يې د علم ډيوې ته سترگې غړولي او هم يې د اوسنۍ عصري او تخنيکي نړۍ د تمدن د مخکښانو، امريکا، انگليستان او نورو کې د عصري علومو په ټولو معيارونو برابرې زده کړې کړې دي. يانې دا چې زموږ پوهاند داسې يو پوهاند دی، چې د دوديزو او عصري دواړو علومو پخه تجربه لري. پوهاند کاکړ د تاريخ ليکنې د علمي ميتودلوژۍ پر بنسټ خپلې ليکنې اعيارې کړي. دی لکه د ځينو نورو په شان د شخصي احساساتو تر اغېزې لاندې نه دی راغلی، پېښې لکه څنگه چې دي همغسې يې څېړلي، البته د يوه تاريخ ليکونکي په توگه يې د پېښو هر اړخيزه شننه او څېړنه خپل حق گڼلی دی؛ نه يې خپل وياړونه په پردو پورې او نه يې پردې تورې خپل ځان پورې تړلي دي، شته داسې تاريخ ليکونکي چې کله کله د خاصو سيمه ييزو، قومي او مذهبي احساساتو تر اغېزې لاندې راځي او پېښو ته له خپل ليد لوري گوري، يو دوه بېلگې به يې راوړو: (محمود افشار يزدی) يو ايراني ليکوال دی، هغه د افغانستان په اړه په (۱۶۰۰) مخونو کې د (افغان نامه) په نامه يو کتاب ليکلی دی، په هغه کې يې نه يوازې د افغانستان ټول وياړونه په ايران پورې تړلي، بلکې د خدای په خلقت کې يې هم گوتې وهلي او ليکلي يې دي، چې د افغانستان په غرونو کې کومې طبيعي ونې کېږي هغه هم له ايران څخه باد راوړي او دلته شنې شوې دي، هغه په کينه ييز ډول د افغانستان د تاريخ

د مسخه کولو هڅه کړې ده. مرحوم کانديد اکاډميسين محمد ابراهيم عطايي بيا دا کتاب نقد کړی او دده افراطي نظريات يې رد کړي دي، عطايي صيب بيا د افراطي ليکوالو يا تاريخ ليکونکو په جمله کې د يو پښتون ليکوال يادونه هم کوي او وايي چې هغه بيا ځمکه او اسمانونه، غرونه او رغونه ټول پښتانه معرفي کړي، د بشر ټول خلقت يې پښتنو ته منسوب گڼلی او ليکلي يې دي: ادم عليه السلام هم اصلاً پښتون و، نوم يې همېشه گل و او په تيرا کې به اوسېده.

له دې بېلگو مې هدف دا و، چې په تاريخ ليکونکو کې هم داسې کسان شته چې بني او کينې افراطي نظريې لري، خو زموږ پوهاند صيب حسن کاکړ بيا له دا ډول افراطي نظرياتو څخه پاک دی، هغه د تاريخ د علمي ميتودونو له مخې پريوه مستقيم خط روان دی، خو ايا له دې علمي قوت، سپېڅلتيا او دقت سره سره بيا هم د پوهاند صيب د موافقينو او مخالفينو اندول برابر دی؟ دا مهمه نه ده چې پوهاند صيب څومره مخالفين لري، خو دا مهمه ده چې پوهاند صيب څه ويلي دي؟ په شرقي ټولنو کې دا يو دود دی چې کله کله د رښتياوو پر وړاندې د مخالفينو شمېر زيات وي.

اوس راځم همغې پوښتنې ته چې زموږ دا پوهاند ولې جگړې ته لاړ او بيا ولې د جگړې لومړۍ کړنې ته؟

ټولو ته څرگنده ده چې له پخوا څخه د ځينو گاونډيو او د ځينو پرديپالو په اصطلاح ليکوالو او تاريخ ليکونکو د افغانستان مستقل هویت او حیثیت نه خوښېده او نه يې

خوښېږي، پر افغانستان د شوروي له يرغل سره سم يو شمېر بهرنيو او د هغو کورنيو اړوندانو ته د دې لاره اواره شوه چې په منظم او سيستماتيک ډول د افغانستان پر تاريخ، وياړونو او تېر برم بلوسه وکړي او دا بلوسې لا تر اوسه په خپل قوت سره روانې دي، د دې منظم يرغل پر وړاندې ودرېدل د هر چا په وس پوره نه دي، خو پوهاند صيب د امير کروړ په څېر چې په يو تن به له سلو جنگاورانو سره جنگېده، په يوازې ځان د دوی پر وړاندې ودرېده، هغه څه يې وليکل چې بلوسگرو ته مناسب ځواب و، دا ډول سياسي، اخلاقي او علمي جرئت د ډېرې قربانۍ په بيه کېږي. د افغانستان د تاريخ مسخه کوونکي له هرې وسيلې څخه کار اخلي چې زموږ پر دې ډول ملي او علمي شخصيتونو د ژوند ساحه راتنگه کړي؛ په ټولنه کې يې د نشنليست، فاشيست او ژپال په نامه معرفي، په ټولنيزو او سياسي چارو کې يې فعاليت ور محدود کړي او بيا له دې بېلگې نورو ليکوالو ته هم دا پيغام ولېږي چې که تاسو هم دا لاره تعقيبوئ نو برخليک به مو دغسې شي، زموږ اکثره پښتانه ليکوال، سياستوال او تاريخ ليکونکي زموږ د هېواد د هويت د پټو او ښکاره مخالفينو له خوا د نشنليست او فاشيست له توره دومره وېرېږي، لکه ملا چې پر چا د تکفير ټاپه ولگوي او يا هم لکه پر سيسيو چې د شاهين د وزير سيوري خور شي، خو زموږ پوهاند صيب د عوامو په اصطلاح د مخالفينو د دې غور وپش په کيسه کې نه دی، هغه د شاعر د دې بيت په مصداق چې:

په چا به بڼه په چا به بڼه لگي

ما د رښتيا كيسه پوره وكړله

خپل حقانيت غځوي او بلوسگرو ته علمي او منطقي ځواب ورکوي. پوهاند صيب د هغو مخالفو بلوسگرو په شان نه دی چې د چا پرويا او پرتم بلوسي او يا ورسره رخه لري، بلکې هغه د خپل تاريخ، خپل ويا او خپل پرتم د مخالفينو پر وړاندې دفاع کوي، په همدې خاطر خويي د يوه مهم اثر نوم: (رڼا او دفاع) دی. زموږ پوهاند تياره روښانه کوي او د خپل تاريخ دفاع کوي، که دده په زړه کې لکه د نورو په شان خيري وای، نو بيا خوبه يې د (رڼا او دفاع) پرځای (تورتم او تېری) اثر ليکلی و. هوکې! يو مدبر، مفکر، نوښتگر، ناپېيلی، ځيرک او هوښيار تاريخ ليکونکی او تاريخ پوه بايد همداسې وي، لکه زموږ د پوهاند په شان چې (رڼا او دفاع) ليکي، نه (تورتم او تېری). موږ پرې وياړو.

اوس راځم خپلو څو مشخصو وړاندیزونو ته:

ددې په خاطر چې زموږ نسلونه د تل لپاره د پوهاند صيب ليکنو ته لاسرسی ولري او په خپل هېواد کې د هېواد د مخالفينو پر وړاندې له (رڼا او دفاع) څخه محروم نه شي، نو:

۱- د پوهاند صيب ټول چاپي او ناچاپ اثار دې يو ځل بيا په منظم ډول چاپ شي.

۲- د استاد متفرقه ليکنې دې له پيله بيا تر دې دمه راټولې، ډلبندي او بيا دې پر يوه وخت چاپ شي.

- ۳- د استاد ځينې اثار چې په انگرېزي او يا نورو ژبو ليکل شوي وي، په پښتو دې وژباړل شي.
- ۴- د استاد ځينې اثار دې د نړيوالو د ذهن د روښانتيا په خاطر په نړيوالو ژبو وژباړل شي.
- ۵- د کتابونو پر چاپ سربېره دې د استاد ټول اثار په يوه سي ډي (CD) کې خوندي او بيا دې اړتيا وړ شمېر تکثير شي.
- ۶- د استاد ټول اثار دې په انټرنېټ کې خواره شي چې د نړۍ په هر گوټ کې يې هر مينوال ترې گټه پورته کړي.
- ۷- په انټرنېټ کې دې د ځوانو ليکوالو په مرسته د استاد د ژوند، نظرياتو او اثارو لپاره يو ځانگړې وېبپاڼه جوړه شي.
- ۸- اوله استاد څخه مو هيله ده چې د ژوند پاتې عمر کې (له بابا ادمه تر دې دمه) د افغانستان يو مشرح تاريخ وليکي چې زموږ ځوان نسل د هېواد د تاريخ د مخالفينو پر وړاندې د (رڼا او دفاع) جوگه شي.

اوس همدومره

د (ودان) اوبښکه

دا لیکنه پر (۱۳۸۹ل) کال د افغانستان او هندوستان د کرکټ د ملي تیمونو ترمنځ د شل اوریزه سیالیو پر مهال شوې ده.

(ودان) زما کوچنی زوی، د ښوونځي د لومړي ټولگي زده کوونکی، په غوښه خوار خو په عقل پوخ دی، د خپل ټولگي اول نومره دی، هره ورځ چې له ښوونځي څخه کورته راځي نو ښوونکې یې پرمخ د لیاقت ستوري رسم کړي وي، د کتابچې په هره پاڼه کې ورته ښوونکې، افرین، ډېر ښه، Very good او excellent، لیکلي وي. خپلې کورنۍ دندې پرته له دې چې زه او یا مور یې ورته ووايو وخت پر وخت ترسره کوي. کله چې له ښوونځي راستون شي نو ژر تر ژره خپله کورنۍ دنده ترسره کړي، وخت ځانته سپما کړي، ددې یو علت شاید دا وي چې دی له ټلويزیون او کمپیوټر سره ډېره علاقه لري، په ټلويزیون کې یې ټول هغه چینلونه په نښه کړي چې سپورتي لوبې په کې وي او یا کارتوني نشرات لري، زما د تېلفون څو سیتونه یې په گېمونو خراب کړل، کله چې مې تېلفون پرې بند کړ، نو ده راته وویل: «د چا زوی چې اول نومره وي پلار یې هر څه ورته اخلي، خیر چې تېلفون راته نه راکوې لپیتاپ راته واخله»، ما ویل کور کې ډیسکتاپ کمپیوټر شته، هغه کاروئ! ده ویل: «هغه ته ټوله ورځ سمسور (مشر ورور یې) ناست وي هغه مانه پرېږدي،

ما ویل پرېږدي دې، ده ویل نه مې پرېږدي، ما ورته وویل څه که چېرې په کلنۍ ازموینه کې اول نومره شې، نو لیپتاپ درته اخلم، هغه اول نومره شو، نو ما هم ورسره خپله وعده پوره کړه، اوس نو پر لیپتاپ کمپیوټر دومره حاکم دی چې زه کله کومه پوښتنه ورڅخه کوم، نو موسکې شي مانا دا چې ته لا پر ډېرو شيانو نه پوهېږې. زه یې کله کله مور ته وایم چې دې د کمپیوټر نسل ته خوزه او ته دومره ساده ښکارو، لکه د غره سړی چې ښار ته راشي. هغه راته وایي، ما پورې هم کله کله خاندی ساده ورته ښکارو، دوی سره به څه کوو؟

په اکثرو کورونو کې د ټلويزیوني چینلونو د بدلولو واک له کوچنیانو سره وي، خود ډرامو او تفریحي فلمونو پر سره د میندو او ماشومانو ترمنځ کله کله ټکر پېښېږي، ما په خپل کور کې درې ټلويزیونونه لگولي: یو د ماشومانو په خونه کې، یو په خپله خونه کې، یو په مېلمستون کې او په کتابتون کې مې کمپیوټر ایښی، هدف مې دادی کله چې د ماشومانو او زموږ د ذوق ترمنځ اختلاف راځي، نو چې هر یو د خپلې خوښې چینل ته لاسرسی ولري. پر دې مابینام چې د افغانستان او هندوستان ترمنځ د کرکېټ لوبه مستقیماً ښودل کېدله، زه خپله خونه کې ټلويزیون ته کېناستم، لمر، شمشاد او نورو ټلويزیونونو لوبه په مستقیم ډول ښودله، لوبه لومړی افغانانو پیل کړه، له هر ځایه ټلېفونونه راتلل! استاد ده! ټلويزیون ته کېنه ټلويزیون ته، ما ورته ویل ناست یم. زړه مو د خپل هېواد لوبډلې ته ډب ډب کاوه، له دعاگانو پرته مو نور هېڅ نه شو

کولای، مېرمن به مې یوه شېبه په پخلنځي کې وه، یوه شېبه به یې زما په خونه کې تلويزيون کاته، کله چې به افغانستان کومه نومره واخيسته نو دواړو به چکچکې کړې. مېرمن به مې همدا ویل، خدای خو دې افغانستان کامیاب کړي، ډېر غریبان یو، افغانستان قندول ډېر مظلوم دی. کله چې به د افغانستان کوم لوبغاړی وسوځېده، نو ددې په غږ کې به هم تغیر راغی.

زما مټ به یې کېکاره خدای دې زموږ افغانان کامیاب کړي، زه به ورته ډوډی، تیاره کړم یو ښه محفل به ورته ونیسم. ودان له هغې بلې کوتې رامنډه کړه، اغا! اغا! دا (سمسور) او هیلو (مشره خور یې) گوره! ما تلويزيون ته نه پرېږدي، غږ مې کړ: وه هلکو پرېږدئ ودان، سمسور راغی اغا دی بیا کارتوني نیسي او (کشتی کچ) نیسي موږ هغه نه غواړو، ودان بیا راغی گوره اغا نه مې پرېږدي، ودان ته مو وویل راځه ماسره کېنه، نن د افغانستان او هند د کرکېټ مسابقه ده، خدای دې وکړي چې موږ یې وگټو! زویه که موږ وگټله نو ښه تحفه درته اخلم، هلک راغی، زما څنگ ته کېناست، بالښت ته یې ډډه ولگوله او سر یې زما پر ولي کېښود، ما یې پر سر ورو ورو لاس راکښه، هلک ورو ورو لوبې ته متوجه کېده، ودان تر ما زیات پر کرکېټ پوهېده، ماته یې ویل دوی ژر ژر او په تېزه توپ نه ولي؟ ما ویل زویه ولي یې خو هند ډېره تجربه لري هغوی شپېته کاله کېږي چې دا لوبه کوي او موږ او تاسې خو دا دی څلور پنځه کاله کېږي چې دا لوبه کوو، ودان وویل: اغا هند کې کافران دي که مسلمانان؟ ما ورته وویل زویه هند کې اکثریت

هندوان اوسي خو مسلمانان هم په کې شته! ده بيا يو سوږ اوسېلی وکېښ، کله چې به لويه د افغانستان په گټه نه وه، نو دده پر روحياتو به پوهېدم چې ورو ورو به په کې تغير راته. دی به کله کله هغه ريفري ته چې سرې جامې يې پر تن وې ډېر په قهر شو، ويل يې خدای خو دې دا سوږ ږيري مړ کړي ټول کار به همده کې دی، دی زموږ د بنمن دی، ما ويل نه زويه هغه خو ريفري دی، ده ويل نه د توپ مخه نيسي. رښتيا هم خو ځله داسې وشول چې د افغانانو توپ د ريفري تر څنگ تېر شو او هغه به ځان بچ کړ. مېرمن خو مې چې څو شېبې نوره لويه وکتله ويل يې زه د ليدو تاب نه لرم، که کوم ښه زېری و ما باندې غږ کړی، افغانانو هند ته (۱۱۵) منډې هدف وټاکه. کله چې هنديانو لويه پيل کړه، نو دا وخت ډوډۍ هم تياره شوه، نو ما ويل چې لوبه خلاصه شوې نه وي، ډوډۍ نه خورو، زه او ودان کرکېټ ته ناست وو او هيله، سمسور، سوله او مور يې په خپله خونه کې، کله چې به افغانانو کوم هندي لوبغاړی اوټ کړ، نو ما او ودان به چکچک وکړ، ټولو به يوځل زموږ خونې ته رامنډه کړه، دا به يو ښه زېری و، خو د لوبې حالت ته مې چې کتل، د افغانستان د گټې چانس ورو ورو کمېده، د ودان وضعیت هم ورو ورو خرابېده، پر ما يې هم ډېر بد تاثير کاوه، کله چې د لوبې د پای شېبو ته رانږدې شو، نو د ودان حالت نور هم خراب شو، يو وخت چې ورته متوجه شوم، د هلک په سترگو کې د اوبنکو ډنډ راڅرگند شو ورو ورو يې د ښي سترگې له کونجه يوه اوبنکه راووتله! ما ويل زويه خیر دی بل ځل يې ترې گټو

کله يې پرېږدو، دا خو اول ځل دی، دې وخت کې مې مېرمن (ارين يون) سوله (کشره لور مې) سمسور (مشر زوی مې) ټول زما خونې ته راغلل، مېرمن مې وويل وش افغانستان قندولک بایلوله! ما ويل بېچاره گانو ډېر زور وواهه خو هېڅ چاره نه وه، دې وخت کې سمسور او سوله ودان ته متوجه شول، يو دم دواړه په خندا شول، اوه ودان خو ژاړې ودان ژاړې، چکچک يې کړ، د ودان په سترگو کې نورې اوبنکې هم راغلې، شونډې يې مړۍ مړۍ شوې، گوره اغا که نه ما باندې ریشخند وهي! پر هغوی په قهر شوم، چوپ شئ غلي شئ، تاسې خو نه پوهېږئ، دا خو مې هوبنيار زوی دی، پر خپل هېواد يې زړه خفه شوی، دی خو دومره تکړه سپی دی، چې هم په صنف کې اول نومره دی او هم خپل هېواد ورباندې گران دی تاسې په دې خبرو څه پوهېږئ، دی خو په هر څه پوهېږي، دی چې له خیره غټ شي په کرکېټ ټيم کې يې داخلوم، ټولو هندوانو ته به ماتې ورکوي، بيا به يې وگورئ، مور يې هم پر هغوی په قهر شوه دواړو ودان مچ کړ، د لاسه مو کړ، غېږ کې مې ونيو ما ورته وويل زويه تاته بنسې ډېرې تحفې اخلم او دې نورو ته هېڅ شی نه اخلم پرې چې دوی ته ښه زور ورکړي.

څو شېبې وروسته ډوډۍ ته لاړو، خو ډوډۍ هېچا ته خوند ور نه کړ، ډېره ترخه راباندې تمامه شوه، زه خپلې خونې ته راغلم، لږه شېبه وروسته ودان خپل قلم او کتابچه راواخيستل او د خپلې کورنۍ دندې پر ليکلو يې پيل وکړ. هلک بيا لکه چې د کرکېټ کوم خيال کې تللی وي، څو شېبې وروسته بيا سولې او

سمسور چغه کړه، اوه ودان ژاړي ودان ژاړي، ورمونده مې کړه،
 بيا پر هغوی سخت په قهر شوم، دواړه مې له غوږونو ونيول په
 خپلو بسترو کې مې ځملول، چوپ شئ بې ادبو، ودان په سلگو
 و، گوره اغا دوی په ما ریشخند وهي، نور نو د خبرو نه و د زړه
 له درده يې بڼه په خوټ خوټ وژړل، خپله کتابچه يې لاندې
 مخې ته نيولې وه، کله چې کتابچې ته متوجه شوم، نو د اوبښکو
 څاڅکو د پښل کړنې سره گډې کړې او تورې ليکې يې د پانې
 بېلابېلو برخو ته غځولې وې، غېږ کې مې ونيو خپلې خونې ته
 مې راوړ، ډاډ مې ورکړ، ما ويل زويه ته چې لږ غټ شې په
 کرکېټ ټيم کې دې داخلوم، ټولو ته به له خيره سره ماتې
 ورکوي، د افغانستان غچ به له خيره اخلي، د رخصتۍ پر ورځ
 به درته ډېرې تحفې اخلم، هر شی چې ته غواړې هغه به درته
 اخلم، د هلک په وېښتانو کې مې ورو ورو گوتې وهلې، يو
 وخت ماشومانه خوب هغه په غېږ کې نيولی و، پر ما هم د
 پرېشاني داسې خوب راغی چې له پرېمانه نهيلو سره مل و،
 ودان خپلې اوبښکې وڅڅولې، خو ما او مور يې خپلې گرمې
 اوبښکې خپل زړه ته تېرې کړې او هېچا هم ونه ليدلې.

د (ضمير) پر مړينه ضمير لړزېږي

دا يادښت د ځوانيمرگ ليکوال (احمد ضمير علم دوست) پر مړينه پر (۱۳۸۹ ل) کال ليکل شوی دی.

کله چې په يوه ټولنه کې (ضمير) ژوندی وي، نو هغه ټولنه پرې روښانه وي، خو کله چې ضمير مړاوی شي، په ټولنه کې د

عدالت وړانگې هم تې شي. زموږ (احمد ضمير علم دوست) هم زموږ د ټولنې د ځوان کهول لپاره يوه رڼا وه او يوه ځلا وه؛ هغه هم (احمد) و، هم (ضمير) و او هم (علم دوست) و، پر يوه وخت خدای (ج) موږ له درېو نعمتونو بې برخې کړو.

(ضمير) د خپل (ضمير)

په رڼا کې د خپل ولس د سوکالۍ لپاره ډېر «لوړ خيالونه» او «ژور فکرونه» لرل، خو د مرگ قاصد هغه خپل لوړ (فکر) او

(تفکر) ته پرېښود، د هغه د مینې او فکر خزانه همداسې
ناسپړلې پاتې شوه. اوس نو د (ضمیر) لارویان پرته له دې چې
خپل (ضمیر) ته د دعا لاسونه پورته کړي او مهرباني کورنۍ ته
یې د لوی خدای (ج) له درباره د لوی زغم هیله وکړي، نور هېڅ
یې په وس کې نه شته، که نه خو ټول پوهېږو چې بې (ضمیره)
ژوند خومره گران دی او سړی له کومو تیارو سره مخامخوي.
لوی رب دې د (ضمیر) د فکر او خیال ډیوه په دې نړۍ او د ابدې
ژوند ډیوه دې ورته په فردوس جنت کې بله لري.

د (ضمیر) په مینه

یون

جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

دا لیکنه مې پر (۱۳۹۰) ل کال د سارک هېوادونو د لیکوالو د ټولنې په غوښتنه د هغوی له خوا یو رابلل شوي علمي سیمینار ته لیکلې او ورلېږلې وه.

جنگ او فرهنگ د مانا او محتوا له مخې دوه متضادې کلمې دي. فرهنگ د یوې ټولنې یا یوه ملت د ټولې مادې او مانیزې شتمنۍ یوه مجموعه ګڼل کېږي او جنگ بیا داسې پدیده ده چې د یوه ملت ټوله مادې او معنوي شتمني له منځه وړلای شي. د جنگ او فرهنگ پر معنوي تضاد هغه ملتونه ډېر پوهېږي چې د غني فرهنگ خاوندان وو، خو جنگ ورڅخه دا ټوله شتمني لوټلې وي. موږ (افغانان) د اسیا په زړه کې هغه ملت یو چې لرغونی کلتور او تاریخ لرو، خو د پېړیو په اوږدو کې جګړو زموږ د فرهنگ اکثره فزیکي او معنوي شتمني داسې له منځه وړي چې اوس یې یوازې د کتابونو په پاڼو کې نومونه ګورو. ان دا چې دا نومونه او ویاړونه لاکله کله د شک تر وهم او وېرې لاندې هم راځي.

پر افغانستان باندې د عربو، چنګېزیانو، انګرېزانو، روسانو او غریبانو د یرغلونو او د هغو پېر وړاندې د جنګېدونکو افغانانو د جګړو له امله په متواتر ډول د افغانستان ډېره زیاته

کلتوري شتمني له منځه تللې، چې ددې ټولې له منځه وړل شوې شتمنۍ څېړل ددې ليکنې په وس کې نه دي، خو زه غواړم د خپل نسل او خپلې زمانې د يوه شاهد په توګه هغې کلتوري شتمنۍ ته اشاره وکړم، چې له (۱۹۷۸ع) کال بيا تر (۲۰۱۱ع) کال پورې يا په بشپړ ډول له منځه تللې يا زيانمنه شوې ده. زه د هغو افغانانو په ډله کې يم چې د تېرې (۳۳) کلنې جګړې په ټول بهير کې په افغانستان کې پاتې شوی يم. ما د جګړې هر ناتار په خپلو سترگو ليدلی او د جګړې ډېرې ناخوالې مې په خپله لمس کړي دي. د همدې درې دېرش کلنې جګړې په ترڅ کې چې به هر کله د جګړې اور زموږ هر فرهنگي ميراث ترستوني تېر کړ، نو زما پر زړه به لمبې شوې، قلم او کاغذ به مې راواخيست او هغه پېښه به مې ثبت کړه. د همدې جګړه ييزو کلونو په بهير کې مې (د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زيانونه)، (د مغزونو فرار)، (کلتوري يون) او (افغاني اوسنۍ رسنۍ) بېلابېل اشار وليکل. په دې اثارو کې اکثرو هغو فرهنگي ميراثونو ته کتنه شوې چې د جګړې له امله يا بېخي له منځه تللي او يا هم زيانمن شوي دي. په دې ليکنه کې زه غواړم د افغانستان فرهنگ ته د اوبښتو زيانونو يو نچوړ وړاندې کړم او په دې کې مې پيغام دا دی چې نړيوال زموږ پر فرهنگ د راغلي غمېزې له حجم او څرنګوالي څخه خبر شي، بل پيغام مې دادی چې نړيوال د نړۍ په هر ګوټ کې چې وي بايد د هر ډول جګړې مخنيوی وکړي او بل پيغام مې دادی چې فرهنگي شتمني که څه هم د دنيا په هر ګوټ کې رامنځته شوې وي، د ټول بشريت ګټه

پانگه گنل کېږي؛ د ساتنې او پالنې لپاره يې بايد ټول په گډه کار وکړي. افغانستان فرهنگ د تېرو دېرشو کلونو په ترڅ کې دومره زيانونه زغملې چې که پر هره برخه يې بحث وکړو جلا جلا اثار پرې ليکل کېدې شي، خو زه به دلته يوازې مهمو زيانمن شويو فرهنگي ميراثونو ته په لنډيز سره اشاره وکړم:

۱- بنوونځي:

بنوونه او روزنه د يوه هېواد د فرهنگ اساس جوړوي. کله چې په افغانستان کې جگړه پيل شوه، نو تر ټولو لومړی او سخت گوزار يې پر همدې بنوونځيو وکړ. له (۱۹۷۸ع) کال څخه چې په افغانستان کې گرمه فزيکي جگړه پيل شوه، بيا تر (۱۹۹۲ع) کال پورې په افغانستان کې د ټولو بنوونځيو شمېر د اوو زرو (۷۰۰۰) په شاوخوا کې وو. د څوارلس کلنې جگړې په ترڅ کې ددې بنوونځيو له جملې څخه درې زره پينځه سوه (۳۵۰۰) بنوونځي وسوځول شول. دا (۳۵۰۰) بنوونځي اکثره د هېواد په کليوالو سيمو کې وو چې د (ډاکتر نجيب الله) حکومت له کنټروله وتي وو او د (مجاهدينو) تر کنټرول لاندې ساحه کې وو. کله چې د (ډاکتر نجيب الله) حکومت ړنگ شو، مختلف او متفرق (مجاهدين) پر بنارونو خواره شول، نو په بنارونو کې پاتې بنوونځي هم اکثره له همغه برخليک سره مخامخ شول؛ يا ړنگ او يا هم زيانمن شول، د پاتې بنوونځيو ايله نيمايي برخه په نسبي ډول پرانيستې پاتې شوه چې په هغو کې هم درسي کیفیت ډېر ټيټ و. دې دورې نږدې څلورنيم کاله دوام وکړ،

ورپسې د طالبانو رنځ او کړاو راغی، هغو نو هغه پاتې
 بنوونځي هم په بله بڼه واړول، د بنوونځيو درسي نصاب يې له
 عصري علومو څخه ديني علومو ته واړوه، نږدې يوولس
 سوه (۱۱۰۰) بنوونځي يې پر سوچه ديني (مدرسو) واړول. په
 دې ډول په افغانستان کې د هر سياسي نظام په بدلون سره د
 پوهنې بنسټونه زيانمن شول او دا لړۍ تر دې دمه روانه ده.

د نارسمي ارقامو له مخې يوازې له (۱۹۷۸ع) څخه تر
 (۱۹۹۲ع) کال پورې لږ تر لږه د اوه نيم مليونه (۷۵۰۰۰۰۰)
 افغانانو د باسواده کېدو مخه نيول شوې. له (۱۹۹۲ع) څخه تر
 (۲۰۰۰ع) کال پورې هم د همدومره کسانو د باسواده کېدو د
 مخنيوي اټکل کېدلی شي. دا هغه معنوي زيان دی چې د يو
 بشپړ نسل زمانه په غېږ کې نيسي او جبران يې هم همدومره
 وخت او په مليارډونو ډالرو مالي لگښت ته اړتيا لري. که څه هم
 له (۲۰۰۱ع) څخه بيا تر ننه پورې د افغانستان د معارف په
 ډگر کې ډېر پرمختګ شوی؛ اوس په ټول افغانستان کې لږ تر
 لږه يوولس زره (۱۱۰۰۰) بنوونځي فعال دي چې نږدې اته
 اعشاريه درې مليونه (۸،۳۰۰۰۰۰) زده کوونکي په کې زده
 کړه کوي او له هغې جملې څخه (۳۰) په سلو کې يې نجونې دي.
 د خصوصي بنوونځيو د جوړولو زمينه هم برابره شوې چې شمېر
 يې اوس په ټول هېواد کې نږدې څلور سوه (۴۰۰) خصوصي
 بنوونځيو ته رسېږي. دې سره سره د افغانستان په زياتو سيمو
 کې اوس هم د بنوونځيو د سوځونې لړۍ روانه ده. د همدې تېرو
 لسو کلونو په ترڅ کې لږ تر لږه تر دوه سوه (۲۰۰) زيات

ښوونځي سوځول شوي او همدا اوس (۲۲۱) ښوونځي تړلي دي. د هېواد په زياتو سيمو په تېره بيا په جنوب، جنوب لويديځ او ختيځ کې د وهم وېره خوره ده، په دې يادو سيمو کې د دوه نيم مليونه (۲۵۰۰۰۰۰) هغو ماشومانو د زده کړې مخه نيول شوې چې همدا اوس بايد ښوونځيو کې پر زده کړو بوخت وي. د افغانستان پر معارف دا ناوړين اوس هم روان دی، جگړې د تمدن او پرمختگ، په تېره بيا د پوهنې پر پرمختگ سخت گوزار کړی او کوي يې. افغان ماشومان يې نه يوازې له پرمختگ، بلکې له خپل اساسي حق (تعليم) څخه هم محروم کړي دي. د نړۍ په کوم گوټ کې به داسې پېښې کمې رامنځته شوې وي چې ماشوم دې د تعليم په خاطر د ژوند له حق څخه محروم شوی وي، خو افغان ماشومان ډېر ځله په دې «گناه» چې ولې مو قلم او کتاب په لاس کې دی، ښوونځي ته روان ياست، وژل شوي، تېزاب پرې پاشل شوي او د بدن غړي يې پرې شوي دي. داسې ډېرې تراژيکي پېښې لرو چې دلته يې بيان د دې ليکنې له اوسېلې څخه وځي.

۲- د لوړو زده کړو موسسې او علمي مرکزنه:

د ښوونځيو ترڅنگ د هېواد علمي مرکزنه او د لوړو زده کړو موسسو هم پراخ زيانونه وزغمل، خو دا زيانونه د ښوونځيو هغو په انډول ډېر زيات نه وو. د لوړو زده کړو مرکزنه اکثره په لويو ښارونو کې وو. په افغانستان کې د څوارلس (۱۹۷۸- ۱۹۹۲) کلنې جگړې او اکثره پر کليوالو سيمو متمرکز و، خو

(۱۹۹۲-۱۹۹۵) کلونو کې بیا جگړې په لویو ښارونو کې زیاتې گرمې وې، د همدې کلونو په ترڅ کې د هېواد د لوړو زده کړو موسسو او نورو علمي مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل. یوازې کابل پوهنتون لږ تر لږه (۲۱) ملیونه درسي ساعتونه ضایع کړل او (۵۰) ملیونه ډالر مالي زیان یې وزغمه. کابل پلټنیک، گڼ شمېر ولایتي پوهنتونونو مسلکي انستیتیونو، د ښوونې او روزنې موسسو او نورو روزنیزو مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل، تر (۵۰) زیات داسې علمي مرکزونه وو چې په ټولیز او نسبي ډول یې زیانونه وزغمل، کدرونه یې له لاسه ورکړل او د لسگونو زره محصلینو په درسي سیستم کې یې اخلال راغی. د طالبانو د حاکمیت په بهیر کې ښځینه قشر له تحصیلي بهیره حذف شو او په درسي نصاب کې اخلال نور هم پسې زیات شو. د طالبانو نظام تر سقوط وروسته له (۲۰۰۱م) کال راهیسې بیا تر (۲۰۰۱م) کال پورې د ټول هېواد په تحصیلي موسسو کې نوې ساه پوه شوه، پخواني علمي مرکزونه یوځل بیا ورغېدل، نوي پوهنتونونه او نوي علمي مرکزونه جوړ شول.

اوس د ټول هېواد په کچه د دولتي پوهنتونونو شمېر تر (۲۱) اوږي او د ښوونکو د روزنې او نورو لوړو زده کړو د موسساتو شمېر هم تر (۱۰۰) اوږي. د نویو قوانینو پر اساس د لوړو زده کړو خصوصي پوهنتونونه او موسسې هم د فعالیت حق لري. د تېرو لسو کلونو په ترڅ کې اوس په مرکز او ولایتونو کې خصوصي پوهنتونونه او د لوړو زده کړو تر (لسو) زیاتې

موسسې جوړې شوې دي. اوس د ټول هېواد په کچه د لوړو زده کړو په موسسو او پوهنتونونو کې تر سل زرو (۱۰۰،۰۰۰) زيات محصلين زده کړه کوي، چې نجونې او هلکان دواړه په کې شامل دي. له لس کلن چټک پرمختګ سره سره بيا هم د هېواد په بېلابېلو سيمو کې لاهم د وهم او ډار سيوري خور دی او د امنيت په خرابېدو سره د ټولو پرمختګونو د له منځه تللو وېره شته.

۳- فرهنگي ټولنې او کتابتونونه:

په افغانستان کې د (۳۳) کلنې جګړې په ترڅ کې په سلګونو دولتي او نادولتي فرهنگي ټولنې زیانمنې شوې دي. جګړې د فرهنگي پرمختګ سرعت کمزوری کړی او د ګڼو لیکوالو او فرهنگیانو د راټوکېدو زمینه یې له منځه وړې ده. که څه هم (۱۹۷۸-۲۰۰۰م کال) پورې په افغانستان کې د ازادو فرهنگي ټولنو شمېر ډېر زیات نه وو او اکثره فرهنگي ټولنو رسمي یا دولتي بڼه لرله، خو بيا هم په نارسمي ډول ځینې فرهنگي ټولنې موجودې وې چې فرهنگي کارونه یې کول، کتابتونونه یې لرل او روزنیز مرکزونه، خو جګړې د فرهنگي فعالیتونو زیاته برخه زیانمنه کړه. یوازې د (۱۹۹۲م) کال د څو ورځنیو جګړو په ترڅ کې د هېواد د لویو علمي مرکزونو اکثره کتابتونونه لوټ شول. کابل پوهنتون چې په هېواد کې یو لوی مرکزي کتابتون درلود، نږدې دوه ملیونه (۲،۰۰۰،۰۰۰) ټوکه کتابونه یې په څو ورځو کې لوټ شول. یوازې د کابل ښار

په بېلابېلو کتابتونونو او کتابپلورنځيو کې (۲۰) مليونه ټوکه کتابونه له منځه يوړل شول. د افغانستان په بېلابېلو ولايتونو کې د ټولو له منځه وړل شويو کتابونو شمېر تر دې هم زيات دی. د ټول ټال پنځوس مليونو (۵۰،۰۰۰،۰۰۰) ټوکو کتابونو له منځه تگ، کېدی شي د يوه پرمختللي هېواد لپاره ډېره غټه ضايع نه وي، ځکه هلته کېدی شي د څو عنوانو کتابونو عمومي شمېر مليونونو ټوکونو ته ورسېږي، خو په افغانستان کې له تعليمي کتابونو پرته چې شمېر يې لکونو ټوکو ته رسېږي، نور اکثره کتابونه له (۵۰۰-۵۰۰۰) ټوکو په شمېر چاپېږي، نو د دومره کتابونو، کتابتونونو، فرهنگي مرکزونو له منځه تگ او زيانمنېدل خورا دروند فرهنگي زيان دی. له (۱۹۷۸-۲۰۰۰م) کال پورې د افغانستان فرهنگي ډگر ته خورا درانه زيانونه رسېدلي، خو له نېکه مرغه د تېرولسو (۲۰۰۱-۲۰۱۱م) کلونو په ترڅ کې افغانستان په فرهنگي ډگر کې ډېر پرمختگ کړی دی. اوس د ټول هېواد په کچه تر (۵۰۰) زياتې ازادې فرهنگي ټولنې فعاليت لري چې ځينې يې خپلې ازادې رسنۍ هم لري، د دولتي فرهنگي ټولنو او مرکزونو شمېر هم سلگونو ته رسېږي، د کتابتونونو شمېر خو اوس زرگونو ته رسېږي. اوس د هېواد اکثره علمي، تعليمي او فرهنگي مرکزونه کتابتونونه لري. په لسگونو لويې چاپخونې او په سلگونو چاپي خپرنۍ موسسې فعاليت لري، چې که چېرې بيا پرې د جگړې سيوري راخوړنه شي او افغانستان په همدې ډول فرهنگي پرمختگ وکړي، کېدی شي ډېره هيله ورته پيدا شي.

۴- مسلکي کادرونه: افغانستان کې له (۱۹۷۸-۱۹۹۲م) کلونو پورې داسې حکومتونه وو، چې کمونيستي افکارو ته يې تمايل درلود او چې د شوروي اتحاد ملاتړ ورسره و، په دې دوره کې د څلورو سياسي مشرانو په مشرۍ څلور حکومتونه رامنځته شول، چې په مجموعي ډول دا ټول حکومتونه له اختناق سره ملګري وو، فکري ازادي او ديموکراسي په کې نه وه، هر حکومت له حکومتي وسايلو او زور څخه اعظمي ګټه اخيسته او خپل وسلوال او ناوسله وال مخالفين يې خپل دي. دې حالت څوارلس کاله دوام وکړ. د هېواد يوزيات شمېر کادرونه يا زندانونو کې واچول شول او يا هم د هېواد پرېښودو ته اړ شول، د دې څوارلس کلن جنگ په اوږدو کې نږدې پنځه مليونه (۵۰۰،۰۰۰) افغانان مهاجر شول، په دې کې هم يوزيات شمېر هغه افغانان شامل وو چې د لوړو او مسلکي زده کړو خاوندان وو. په دې بهير کې يوازې د کابل پوهنتون نږدې (۲۰۰) تنه استادان يا زنداني شول يا ووژل او يا هم مهاجرت ته اړ شول، په همدې مقياس د هېواد د نورو علمي مرکزونو مسلکي کادرونه هم محاسبه کېدې شي. په مجموعي ډول په دې څوارلس کلن بهير کې نږدې پنځوس زره (۵۰،۰۰۰) مسلکي کادرونه يا مهاجر شوي يا يې خپل مسلک پرې ايښی، يا زنداني شوي او يوزيات شمېر يې وژل شوي دي. د افغانستان په شان يو هېواد لپاره چې دا مهال يې ايله په سلو کې (لس) کسان د ليک لوست خاوندان وو، د دومره زيات شمېر کادرونو له لاسه ورکول يو نه جېره کېدونکی زيان و. د

همدې (۱۹۷۹-۱۹۹۲م) کلونو په بهیر کې د حکومت مخالف ځواکونه چې د (مجاهدینو) په نامه یادېدل هم د حکومت په شان د مسلکي کادرونو په وژنې صرفه ونه کړه، دوی هم په زرگونو مسلکي افغانان له حکومت سره د همکارۍ او (چپي افکارو) د لرلو په تور ووژل، په تېره بیا بنسټونکي. د هغو بنسټونکو شمېر چې د مجاهدینو یا حکومت مخالفو ځواکونو له خوا په همدې موده کې وژل شوي (۳۰۰۰)، تنو ته رسېږي. دې ډلو په لغمان ولایت کې پر یوه ورځ (۹) تنه بنسټونکي د تدریس په تور ووژل. هغه مسلکي افغانان چې پاکستان ته مهاجر شوي وو هغوی هم د ترور له بلا خلاص نه شول، څرګنده بېلګه یې نومیالی افغان فیلسوف (پوهاند سید بهالدین مجروح) دی چې په (پېښور) کې ترور شو. کله چې دا ډلې پر (۱۹۹۲م) کال پر کابل ښار او نورو لویو ښارونو راشېوه شوې، نو د لوټ او تالان یو بې مثال حالت رامنځته شو. یوازې په کابل ښار کې یې (۲۵) زره کسان ووژل، دا مهال یو ځل بیا د عامو افغانانو او مسلکي کادرونو د فرار لړۍ پیل شوه، افغانستان یو ځل بیا په زرگونو مسلکي کادرونه له لاسه ورکړل. (څلورنیم) کاله دې حالت دوام وکړ. دې پسې د طالبانو دواکمنۍ لړۍ پیل شوه، هغوی بیا په زرگونو مسلکي کادرونه له دندو لرې کړل او پرځای یې طالبان او ملایان مقرر کړل. طالبانو یوازې اووه دېرش زره (۳۷۰۰۰)، بنځینه مامورینې، چې اکثره یې بنسټونکي او د لوړو زده کړو خاوندانې وې، له دندو ګوښه کړې او پر کور یې کېنولې. په دې ډول هغه ناتار چې له (۱۹۷۸ع) کال څخه تر (۲۰۰۰م) کال

پورې د افغانستان پر کادري ټولنه خور و، د طالبانو نظام په سقوط سره پای ته ورسېده. له (۲۰۰۱-۲۰۱۱م) کال پورې اوس د افغانستان په کدري برخه کې ډېر پرمختګ شوی، نه یوازې د هېواد په داخل کې پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور مرکزونه ورغول شول، فعال شول او زیات شول، بلکې اوس هر کال تر دوو زرو (۲۰۰۰) زیات افغانان د لوړو زده کړو؛ لیسانس، ماسټري، او دوکتورا لپاره نورو هېوادونو ته لېږل کېږي. هغه افغان مسلکي کادرونه چې د بېلابېلو یادو عواملو له امله مختلفو هېوادونو ته مهاجر شوي وو، د زرګونو په شمېر بېرته خپل هېواد ته راستانه شوي، خو بیا هم افغانستان ته لا ډېر زماني واټن پاتې چې خپله کادري خلا ډکه کړي.

۵- رسنۍ: په افغانستان کې د (۱۹۷۸-۱۹۹۵) کلونو تر منځ افغاني رسنۍ په پرله پسې ډول زیانمنې شوي. د همدې کلونو په بهیر کې افغانستان کې ازادې رسنۍ نه وې، اکثره دولتي رسنۍ وې او پر هغو باندې هم فکري اختناق واکمن و. پر (۱۹۷۸م) کال په ټول هېواد کې یو سراسري ټلويزیون او یوې عمومي راډیو خپرونې درلودلې، وروسته بیا محلي دولتي راډیو ټلويزیونونه چې همغه مرکزي نشرات او یوڅه خپل محلي نشرات یې درلودل، فعال شول، دا وخت په ټول هېواد کې د چاپي رسنیو شمېر تر (۲۰۰) عنوانو او بنسټه خو په ټولو رسنیو کې د حاکم نظام افکارو انعکاس کاوه. پر (۱۹۹۲م) کال چې جهادي ډلې کابل ښار او نورو لویو ښارونو ته داخلې شوې،

نود نورو دولتي تاسيساتو د زيانمېدو ترڅنگ، ټولو رسنيو په تېره بيا دولتي راډيو ټلويزيون تاسيساتو ته خورا درانه زيانونه واوښتل. چاپي رسنۍ اکثره په ټپه ودرېدلې، د دولتي راډيو ټلويزيون اکثره تاسيسات له منځه لاړل، د بېلگې په توگه د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيساتو، ودانيو او تجهيزاتو يونيم مليون، د مقررته يو مليون ډالره، د پکتيا ولايت ته يو مليون ډالره، قلات ته يو مليون ډالره، کندهار ته يو مليون ډالره، هلمند ته يونيم مليون ډالره، هرات ته نيم مليون ډالره، فراه ته نيم مليون، نيمروز ته نيم مليون او تنگرهار راډيو ټلويزيون ته ته دوه مليونه ډالره زيان واوښت، همدارنگه نورو سيمو کې همدا ډول زيانونه، په مجموعي ډول پر لويو ښارونو باندې د جگړې د راغلي ناتار له امله په ټول افغانستان کې د راډيو ټلويزيون، ودانيو، تاسيساتو او تجهيزاتو ته (۲۵۲) مليونه ډالره زيان اوښتی. د (۱۹۹۲-۱۹۹۵م) کلونو په بهير کې د راډيو ټلويزيون اکثره پروگرامونه په ټپه ودرېدل او ډېر کم نشراتي فعاليت يې درلود. په لسگونو مامورين، انجنيران او مسلکي اشخاص يې مهاجرت ته اړ شول او ځينو نورو يې خپلې دندې له لاسه ورکړې. پر (۱۹۹۲م) کال طالبان واک ته ورسېدل، د دوی واک پر رسنيو يو بل گوزار و، طالبانو پر رسنيو چورلټ بنديز ولگاوه، په تېره بيا پر تصويري رسنيو. په چاپي رسنيو کې هم د زيروحو اجسامو د عکسونو خپرېدل منع شول، يوازې د (شريعت غږ) په نامه يوې سراسري راډيو، څو محلي راډيو گانو او د ټول هېواد په کچه تر (۲۰) عنوانو پورې

چاپي خپرونو فعالیت درلود. راډیوگانو یوازې مذهبي ترانې، خبرونه او د طالبانو د نظام د چارواکو نظرونه خپرول، چاپي رسنۍ هم همدغه شان وې. د افغانستان د رسنیو په تاریخ کې تر دې بله تنگه دوره نه ده تېره شوې. د طالبانو د نظام د سقوط په وروستیو شپو ورځو کې د امریکایي الوتکو د بمبارۍ په وجه د راډیو ټلوویزیون تاسیساتو ته نور زیانونه هم واوښتل او د زیانونو لړۍ تر همدغه وخته راوړسېده.

کله چې د طالبانو نظام ړنگ شو، د افغاني رسنیو په تاریخ کې بې ساری پرمختګ څرګند شو. د رسنیو قانون جوړ شو او د هغه په رڼا کې اوس په هېواد کې، ډول ډول چاپي، غږیزې، انځوریزې او اتډیو ټیټې رسنۍ فعالیت لري چې د کمیت له پلوه په کې ډېر زیات او د کیفیت له پلوه هم په کې پاموړ پرمختګ شوی دی.

اوس د ټول هېواد په کچه پر دولتي راډیو ټلوویزیون سربېره چې په مرکز او ولایتونو کې خپرونې لري، تر (۴۰) زیات شخصي ټلوویزیونونه فعالیت لري. (۱۳۰) افام خصوصي راډیوګانې په ټول افغانستان کې فعالې دي، چاپي رسنۍ تر (۱۰۰۰) عنوانو اوږې او د اتډیو ټیټې وېبپاڼو شمېر هم سلګونو ته رسېږي، که څه هم له کمي او کيفي پلوه خورا پرمختګ لیدل کېږي، خو بیا هم د افغانستان د رسنیو اوسنۍ پرمختګ تضمین نه دی. د نظام په بدلون، سقوط، د بهرنیو ځواکونو په وتلو او یا هم د جنګسالارانو د واک په زیاتېدو سره دا پرمختګ له ستر ګواښ سره مخامخېدلای شي.

۶- تاریخي ودانۍ او اثار: په افغانستان کې د فرهنگ د

نورو ډگرونو د زیانمنېدو ترڅنګ، تاریخي ودانیو، څلو، ښارونو او نورو تاریخي اثارو هم خورا درانه زیانونه لیدلي دي، داسې زیانونه چې ځینې یې په ډېر لګښت د بیا رغېدو امکان لري، خو ځینې د ابد لپاره د افغانستان له لاسه ووتل. د هغو ودانیو شمېر لسګونو ته رسېږي چې افغانستان ته یې تاریخي ارزښت درلود، خو جګړو پرې اوروڼه بل کړل، دا ودانۍ په ولایتونو کې هم وې او په کابل ښار کې هم چې د ټولو یادونه یې دلته ممکنه نه ده. د کابل د تاجک بیک تاریخي ماڼۍ، د چهلستون بڼ او ماڼۍ، د دارالامان ماڼۍ، د استالف ماڼۍ، د ارګ د دلکشا ماڼۍ، د ملي ارشیف ودانۍ او نورې چې له تاریخي پلوه یې خورا ارزښت درلود، ټولې زیانمنې شوې دي. د دارالامان ماڼۍ د (۳۳) کلونو په ترڅ کې دوه ځله زیانمنه شوه، وروستی زیان یې د (۱۹۹۳-۱۹۹۵ م) کلونو کورنیو جګړو کې ولید چې یوه زیاته برخه یې ونړېدله. اوس ددې ودانۍ د بیا رغونې پلان جوړ شوی، چې (۱۷) ملیونه امریکایي ډالره لګښت پرې راځي، په همدې مقایس موږ نورو تاریخي ودانیو ته د وراوښتي زیان کچه هم معلومولای شو.

د جګړو او طبیعي حوادثو په بهیر کې تر (پنځه لسو) داسې تاریخي څلي او منارونه زیانمن شوي چې د افغانستان تاریخ ته یې زیات ارزښت درلود، د بېلګې په توګه د (چکرویو) منار چې عمر یې لومړیو میلادي پېړیو ته رسېده او دا یو بودايي

مینار و چې د توغندیو د لگېدو له امله زیانمن شوی و او د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېد. په (۱۲ میلادي) پېړۍ کې د غزنویانو مینارونه، د غوریانو جام مینار او نور په لسگونو مینارونه یا په بشپړ ډول له منځه وړل شوي او یا زیانمن شوي دي. نور نو د هېواد داسې تاریخي ځلې او منار نه شولیدلې چې د هغه پر زړه او ګوګل دې د مرمیو داغونه نه وي لگېدلي.

د تاریخي ودانیو تر څنګ تاریخي نندارتونونه هم خورا زیانمن شول او ان بېخي له منځه لاړل. په کابل ښار کې د افغانستان د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو او نظامي توکو پینځه لس بېلابېل نندارتونونه وو، چې خورا قیمتي او تاریخي اثار په کې ایښودل شوي وو. هر کال په زرګونو کسانو ددې نندارتونونو لیدنه کتنه کوله او د افغانستان د خلکو د بریاوو له بېلابېلو ډګرونو خبرېدل. کله چې پر (۱۹۹۲م) کال د کابل ښار د کابل نندارې په سیمه کې جګړه پیل شوه، نو دا ټول پنځه لس نندارتونونه په کې وسوځېدل. په زرګونو اثار یې یا لوټ شول او یا هم د اور خوراک شول، یو ملت چې د پېړیو په اوږدو کې د لاس کومې نښې او بریاوې درلودلې، دا ټولې د جګړې ښامار پر یوه ورځ له ستوني تېرې کړې. ددې نندارتونونو مادي او معنوي ارزښت تر تصور پورته و.

د جګړې د ښامار ګېډه پر نندارتونونو هم مړه نه شوه، د افغانستان داسې شتمنۍ ته یې ځان ورسوه چې افغانان به یې بیا هېڅکله هم خاوندان نه شي، موزیمونه یا دوم، ملي او سیمه ییز موزیمونه. د جګړې په بهیر کې پنځه سیمه ییز؛ میمنې،

هرات، کندهار، تنګرهار او بلخ موزیمونه زیانمن شول، خو مرکزي او ملي موزیم چې د زیاتو تاریخي اثارو لرونکی و، د جګړې پر ډګر بدل شو. د سیمه ییزو موزیمونو له جملې څخه به یوازې د تنګرهار د هډې نامنقول موزیم یاد کړم او بیا به د ملي موزیم غم لړلې داستان ته لاړشم.

د هډې نامنقول موزیم د تنګرهار د جلال اباد ښار په ختیزې څنډه کې پروت دی. په دې نامنقول موزیم کې د بودايي عصر داسې اثار ایښودل شوي یا جوړ شوي وو چې د خپل جوړښت او نوعیت له پلوه یې په افغانستان کې د بامیانو تر تاریخي بتانو وروسته ډېر زیات تاریخي ارزښت درلود. دا موزیم د (۱۹۸۱م) کال په جګړو کې د جهادي تنظیمونو له خوا په کنډوالو بدل شو، تر جګړو وروسته بیا هم په دې ځای کې ناقانونه کېندنې وشوې او یو شمېر هغه اثار چې تر ځمکې لاندې وو، هغه هم په نافني ډول وکښل شول او د تاریخي اثارو د قاچاقوړونکو لاس ته ورغلل، اوس دا سیمه یوازې د یوې مخروبي حیثیت لري.

بل ډېر ستر زیان چې جیره یې ناممکنه ده هغه د افغانستان ملي موزیم او د افغانستان د اردو موزیم و. د افغانستان د اردو موزیم د دارالامان په سیمه تاج بېک ماڼۍ کې و. په دې موزیم کې له لرغونې زمانې بیا تر (۱۹۹۲م) کال پورې په بېلابېلو جګړو کې د افغانانو او د هغو د مخالفو پر دیو عسکرو له خوا د کارېدلو وسلو بېلګې خوندي وې، د افغانستان د شاهانو تختونه، مېزونه، څوکی، لاس تورې او لباس خوندي وو. دا هر څه د اور خوراک، لوټ او تالان شول. په همدې سیمه کې؛ د

دارالامان تاريخي ماني مخې ته د افغانستان د ملي موزيم ودانۍ وه. د افغانستان ملي موزيم د سيمې له مهمو موزيمونو څخه يو و، په دې موزيم کې سل زره (۱۰۰۰۰۰) ټوټې بېلابېل اثار وو، چې د ځينو عمري پېنځوس زره (۵۰۰۰۰) کالو ته رسېده.

د جگړو په لومړيو وختونو کې په سيستماتيک ډول د بېلابېلو جگړه مارو له خوا د موزيم اثار ولوتل شول. د موزيم په سلو کې اويا (۷۰) تاريخي اثار لوټ شول. پر (۱۹۸۸م) کال شبرغان ته نږدې د طلا تپې له غونډۍ څخه د (۲۱) زرو طلايي سکو حيرانوونکې خزانه لاسته راغله. دا خزانه هم د افغانستان د ملي موزيم برخه وه. تر (۱۹۹۲م) کابل تر جگړو دمخه د وخت د حکومت مشر ډاکټر نجيب الله د جگړې د احتمالي خطر له امله د ملي موزيم له مشر سره پرېکړه وکړه چې دا مهمه خزانه بايد له موزيم څخه يوه خوندي ځای ته انتقال شي، دا خزانه پر همغه وخت (د افغانستان بانک) محفوظو ځايونو کې چې د افغانستان د جمهوري رياست د ارگ ماني ته لاره لري، خوندي شوه، خو په دې راز هېڅوک خبر نه وو، همغه و چې دا مهمه خزانه د لوټمارو له لويه خوندي پاتې شوه. اوس دا خزانه اروپا، امريکا او د نړۍ نورو سيمو ته د نندارې لپاره وړل کېږي. د نړۍ گڼ شمېر سيلانيان هغه گوري او له دې لارې افغانستان پامور گټه ترلاسه کوي.

د ملي موزيم تر څنگ د افغانستان ملي ارشيف هم د جگړې له ناتاره خوندي پاتې نه شو. د افغانستان د ملي ارشيف د ټولو

اثارو شمېر زرگونو ته رسېده. د افغانستان په ملي ارشيف کې د سووکلونو تاريخي اثار خوندي دي، په تېره بيا د اسلامي دورې اثار. له نېکه مرغه چې د ملي موزيم په پرته ملي ارشيف ته د غلو کم لاس رسېدلی، خو د جگړې د ناتار له امله د ملي ارشيف د اثارو خونديتابه ته ډېره توجه ونه شوه او يو شمېر اثار يې له همدې امله زیانمن او له منځه لاړل. خو د ملي ارشيف نورې ولايتي څانگې بيا ډېرې زیانمنې شوې.

د افغانستان د تاريخي اثارو او ملي هويت د ښکارندويۍ بل مرکز د افغانستان ملي گالري وه چې د (۱۹۹۲م) کال جگړو پرې خورا ناوړه اغېز وکړ. پر (۱۹۹۲م) کال په ملي گالري کې د نقاشۍ، ميناتورۍ، مجسمې او ظريفه اثارو (۵۹۲)، بېلابېل اثار موجود وو، چې په کابل کې د جگړو د پيل له امله ددې اثارو يوه پاموړ برخه يا زیانمنه شوله او يا د غلو له خوا لوټ شوه.

د پورتنیو يادو او مهمو تاريخي اثارو د زیانمنېدو ترڅنگ بله ډېره ستره او نه جبرانېدونکې فرهنگي ضايعه چې افغانستان ته پېښه شوه، هغه همغه د باميانو تاريخي بتان وو چې طالبانو د خپل حاکميت په اوج کې ونړول، دا تاريخي اثار نه يوازې په افغانستان، بلکې په سيمه او نړۍ کې بې ساري وو. د باميانو بتانو لومړي يې (۵۳)، او بل يې (۳۵) متره لوړوالی درلود. له (۵-۳) ميلادي پېړيو ترمنځ موده کې جوړ شوي وو او د بودايي دورې شهکارونه گڼل کېدل، خو طالبانو د افغانانو د تاريخ دا ستر ارزښت د خپلو افراطي افکارو په اور کې وسوځوه. طالبانو

په دې کار سره نه يوازې افغانان، بلکې گرده نړۍ وځوروله. د باميانو ددې تاريخي بتانو له نړولو سره د طالبانو واکمني هم په نږدو شوه. افغانان به ډېر له لاسه ورکړي شيان بيا ترلاسه کړي، خو داسې تاريخي اثار به بيا هېڅکله ترلاسه نه کړي. داسې نورې په سلگونو او زرگونو فرهنگي غميزې چې د هېواد په گوټ گوټ کې پېښې شوي، خو ما يې يوازې د ځينو هغو لنډيز دلته راوړ.

له پورته وړې ليکنې څخه دا جاج اخيستلای شو چې جگړه له فرهنگ سره څومره تضاد لري، جگړه څنگه کولای شي چې د (۲۰۰۰) کلونو په بهير کې يو جوړ شوی ميراث د سترگو په رپ کې له سترگو پناه کړي. موږ هغه ملت يو چې ډېر څه مولرل، خو اوس ډېر څه نه لرو، يا مو بايد ډېر څه لرلای خو اوس هېڅ نه لرو، دا ځکه چې د جگړې بڼامار همېشه زموږ د فرهنگ پر ځالي اور بل کړی او زموږ د فرهنگ بلبلان اواز او الوت ته نه پرېږدي.

د خوشال پوځي نړۍ ليد

دا ليکنه ما پر (۱۳۹۱ل) کال د خوشال په باب د ښاغلي
(علي احمد جلالي) پر يو کتاب (د خوشال خان خټک د عصر او
چاپېريال پوځي څېړنه) پراثر کړې وه او د نوموړي کتاب د مخکتنې
په غونډه کې اورول شوې ده

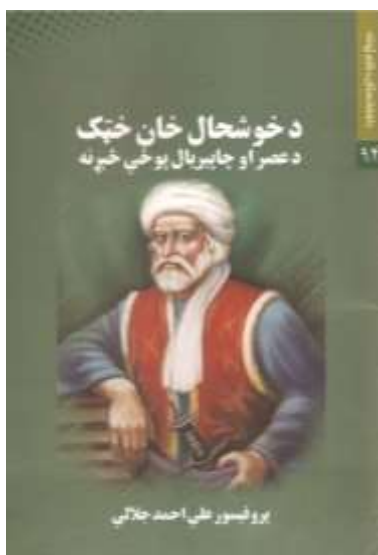
يا د سپينو تورو مرد شه يا عاشق شه
چې يادېږي په بدلو په سندر و
د خوشال خټک خوښي به هغه وخت شي
چې بربښنا د سپينو تورو شي يا زغرو.

د خوشال بابا په باب دا خبره عامه ده، چې يو څو اړخيز
شخصيت دی. رښتيا هم کله چې څوک بابا مطالعه کوي، نو
ورته څرگندېږي، چې خوشال بابا هم شاعر دی، هم ليکوال، هم
اديب دی هم ادبپوه، هم سياستپوه دی او هم سياستوال، هم
صوفي دی، هم فلسفي، هم رنځپوه دی هم ټولنپوه، هم قومي
مشر دی، هم ټبرپوه، هم ښکاري دی هم ښکارپوه، هم د ځان
نقاد دی هم د ټولنې، هم عالم دی هم د علم لېوال، هم خطاط دی
هم ليکپوه، هم ارواه پوه دی هم دينپوه، هم خان دی او هم د
غريبانو يار، هم پر ځان خبر دی هم پر جهان، هم جنگيالی دی هم
توريالی، هم سرتېری دی هم جنرال، لنډه دا چې زموږ ځان څه نه
دی چې نه دی. نو په همدې خاطر خوشالپوهانو په لنډه مانا
زموږ ځان ته د فرهنگيالي او توريالي خان يا د تورې او قلم

خاوند لقب ورکړی دی. د خان د ژوند، مبارزې او اشارو په باب
 تراوسه پورې نږدې دوه زره بېلابېلې لیکنې شوي او نږدې
 پنځوس ځانگړي اثار لیکل شوي، خو بیا هم خان لکه د علم د
 ښار او کان په شان لا ډېرې نوې خبرې لري او لا هم نورې خپرې،
 سپړنې، شننې او څلونې ته اړتیا لري. خوشال د یو نړیوال شاعر
 او لیکوال په توگه د نړۍ له هر لوی لیکوال او شاعر سره یوازې
 د یو شاعر او لیکوال په توگه د پرتلنې وړ دی، خو که د خوشال
 د څو اړخیز شخصیت ټول بعدونه د یوې مجموعې په توگه پام
 کې ونیسو، نو له مبالغې پرته په زغرده ویلای شو، چې د نړۍ
 هېڅ لیکوال او شاعر ورسره د پرتلنې او سیالۍ جوگه نه دی. د
 نړۍ تېر ستر شاعران او لیکوال چې نړۍ یې لا اوس هم د
 افکارو له ځلا او ښکلا څخه خوند اخلي، یوازې د شاعر او
 لیکوال او یا هم د ژوندانه د یو یا څو نورو ډگرونو د مفکرینو په
 توگه مطرح دي، خو زموږ د خان په شان داسې نه دي، لکه د علم
 او هنر د یو کان په شان چې هر څومره یې سپړو لا هم نورو خزانو
 ته لار مومو. دوه ستر ممیزات او نعمتونه چې د نړۍ د نورو ژبو
 له ادبیاتو څخه د پښتو ادبیاتو ځانگړې ښکلا جوتوي؛ یو یې
 پښتو لنډۍ دي چې د نړۍ په نورو ژبو کې یې ساری نه لیدل
 کېږي او بل زموږ همدا لوی خان؛ خان علین مکان خوشال بابا
 دی. نادره خبره به وي چې پښتانه او نړۍ بیا داسې، تنگیالی،
 فرهنګیالی او توریالی انسان وټوکوي، خود پښتو متل دی
 چې د خوار ملا په اذان څوک روژه نه ماتوي؛ هغه ملت او هغه

ولس چې خپله تر خاورو لاندې وي، اتل به يې هم د زمانې په
گردونو کې پټ وي.

د خان د گڼ اړخيز شخصيت يو اړخ د هغه پوځي شخصيت دی.
د خان د پوځي شخصيت،

چاپېريال، عواملو او
دلایلو په باب لکه څنگه
چې لازمه او ضروري ده،
ډېرې ليکنې نه دي شوي،
البتہ د خان پوځي
کرونولوژي ترتيب شوې،
خود جگړو د بېلابېلو
اړخونو، ټولنيزو،
سياسي، اقتصادي او
تاريخي عواملو په باب

ډېرې ليکنې نه دي شوي. سره له دې چې د خوشال د شخصيت
بېلابېل اړخونه پرتوره او قلم ولاړ دي، د قلم اړخ يې څېړل
شوی، که څه هم لا نورې څېړنې ته اړتيا لري، خود تورې
چاپېريال يې تت دی. د دې کار يو علت شايد دا وي چې موږ د
پوځي چارو د څېړنې او ارزونې لپاره لږ متخصصين او کارپوه
ليکوال لرو، که ليکوال ولرو نو بيا د پوځي چارو داسې ماهرين
او څېړونکي نه دي چې له سياسي، پوځي، ټولنيز او تاريخي
پلوه يوه موضوع ښه وڅېړي او يا هم که د پوځي چارو کارپوهان
ولرو، د ليکوالۍ تخنيکي او فني عناصري يې کمزوري دي، په

همدې وجه نه يوازې د خوشال بابا، بلکې د پښتون د نورو پوځي اتلوليو د مبارزو بېلابېل ډگرونه هماغسې تت پاتې شوي دي. د خپلو تورو په ځلونه کې موږ تر خپلو لرې او نږدې سيالانو ډېر شاته پاتې يو. له نېکه مرغه نن تر مودو وروسته موږ د يوې داسې هڅې شاهدان يو چې توره او قلم په کې دواړه غاړه غړۍ دي، د يو مسلکي جنرال او ليکوال له خوا، د خپل وخت د يوه نابغه ليکوال او مارشال د پوځي فعاليتونو د بېلابېلو اړخونو ژوره علمي څېړنه او شننه گورو.

ښاغلي پروفيسور علي احمد جلالي ((د خوشال خټک د عصر او چاپېريال پوځي څېړنه)) د خوشال بابا په يوه شعر پيل کړي:

((چې مغولو ته مې وتړله توره
درست پښتون مې و عالم وته ښکاره کړ
اتفاق په پښتانه کې پيدانه شو
کنه مابه د مغول گربوان پاره کړ))

ښاغلی جلالي د دغه شعر په شننه کې وايي: ((د خوشال خټک دغه منظوم کلام که له يوې خوا په لنډ عبارت د هغه نوميالي پښتون د اوږدو مبارزو اغېزې او پايلې څرگندوي، نو له بله پلوه په دې مضمون کې د هغه ښکري ځواک، او داخلي کمزورتيا انعکاس پروت دی، چې په قبيلوي ټولنيز نظام باندې اتکا لري او له يوې مسلطې فيوډالي واکمنۍ سره يې د پوځي ازماينست په ډگرونو کې د تکتیکي نتايجو په منځ کې د اړيکو

د نشتوالي او بېلتون په وجه، مجموعي اغېزې هېڅکله په يوه ستراتيژيک لوري توجه نه شوې او په نتيجه کې، د زياتو تکتیکي برياليتوبونو له گټلو سره سره يې، ستراتيژيک مرام په مطلوب ډول ترسره نه شو.))

دا هغه تحليلي خبرې وې چې له پورتني شعر څخه يې الهام اخيستی، ليکوال د يوه پوځي په توگه د خوشال د چاپېريال په درک سره يو داسې تحليل وړاندې کړی، چې د خوشال له زمانې څخه بيا تر دې دمه پورې يې نتيجه يوه ده؛ هغه قوم چې د زمانې په بهير کې په تکتیکي جگړو کې بريالی وي، داسې تکتیکي جنگونه چې يو بل سره ارگانيک او سيستماتيک اړيکي ونه لري او په ټوله کې يوه واحده او دقيقه ستراتيژي تعقيب نه کړي، نو سترو هدفونو ته نه شي رسېدلی.

بناغلي جلالي په خپل دې اثر کې د خوشال د چاپېريال حال او تر هغه لږ وړاندې ماضي، د جگړې او سياليو بېلابېل طرفونه، د جگړې تخنيک او وسايل، د جگړې ميتودونه، د خوشال په نظر د جگړې موثرې لارې چارې او ټول هغه پوځي اتموسفير تشرېح کوي، چې خوشال په کې ژوند کړی او پوځي مبارزې ته اړ شوی دی.

خوشال په يوه ډېر تنگ چاپېريال کې پوځي مبارزه پيل کړه، له يوې خوا له مغولي واکمنۍ سره چې د تورې او قلم، فيوډالي مناسباتو او يوې سياسي ستراتيژۍ څخه برخمنه وه او ان د تورې په اندول يې د فرهنگ تله درنه وه، له خپلمنځي

اختلافاتو لري او له بلې خوا يې پانگه او شتمني په لاس کې وه، خوشال بيا د يوه داسې قوم سرلښکر او جنرال و، چې کورني اختلافونه يې د ټولنې زړې وو، د پوهې کچه يې له تورې سره موازي نه وه، د تورې پروړاندې ورته خپل او پردي يوشان وو، نو په داسې يوه اغزن چاپېريال کې د يو جنرال ظهور او بريا تر تصويره پورته کار و. که د خوشال د زمانې سختې بدبختي، د پښتنو ټولنيز چاپېريال، قبيله يې رقابتونه او نورې ستونزې په پام کې ونيسو او بيا داسې يو شخص چې له دې ستونزو څخه د راوتلاره په گوته کړي او د يوه غښتلي دښمن پروړاندې په ټينگه ودرېږي، دريغ او حالت په پام کې ونيسو، نو په زغرده ويلای شو چې خوشال د خپل وخت يو ستر پوځي جنرال او مارشال و. د مغولو سترواکمن ظهيرالدين بابر به ويل چې له پښتنو څخه هېڅکله مه وېرېږئ؛ د هېڅ مغول توره د خپل مغول په وينو سره نه ده، خو د پښتون توره همېشه د خپل پښتانه په وينه سره ده، د بابر ددې خبرې تفسير دا و؛ پښتون هغه قوم دی چې واک و ځواک يې د خپل ورور په وژنه مصرفېږي. د مغولو د بريا راز په اتفاق او د پښتنو د بدمرغۍ عامل په بې اتفاقي او لنډ فکري کې نغښتی و. بابا وايي:

چې بنياد يې پيدا شوی په نفاق
له هغو نه طمع مه کړه اتفاق.

تفحص که څوک د خوږو زړونو کاندې
د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

که هر خويي سمو مه نه سمېږي
پښتانه دي د کړو تېرو دېوال

پښتانه لکه مگس ورباندې گرځي
ورته ايښی دی مغول د حلوا تال

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زیات که په کې وگورې افغان دی

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لږ وي افغانان

خوشال بابا پر یو مهال له خو بیلابیلو ستونزو سره په جگړه کې
و.

جلالي صیب د خوشال بابا د زمانې دغه ستونزمن چاپېریال په
هر اړخیز ډول تحلیل کړی دی، داسې نتیجه وړاندې کوي چې
پر قبیلوي جگړې باندې د امپراتورۍ قدرت، ستراتیژیک لاس
بری لري، خو په سیمه ییزو شرایطو کې د امپراتورۍ پر جنګي
ماشین باندې د قبیلو پر ګڼیز جگړه ییز ځواک تکتیکي تفوق
ترلاسه کوي. دی د مغولو پر وړاندې د پښتنو تکتیکي بریا هغه
سېلاب ګڼي، چې تر چټک حرکت وروسته په سیند بدلېږي او

دښمن ته د بيا فعاليت مجال ورکوي، دی وايي پښتانه ((په خپل وطن او تنگ مين، ښه مېرني، زړور او جنگيالي سپاهيان وو، چې د سېلاب په شان به په غليم راکوز شول، د جگړې ډگر به يې وگاته، مگر وروسته له هغه به يې د تشکيلاتي کمزورتيا او داخلي بېلوالي په وجه، د هرې تکتیکي گټې اغېزه له بلې تکتیکي اغېزې سره ونه تړل شوه او په پای کې به ددې جگړو تکتیکي سوې او گټنې ستراتيژيکي هدف ته د رسېدو په چاره کې پاتې راغلې. هغه يرغليز سېلاب چې په شدت له اوچتو سردرو راکوز شوی وو، لږ څه وروسته به آرام سيند شو او تر څو چې به بيا يو سېلاب ترې جوړېده، نو دښمنانو به د تېر سېلاب په اثر خپلې منځته راغلې ماتې گوډې بېرته جوړې کړې وې او بيا به په ميدان تازه نفس ورته ولاړ وو.))

ددې اثر ځينې گټور پيغامونه:

د ښاغلي جلالی صیب دا اثر که څه هم د پاڼو د شمېر له مخې کوچنی اثر گڼل کېږي، خو د محتوايي پانگې د ځايونې له مخې خورا مغتنم اثر دی. په دې اثر کې نه يوازې د خوشال د عصر پوځي چاپېريال خپرل شوی، بلکې يو ډول داسې مهم تحليلونه او پيغامونه هم په کې ځای پر ځای شوي، چې نه يوازې د خوشال بابا د عصر انځورونه روښانوي، بلکې زموږ د نن او سبا لپاره هم ډېر گټور مفاهيم لري. دلته به ددې ډول پيغامونو او تحليلي پايلو څو بېلگو ته اشاره وکړم، چې لا هم زموږ د

ټولنې پر حالاتو تاثیر لرلای او دقیق غور پرې موږ ته ګټه رسولای شي.

په دې اثر کې راغلي:

* تکتیک او یا هم تکتیکي جګړه چې له ستراتیژۍ سره منطقي او ټینګ اړیکي ونه لري، تاثیر یې موقتي دی او لوی هدف پرې نه شي ترلاسه کېدلای.

* د تکتیکي جګړو تاثیرات موقتي وي او د یوه سپلا بڼه لري، که چا ترې ځان بچ کړو، نو بېرته خپل ځان رغولای شي.

* توره د جنګ مادي او تدبیر د جنګ معنوي قوتونه دي، که تورې سره پوهه او تدبیر ملګري نه شي، مثبت نتیجه نه شي ترلاسه کولای.

* د مغولو د تجربو پر بنسټ، هغه ولس چې څوک غواړي حکومت پرې وکړي، هلته باید محلي ډلو ته واک انتقال او مخرب قوتونه یې باید پر یو بل دفع شي.

* د هر سیمه ییز واکمن لپاره باید سیال او بدیل په پام کې ونیول شي.

* داخلي اختلافات د جګړه ییز ځواک اساسي برخه کمزورې کوي.

- * مغولو په سیستماتیک او منظم ډول د پوځي روزنې له لارې جنگي مهارتونه زده کړي وو او پښتنو په غرنیو سیمو کې په عنعنه یي بڼه منظمې لښکرې په غرنی چاپېریال کې د عنعنه یي لښکرو پر وړاندې ماتې خوري.
- * لوژستیکي عنصر په محاربه کې مهم رول لري، هر څومره چې د ستراتیژیکو عملیاتو په ترڅ کې د ارتباط کرښې اوږدې شي، په هماغه تناسب یوه پراخ مغلق او درانده لوژستیکي بنسټ ته اړتیا زیاتېږي. په همدې توګه د جنگي عمل په ساحه کې د پوځونو د لوژستیکي بنیادونو محدودیت، د عسکري عملیاتو د محدودیت سبب ګرځي.
- * له پښتنو سره په جګړه کې د مغولو د ځینو عسکري ټولګیو د ماتې یو علت دا و چې ددې پرځای چې د مغولو دا عسکر بڼه سپاهیان وي، بڼه خدمتګاران وو.
- * منظمې لښکرې چې سیستماتیک جنگ پرمخ بیایي او هره برخه یې خپل فعالیت کوي، په غرنیو سیمو او نا اواره چاپېریال کې د نامنظمو ګوریلايي او چریکي جنگیالیو پر وړاندې ماتې خوري.
- * لیکوال زیاتوي: ((په ګوریلايي جګړه کې د پردی یرغل په مقابل کې د سیمې د خلکو عنعنوي جګړه ییز تمایل هم وي، په داسې چاپېریال کې ګوریلايي قوتونه ځانته

خوندي اډه لري، په داسې حال کې چې پردی لښکر په هره برخه کې ناخوندي وي.

* مغولو خپل پوځي زور په حرفوي لښکرو، درنو او سپکو وسلو، پراخ لوژستيکي ملاتړ او منظم جنګي هنر کې ګاڼه، خو د پښتنو ملي وسله وال جوړښت، په سترروحي قوت، ملي ګډ احساس او داسې مېړانې کې و چې د خپل ولس د خپلواک ژوندانه له حماسي تاريخ او دود دستور څخه يې په ميراث اخيستی و.

* د مغولو د سياسي ستراتيژۍ په انډول د پښتنو سياسي ستراتيژي کمزورې وه او يوازې پر تکتیکي جنګونو يې ډډه لګوله.

* مغولو د سياسي ستراتيژۍ له مخې هڅه کوله پښتانه په خپل منځ کې سره واچوي چې سره وسوزي او ميدان دوی ته صاف پاتې شي.

* ګورګاني حکومت په شمالي هند کې د پښتنو په توره ټينګ شو او بيا دغه حکومت په همدې تورې نوزيات ميدانونه وګټل، بيا يې له ټولنيزو او سياسي شرايطو څخه په ګټه اخيستلو سره په همدې پښتني توره په خپله پښتانه ووهل.

* مغولو د سياسي مهارتونو له مخې پښتانه يو بل سره
واچول او ان د کورنۍ غړي يې د منصبونو او امتيازاتو په
ورکړه يو د بل د بنمن کړل. د يوسفزو مشر (بهاگود) د
مغولو پر ضد کلونه کلونه د مبارزې سنگرونه تاوده
وساتل، خو زوی يې د شاه جهان منصب تر لاسه کړ. خوشال
خان د ژوند تر پايه د مغولو پر ضد جگړه وکړه، خو زوی
يې (بهرام) د اورنگ زېب له خوا په خانۍ او سردارۍ
ونازول شو. خوشال بابا وايي:

دا منصبونه دا انعامونه
واړه زه زه زه دې دي واړه مارونه

لېوني شول پښتانه په منصبونو
خدايه ما ژغورې له هسې غضبونو

پښتانه چې بې ننگي کاځوک يې څه کا
گورستان لره به درو موله ارمانه

* مغولو ځينو پښتنو ته د منصبونو، لقبونو او جاگيرونو په
ورکولو سره د هغوی سترې تکتیکي اغېزې د خپلې
سياسي ستراتيژۍ په ډيناميزم کې تر زياتې اندازې شنډې
کړې. په بل عبارت هغه گټنې چې پښتنو د پوځي

ستراتیژی، په غیر مستقیم تقرب کې ترلاسه کولې،
 گورگانیانو د عمومي ستراتیژی، په غیر مستقیم تقرب له
 منځه وړلې. په نتیجه کې ویلای شو، چې په (۱۲ او ۱۷)
 میلادي مې پېړۍ کې له مسلطې گورگاني واکمنۍ سره د
 پښتنو وسلوالي مبارزې ځکه خپل وروستي مرام ته ونه
 رسېدلې، چې د پښتنو د قبیلې یې نظام حماسي او بهادري
 جوړښت بې له کومې واحدې رهبرۍ د یوې فیوډالۍ
 واکمنۍ له ټولو موسساتو سره، د لښکري جوړښت په
 ګډون، مخامخ وو.

* روښاني غورځنګ له پوځي عمل سره ایدېولوژیک عمل،
 چې د سیاسي ستراتیژی، یوه اغېزمنه وسله ده، ملګری
 کې، خود گورگانیانو د سیاسي ستراتیژی، په وجه دا
 غورځنګ هم له ایدېالوژیک اغېز څخه محروم شو او په
 نتیجه کې یوازې د یو پوځي عمل په توګه په میدان کې
 پاتې شو.

ښاغلی جلالی په خپل دې پوځي تحلیلي اثر کې د وروستۍ
 نتیجې په توګه دا پیغام ورکوي، چې د جګړې او مبارزې لپاره
 د تورې او تدبیر، مادي او معنوي قوت په کار دی، تکتیکي
 عملونه باید د یوې سیاسي او عمومي ستراتیژي برخه وي او د
 ټولنې سیاسي موسسات باید په ترتیب سره وده وکړي، له دې

پرته پوځي او ايډيولوژيک غورځنگونه نه شي بريالي کېدی.
بناغلی جلالی وايي:

((دا د (۱۷) مې پېړۍ خوشال و چې ددې ټولو تاريخي واقعيتونو په درک کولو سره يې له تورې سره قلم هم راواخيست او په دواړو وسلو يې مبارزې ته دوام ورکړ. هغه په خپله زمانه کې د سياست او عسکرۍ ستراتيژۍ د يو نسبتاً پراخ نړۍ ليد په رڼا کې د جنګي شرايطو مفصله څېړنه وکړه، له يوې خوا يې د ژوند ترپايه د بنمن ته توره په ځمکه کېښوده او له بله پلوه يې تر مرګ پورې د پښتنو په قومي تحريک کې، د هغوی سياسي او ستراتيژيکي کمزورتياوې کله په خوږه او نرمه او کله په ترخه او ستوغه ژبه څرګند کړې:

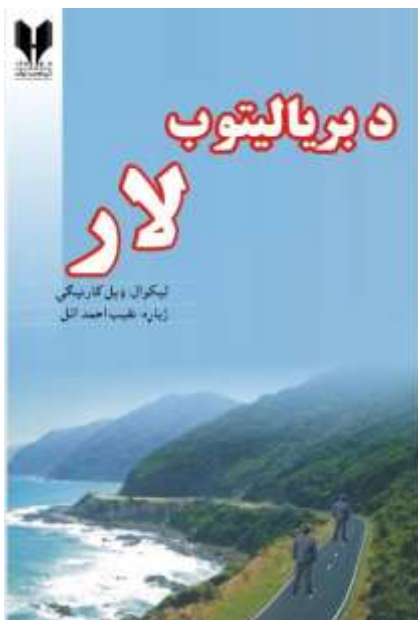
هره چاره د پښتون تر مغل ښه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شېر او اوه پېړۍ يې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حيران
يا هغه پښتانه نور و دا څه نور شول
يا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان
که توفيق د اتفاق پښتانه مومي
زور خوشال به دوباره شي په دا ځوان

د جلالی صیب په نظر چریکي جنگ چې خوشال یې د ((قزاقی))
جنگ یوه برخه گڼي او اوس په نړۍ کې د گوریلايي جنگ په
نامه نومول شوی، د خوشال د پوځي مبارزې د تکتیک اساسي
عنصر دی، همدا چریکي جنگ و چې د مقدوني سکندر،
چنگېز، انگرېز او روس منظمې لښکرې یې ماتې کړې او اوس
دا دی په یوه بل عصري تعبیر سره د نړۍ د شلمې او یوویشتمې
پېړۍ ستر زبرځواک او د هغه لښکونو انډیوالانوته د سر په
کاسه کې اوبه ورکوي.

((د برياليتوب لار)) له کومو پېچومو تېرېږي؟

(د برياليتوب لار) د نړۍ د نوميالي ليکوال (ډيل کارنيگي) اثر دی چې (نقيب احمد اتل) په خوږه پښتو ژباړلی، ماته يې د سريزې لپاره راکړی و، پر ۱۳۹۱ ل کال ما پر دې اثر دا سريزه وليکله، دا اثر پر همدې کال چاپ شو.

په ژوند کې د ستونزو پروړاندې مبارزه او پر ناخوالو لاسبری اسانه کار نه دی. هغه ټولنې چې د سوکالۍ پر او ته رسېدلي، د کار، زيار او متواترو تجربو له يوه اوږده تسلسل څخه تېرې شوي دي. ستر شخصيتونه هم په اسانۍ نه دي ستر شوي، دوی هم ډېرې شپې رنې کړي؛ د مرګ او ژوند د پولې پر لیکه ودرېدلي، د ازمېښت د اور له بټۍ څخه تېر شوي دي. هغوی چې د سختيو اورونو خوړلي، نومونه يې د تاريخ له حافظې وتي دي. د تاريخ قضاوت هم سل په سلو کې عادلانه نه دی؛ تصادفات، استثنائات او ناڅاپي پېښې هم له عادي اشخاصو اتلان جوړولای او همدا پېښې بيا د نړۍ سترې ستې هم د هېرېدو کندې ته ټېل وهلاي شي.

پر ټولنيزو ستونزو د بري حل لارې او فورمولونه لکه د ساينسي هغو په شان نه دي، چې په ټوله نړۍ کې يو شان قابليت او منښت لري؛ عاطفې، درد، احساس، تخيل، اخلاقو او نورو ټولنيزو تړونونو ته اړتيا نه لري، د محاسبې او تجربې فکس او ټاکلي قوانين لري، په ټولنيزو چارو کې بيا فورمولونه بل ډول دي؛ متواترې تجربې، متلونه، د خلکو د افکارو مجموعي نچور، اخلاق او ټولنيز قراردادونه د ټولنيزو شخړو د حل فورمولونه دي چې د زمان او مکان ټول حاکم چاپېريال پرې خپل خپل تاثيرات لري.

په نړۍ کې گڼ شمېر داسې پوهان شته چې د زمانې د اوږدو تجربو په برکت يې د شخصيت جوړونې او پر ټولنيزو ستونزو د لاسبري حل لارې په گوته کړي دي. انسان کولای شي همدې تجربو ته په کتو سره خپل ځان د بري پړاو ته ورسوي، پر ستونزو لاسبری پيدا کړي، ځان او ټولنه سوکاله او خپل نوم ابدي کړي.

د پوهانو همدا نظريې او پخې خبرې د يوه ټولنيز فورمول په توگه کار ورکوي او که څوک يې عملي کړي، کېدای شي د ژوند ډېرې ناخوالې يې له منځه لاړې شي.

(ډيل کارنيگي) د نړۍ د گڼو ليکوالو په منځ کې هغه ليکوال دی چې خبره يې د عوامو په اصطلاح د کاني کرښه ده او د يوه ټولنيز فورمول حيثيت لري. ډيل کارنيگي (د ژوند لار)، (د خبرو هنر يا فن) او گڼ شمېر نور داسې کتابونه ليکلي چې په سوونو مليونه ټوکه چاپ شوي او په سلگونو مليونه لوستونکي لري. د ډيل کارنيگي هراثر له يو ځل څخه تر شلو ځلو پورې چاپ شوی او د هر ځل چاپ ټيټ شمېر يې يو مليون

ټوكه و. د نړۍ په ډېرو گڼو ويونكو ژبو يې اثار چاپ شوي دي. نږدې نيمه پېړۍ كېږي چې د نړۍ ماركېټ او ذهن د ډيل كارننگي پر اثارو را څرخي. ((د برياليتوب لاره)) هم د نړۍ ددې نامتو ليكوال بل اثر دی، چې دده د پراخې مطالعې او اوږدې تجربې نچوړ دی. دا اثر كه څه هم ډېرې پاڼې نه لري، خو ډېرې د كار خبرې لري. دا اثر اصلاً د تجربه شويو خبرو يو نچوړ دی چې فرعي، څنگزني او اضافي خبرې نه لري، هره خبره يې په ټول تللې او له هدفه ډكه ده. هغه چا څخه چې د ژوند لاره وركه وي، دا اثر ورته د سو كاله ژوند لپاره يوه كونجې ده، يو څراغ دی. د ناهيلو انسانانو لپاره د هيلو يوه ډيوه ده، د كم جرئت اشخاصو لپاره هم د جرئت يوه نسخه لكه څنگه چې حساب، هندسه، كيميا، الجبر او نورو ساينسي مضامينو كې د هرې معادلې د حل لپاره يو فورمول وي، دا اثر هم د شخصيت جوړونې او د ستونزې د هرې معادلې لپاره يو فورمول لري، كه هر ناكام او ناهيلي شخص د خپل د ژوند په بېلابېلو ناكامو ډگرونو كې ددې اثر نسخې عملي كړي، نو پوره باور دی چې ډېرې برياوې به ترلاسه كړي. ددې اثر اصلي جوهر دادی چې له ((سړي)) نه ((سړي)) جوړ كړي، يو ناكام شخص پر يوه بريالي شخص بدل كړي، يو ناهيلي انسان پر يوه هيله من انسان او يو ناهدغه شخص پر يوه هدفمن شخص عوض كړي. دا اثر يو ژوند دود دی چې ستنې يې د پخو تجربو پر بنسټ ولاړې دي.

په دې اثر كې واضح كېږي چې ذوق او مزاج د انسان په ژوند كې ډېر مهم دي؛ هر هغه كار چې د انسان په ذوق برابر نه وي، د هغه انتخاب او بيا د هغه بری د هغه شخص لپاره اسانه كار نه دی. هدف په خپله د بري لپاره مهم عنصر دی؛ هغه انسانان چې بې هدفه مبارزه كې وي، وروستۍ نتيجه يې له ستړيا پرته بل څه

نه دي. هر انسان چې غواړي بري ته ورسېږي، بايد پر ځان وپسا او باور پيدا کړي، پر يوه هدف بې باوري، هدف ته تر رسېدو دمخه د ناکامۍ پيلامه ده. د هدف او بري په لاره کې شوق، ذوق او ولوله مهم رول لري، انسان له ستړيا څخه ژغوري، له خپل کاره خوند اخلي. انسان بايد خپله تېره ناکامه او مايوسه ماضي هېره کړي، خپل ذهن هلته مصروف نه کړي، خپل او سنی وخت په پام کې ونيسي، د خپل وخت له امکاناتو اعظمي گټه پورته کړي، د راتلونکي په اړه فکر وکړي او هغه هم مثبت فکر. منفي تفکر هم د ناکامۍ چينجی دی، چې د بريا مغز خوري. انسان بايد له تېرو تجربو څخه مثبت گټه پورته کړي. تجربه داسې ده لکه د رڼا لار. انسان بايد د خپل ځان د صحت او سلامت هم زيات خيال وساتي. د ډيل کارنيگي په نظر هغه انسان چې په صورت روغ نه وي، سالم فکر نه شي کولای، (سليم عقل په سالم بدن کې دی) متل د مصداق په توگه راوړي. انسان بايد د خپلو بنسپگنو او نیمگړتياوو جاج واخلې، له نیمگړتياوو بايد خواشینی نه شي، د هغو د حل لپاره بايد کار وکړي او بنسپگنې بايد زياتې کړي. انسان بايد په ټولنه کې خلکو ته خپل کمال او مهارت څرگند کړي، دا کار په ټولنه کې دده د شخصيت د گرانښت او منښت سبب گرځي او دده د لازياتي هڅونې عامل گڼل کېږي. زړورتيا د شخصيت په وده کې بل مهم عنصر دی. که يو انسان د يو کار وړتيا هم ولري، خو چې لازمه زړورتيا ورسره ونه لري، د هغه د اجرا لپاره اقدام نه کوي.

د ډيل کارنيگي په وينا (د وينا فن) او اغېزناکه وينا هم د شخصيت په وده کې ډېر مهم رول لري، د نړۍ يو زيات شمېر مشهور شخصيتونه د خپلې اغېزناکې وينا په برکت د شهرت او بري لوړ مقام ته رسېدلي دي، نو که يو څوک غواړي ستر

شخصیت شي او خپل فکر خلکو ته بیان کړي، نو باید د وینا فن زده کړي. ده په خپل دې اثر او هم په یو بل ځانګړي اثر کې د یوې ښې او جذابې وینا رغنده توکي تشریح کړي دي.

کارنیکي وایي چې ازاد فکر او پرله پسې هڅه د انسان په بریالیتوب کې بل اساسي عنصر دی؛ هر څومره چې د انسان د فکر د ایره پراخه وي او له خپلو هڅو سترې نه شي، همغومره د بري حد ته نږدې کېږي. د ستونزو پر وړاندې په ټینګه مبارزه د بري بل راز دی.

ډیل کارنیکي په دې اثر کې د شخصیت جوړونې بېلابېل او کړلېږن پړاوونه تشریح کوي، دا پړاوونه او قوانین یې اکثره داسې دي چې د نړۍ پر اکثره ټولنو د تطبیق وړ دي، له هغې جملې څخه زموږ پر ټولنه هغو ناروغیو ته چې کارنیکي اشاره کړې، د هغو یو زیات شمېر همدا اوس زموږ په ټولنه کې ګرمې کوي او د یو زیات شمېر خلکو ذهن اخلاص لوي. د ساري په توګه (غیبت کول). سره له دې چې غیبت کول اسلامي شریعت غندلی او په ټینګه یې منع کړي، خو بیا هم زموږ په ټولنه کې د لوستي او نالوستو اشخاصو ترمنځ لکه د یوې ساري ناروغۍ په توګه فعالیت کوي، د ګڼې، لیکنې او د غیبت نور ډولونه همدا اوس دود دي. د دې کار یو علت شاید دا وي چې دلته څوک د یو چا د شخصیت وده نه شي زغملای، نو ځکه د هغه د تخریب لپاره له داسې یوې وسیلې څخه کار اخلي چې هېڅ لګښت پرې نه راځي؛ غیبت کول، تور پورې کول او دروغ ویل. کارنیکي وایي: ((له غیبت کولو نه بل اسان کار نشته، ځکه چې په دې کار کې فکر، پوهې او وړتیا ته اړتیا نه لیدل کېږي)). زموږ په ټولنه کې یو ډول هغه کسان دي چې کار کوي او بل ډول هغه

کسان دي، چې د هغوی کار ته متوجه دي او غواړي په غیبت او تور پورې کولو یې د کار رنگه پیکه کړي. ځینې خلک بیا داسې دي لکه د سلطان محمود پاچا لټان، د کار لټه نه کوي، یوې موقع او طلايي چانس ته منتظر وي، په دې پلمه چې د کار موقع نه شته خپله تنبلي پټوي. کارنیکي وايي: ((موقع یا چانس د چا کور ته نه ورځي، باید تاسو خپله موقع پسې لاړ شئ!!)).

ځینې خلک له دې وېرې هم د یو مثبت کار لټه نه کوي چې څوک یې مخالفت ونه کړي. د مخالفت وېره د یو لوی کار د مخنیوي سبب ګرځي، خو هوډ من اشخاص هغه دي چې د چا مخالفت ته ډېر ارزښت ورنه کړي، خپل کار ترسره کړي. کارنیکي په دې نظر دی چې ((په ژوند کې هغه وخت مزه پیدا کېږي، چې څوک دې مخالفت وکړي.)) زه به خپله یوه شخصي تجربه هم درسره شریکه کړم: هر کله چې یو چا د حسد او کینې له مخې زما د فرهنګي او ټولنیزو کارونو مخالفت کړی، نو ما نور هم هغه کار ته کش ورکړی، تر هغه چې مې هغه کار ترسره کړی دی. کله چې مې په سختۍ د کار ثمر ترلاسه کړی، نو ډېر خوند یې راکړی، لکه څومره چې یې ماته خوند راکړی زما مخالفین یې کړولي دي، نو اوس ماته یوه پخه تجربه ده چې که ستا او مخالفت ترمنځ د یو کار پر سر اختلاف وي، ته باید مخالف سره په داوو دانګلو وخت تېر نه کړې، ژر خپل کار ترسره کړې. مخالف ته بیا تردې بله خپله سخته ماتې او عذاب نشته. که څه هم ځینې خلک داسې شته چې غیبت او منفي هڅو ته یې کار ویلای وي، عادت یې نه بدلېږي، د کارنیکي په وینا ((عادت یې د فطرت په خټه کې وده کوي))، خو ددې پرځای چې موږ د چا د ټولنیزو او فطري عادتونو پر بدلولو وخت مصرف کړو، خپل کارونه

باید ترسره کړو. کار د نېکمرغۍ او ((بې کارۍ د بدبختۍ زانگوده)).

د اپلاتون، کارنیکي او نورو پوهانو په نظر پوهه د انسان لپاره لویه نېکمرغي ده، که څوک غواړي نېکمرغه شي، نو ځان باید د مطالعې او پوهې په گانه سمبال کړي. کله چې موږ خپلې ټولنې ته وگورو، هغه اشخاص، لیکوال او نورو خلک چې ذهن یې له تفکره ډک وي، هغوی کار کوي، د بري لارې لندوي، خو هغوی چې خالي ذهنه وي، ذهن کې وسوسې، کینه او حسد وده کوي، ځان خوري. دا پخه خبره ده چې ((خالي ذهن د شیطان کور دی))، نو که موږ غواړو ځان له شیطانه وژغورو، باید خپل ذهن د علم په رڼا روښانه کړو.

هر سخت کار یوې سختې او قوي ارادې ته اړتیا لري، هېڅ ستر کار له ستړې ارادې پرته نه شي ترسره کېدلای، د کارنیکي په نظر ((اراده یو روحي عمل دی)) چې د سختو عملونو د ترسره کولو لپاره خورا اغېزمنه وسیله ده.

د کارنیکي په نظر ناهيلي، بې ځایه شهرت غوښتنه، ځان کم گڼل، بې زړه توب، د کمترۍ احساس او نور هغه مرضونه دي چې که په یو انسان کې یې ځای ونیو، انسان له سختیو بدمرغيو سره مخامخولای شي. دی وايي ((نېکمرغي هغه ذهني کیفیت دی، چې د یوه انسان د ټولو غوښتنو او امیدونو تر پوره کېدو وروسته رامنځته کېږي.))

کارنیکي وايي، که غواړئ د نېکمرغۍ ذهني کیفیت ترلاسه کړئ، نو ((له چا څخه نفرت مه کوئ، له چا سره کینه او حسد مه کوئ، بې له کومې وجې د چا بې عزتي مه کوئ، دښمنۍ ته لار مه ااروئ، د کینې ناروغي له ځانه لرې کړئ، یو کار په صبر او

سکون سره ترسره کړئ، په ځان کې له ژوند سره د مینې جذبه پیدا کړئ، د نظم او د سپلین تابع شئ)) او داسې نور مهم عناصر، چې په یو انسان کې د نېکمرغۍ وړې غوړولای شي.

ددې اثر د توضیح لپاره د اثر مطالعه تر ټولو ښه لاره ده، که زموږ ولس په تېره بیا ځوان نسل دا اثر په دقت ولولي او ډېرې برخې عملي کړي، نو کېدی شي د ښه ژوندانه لپاره ورته یوه ښه کیلي په لاس ورشي. دا چې کار نیګي د نړۍ ولسونو ته د ښه ژوند لپاره داسې یوه وړیا کیلي جوړه کړې، نو پر هغه دې هم سل افرین شي او دا چې ښاغلي نقیب احمد اتل بیا په خوږه، روانه او اسانه پښتو دا کیلي د هراfgان کور ته په وړیا ډول رسولې، دده په ځوانۍ دې هم برکت شي، الله (ج) دې دی د نېکمرغۍ په هغو ټولو خوږ لښو کې ډوب کړي، چې لیکوال یې په دې کتاب کې هیله کړې او په پای کې د هراfgان او د نړۍ هر انسان لپاره همدا هیله.

ددې ټولنې

یو یون

۱۳۹۱ کال د غویی ۱۳مه

ارگ، د جمهوري ریاست ماڼۍ

پښتو کې درې نوي شعري فورمونه

(تپیزه، ټکوریزه او هایکو)

د الیکټرونیک پر (۱۳۹۱ل) کال د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوې وه.

د یوې ژبې د ادبي دورې په ټاکنه کې یو مهم اصل شکلي او محتوايي بدلون دی. جولیز او مانیز بدلون هم په اسانۍ سره نه رامنځته کېږي، یا د اوږدو ټولنیزو بدلونونو زېږنده وي، یا هم د پخوا ادبي تجربو د تکرار او اوج له پړاوونو څخه دا محتوايي او شکلي بدلون راتوکېږي.

پښتو ادب له محتوايي او شکلي، په تېره بیا له جولیز پلوه خورا غني دی. د پښتو ژبې سکنت، جوړښت او اهنګین ترتیب دا ځانګړې وړتیا لري، چې د نړۍ د هرې ژبې د ادبیاتو جولیز جوړښت راخپل او د خپلو ادبي فورمونو په لیکه کې زیات کړي. د (۱۴) (عربي) شعري فورمونو په ګډون چې پښتو یوازې له عربي څخه راخپل کړي دي، د (دري) (دوه بیتۍ) هم پښتو کې څه نا څه ځای لري، له (انګلیسي) او نورو نړیوالو ژبو څخه راغلي ازاد شعراو د هغه بېلابېل ډولونه هم پښتو کې دود دي. د پښتو د خپلو شعري فورمونو شمېر هم د نړۍ تر بلې هرې ژبې زیات دی. که د پښتو د ټولو شعري فورمونو شمېر او په واحد شعري فورم کې د هغو بېلابېلې بڼې په پام کې ونیسو، نو د

ټولو پښتو شعري فورمونو شمېر نږدې (۵۵) بېلابېلو شعري فورمونو ته رسېږي. پښتو ژبه که څه هم د هغې د خپل جوړښت، د غږونو د تراکم، د جنس، حالت او نورو اړوندو ښوونو له نظره ناپښتنو ته د زده کړې له مخې سخته برېښي، خو د اهنګین جوړښت او موسیقیت له مخې بیا هغه شان ده، چې د نړۍ هر موسیقوال او سندرغاړي ته تر هرې بلې ژبې خوږه، اهنګینه او اسانه ده.

خبره لا دوه نیمو لسیزو ته نه ده رسېدلې، چې د پښتو ادب په لمن کې (درې نوي شعري فورمونه) په ټوکېدو او غوړېدو دي. دا شعري فورمونه که څه هم هر یو خپل جوړښت او سکښت لري، خو داسې هم نه ده چې په پښتو ادب کې پخوانۍ رېښه او مخینه نه لري. دا شعري جولې، (ټپیزه)، (ټکوریزه) او (هایکو) دي. دلته غواړو، د هرې یوې پر جولیز سکښت او جوړښت بحث وکړو. تر بحث دمخه یادونه کوو چې ددې جولو له ټوکېدو سره سم بیا تر دې دمه دا هر یو فورم خپل مخالفین او موافقین لري. موږ به دلته د هر یو فورم پر جوړښت بحث وکړو، د موافقینو او مخالفینو پر احساساتو او د اختلافاتو پر انګېزو به هم یو څه وغږېږو.

۱- ټپیزه:

ټپیزه د پښتو تر ټولو قوي او مشهور شعري فورم (لنډۍ یا ټپي) پر بنسټ رغول شوی فورم دی. سره له دې چې د پښتو مشهور شعري فورم (لنډۍ) نور نومونه ټيکۍ، ټپه، مصری هم

لري، خو ټپيزه چې له (لنډۍ) څخه مشتق شوې د پوهاند زيار په نظر ورته (ټپيزه) نوموونه تر ټولو ځکه غوره برېښي، چې له بلې نوموونې يا اصطلاح سره مانيز ټکر نه پېښوي او يا هم ويون يا تلفظ يې اسانه دی. لکه څنگه چې څرگنده ده پښتو ټپه يا لنډۍ دوه ثابتې مسرې لري او يوه خپه يې هم تر ټاکلي حده زياتېدې يا کمېدې نه شي او که د فشار له امله يې کومه خپه زياته يا کمه شي، نو لنډۍ يا ټپه خپله دا ځانگړتيا له لاسه ورکوي او هېڅکله هغه خوند او اهننگ چې لري يې، نه شي ورکولای.

ما ويل يوازې زما ياري

د اختر ټال يې هر سړی دې زنگوینه

ستا به واده زما به مرگ وي

ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته ځينه

خويندې چې کېني وروڼه ستايي

وروڼه چې کېني خويندې بل ته ورکوينه

لومړۍ مسره (۹) او دويمه (۱۳) خپې ده، چې ټولې (۲۲) خپې کېږي. همدا (۹+۱۳) خپې د لنډۍ رياضي ده، چې له دې جوړښت پرته لنډۍ يا ټپه هېو جوړېدې نه شي.

ټپيزه چې اساس يې همدا لنډۍ ده او په وروستۍ برخه کې يې همدا لنډۍ ورزياتېږي او ټپيزه سره تړي، د لنډۍ يا ټپې تر

وروستني پيوستون وروسته ثابت شکل غوره کوي او د نور انکشاف امکان يې له منځه ځي.

هره ټپيزه په مجموعي ډول پينځه مسرې لري؛ درې مسرې په خپله د ټپيزې لومړۍ برخه وي او دوه مسرې د لنډۍ وي، چې له لومړيو درېو مسرو سره يوځای کېږي يا د لومړۍ برخې درې مسرې له وروستيو دوو مسرو سره يوځای کېږي. د ټپيزې لومړۍ مسره (۹) دويمه (۹) درېيمه هم (۹) څپې لري، د لنډۍ لومړۍ مسره خو هسې هم (۹) څپيزه وي، په دې ډول دا څلورې مسرې نه يوازې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي دي، بلکې د قافيز جوړښت له پلوه هم په خپل منځ کې هم قافيه دي او څلور واړه مسرې يوه مشترکه قافيه تعقيبوي، که چېرې احياناً د لنډۍ لومړۍ مسره پر قافيې سربېره رديف هم ولري، د ټپيزې د لومړۍ برخې د لومړيو دريو مسرو رديفونه هم تر هماغې قافيې وروسته هماغه رديف تعقيبوي. دلته پوښتنه پيدا کېږي چې خپله لنډۍ خوا اصلاً يو ناقفيوال نظم دی، نو دلته بيا قافيه له کومه شوه؟ دلته بايد واضح شي چې کله هم يو ټپيزوال ټپيزه جوړوي، نو لنډۍ يې د اساس په توگه غوره کوي؛ د لنډۍ د لومړۍ مسرې وروستۍ بڼه، اهنګ يا د کلمې سکښت په پام کې نيسي، خپلې لومړۍ درې مسرې هم پر هماغه وزن او اهنګ برابر وي، نو ځکه د لنډۍ لومړۍ مسره که څه هم له آره قافيه نه لري، خو چې د لومړۍ مسرې وروستۍ برخه يې د ټپيزې له درېيو لومړيو مسرو سره غاړه غړۍ شي، نو قافيواله بڼه خپله کړي.

د لنډۍ ځانگړې هندسي بڼه داده:

خو کله چې د ټپيزې له لومړيو درېيو مسرو سره يوځای
کېږي له ټپيزې سره دا شکل خپلوي.

a _____

a _____

a _____

a _____

او يا هم

= a _____

= a _____

= a _____

= a _____

دلته به يې څو بېلگې وړاندې کړو:

غليم يـيـي ډاري لـه پـرتمـه

کره يـيـي ورپرې د بـکـېلاک تمـه

غازيان راټول پرې له هر چمـه

د توريـيـي اکبر لـه برمـه

ځوانان د ننگ تورې وهي، سرور کوينه

څښتن دې مات هغه لښکر کړي
له ژوند وژوا که لاس پر سر کړي
چې پښتانه ته بد نظر کړي
میرویسې خدای دې جنت درکړي
چې موږ دې خلاص کړو د پردو له منتونه

شوم لاس پر سر له پردې خپله
څوک به یې نه کړي پر ما بله
خودا ستا مینه نه کړم خپله
پاس پر کمره ولاړه گلې
یا به دې پرې کړم یا به ځان وغورځومه

ته به د چا پر کور مېلمه یې
ورسره ناست په څه پلمه یې
تیاره ماښام ته بلینه یې
ته به د کوم محفل دیوه یې
زه د هجران تورو تیارو ته ناسته یمه
(د پوهاند زیار له لیکنې څخه)

گورئ د نورو گوروډاگی دی
پرې مه غولېږئ دا پردی دی
دی د ډالرو لېوونی دی
سړی په رنگ کله سړی دی
سړی هغه دی چې پې خوی د سړي وینه
(د اخلاقي جرئت غوره سمبول، ۲۲ مخ)

هسې مې کلي کې زړه تنگ شو
چې یار روان رانه په څنگ شو
له خپل نصیب سره مې جنگ شو
زما د مینې یار ملنگ شو
اوس به د پرې د ملنگانو لټومه.

هغه له زړه نه راته گران دی
د ستمونو یې باران دی
زما ترې سر او مال قربان دی
په مایې زرمنه احسان دی
چې جانان ټول کلی پرېږدي ماله راځینه

د ټپیزې خپیز خجیز جوړښت هم د لنډۍ د فورم تابع دی، د
پښتو د ټولو شعرونو خجیز جوړښت داسې دی چې که د مسرې
پر هره لومړۍ، دویمه، درېیمه او یا هم څلورمه خپه خج یا فشار

راغی، نو تر هغې وروسته به هره څلورمه څپه خښه وي، همدا
خج او څپه ده چې د پښتو شعري نظم اسکلېټ جوړوي. دا
قانون د پښتو پر ټول نظمې جوړښت؛ ازاد وي که قافيوال،
یوشان د تطبیق وړ دی. په پښتو لنډیو کې په لومړۍ او دویمه
مسره کې هره څلورمه څپه خښه ده:

امانتي مې گور کې کېږدئ

که یار خبر شي ما به خپل وطن ته ورینه

ددې لنډۍ څپیز جوړښت په دې ډول دی

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U - U U U

(د پښتو شعر هندسي جوړښت ۱۳۹مخ)

په زړه مې ډېر گلونه شنه دي

زړه کې مې پټ دي هغه بڼه دي

زما او ستا ترمنځه څه دي

نور خويي هېڅ ويلې نه دي

دا ستا پېغور يې را کاوه په ژړا شومه

ددې ټپيزې خپيز جوړښت په دې ډول دی:

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U-U U U U - U U U - U U U

زه به تر گوره درته کېنم

چېرته به یې کوره درته کېنم

د زړه له زوره درته کېنم

یو کال به نوره درته کېنم

زیارت خونه یې چې جنډې به دې ساتمه

(د محبوب شاه محبوب له لیکنې)

د پورتنۍ ټپيزې خپيز جوړښت هم د پورتنۍ هغې په

شان دی.

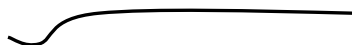
هندسي جوړښت یې:

= a _____

= a _____

= a _____

= a _____

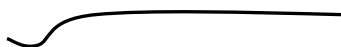
د یادونې وړ ده چې د ټولو خپيز خجيز جوړښت، لکه د

ریاضي د فورمول په شان دی، خو هندسي جوړښت یې لږ تر لږه

په دوه ډوله دی. یو ډول همغه چې د لنډۍ د لومړۍ مسرې په
گډون په کې څلور واړه مسرې یو شان قافیه تعقیبوي او
پینځمه مسره یې له قافيې څخه ازاده وي او دویم شکل یې
همغه دی چې تر قافيې وروسته ردیف هم لري:

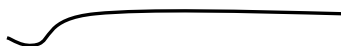
لومړی شکل:

a _____
a _____
a _____
a _____

دویم شکل:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

په پښتو کې ټپیزه ډېر اوږد تاریخ نه لري، البته په ژبه کې
د بته ورته نظمو نه شته. نږدې دوه لسیزې کېږي چې ټپیزه په
پښتو ادب کې تر سترگو کېږي، ان تردو لسیزو کمه موده
کېږي. ځینې لیکوال په دې نظر دي چې پوهاند مجاور
احمد زیار د ټپیزې د مخکښانو له جملې څخه دی. البته په
پښتو ازاد شعر کې د پښتو لنډۍ کارونه مخکې هم شوي؛ یو

شمېر شاعرانو چې پښتو ازاد شعريې ليکلي، په خپلو ځينو شعرونو کې يې پښتو لنډۍ، د خپل شعر د قوت، د منطق د پوځوالي او د استدلال د يوې ستنې په توګه کارولي ده. پوهاند زيار هم په خپلو ځينو ازادو شعرونو کې لنډۍ کارولي. سربېره پر دې پوهاند زيار خپلواکې ټپيزې هم ليکلي دي. تراوسه د پوهاند زيار د ټپيزو کوم ځانګړی اثر نه دی چاپ شوی، خو د پښتو يو شمېر ځوانو ليکوالو ټپيزې ته خپل کار ويلي او په دې برخه کې يې دومره کار کړی چې خپل مستقل اثار يې چاپ کړي دي. ځوان ليکوال (حنيف حيران) او (رحيم الله ارمني) هغه ليکوال دي، چې د ټپيزو مستقل اثار لري.

د حنيف حيران د ټپيزو ټولګه (يو ځلې بيا په دې لار راشه) نومېږي، يو شمېر نورو ليکوالو او شاعرانو هم ټپيزې ليکلي دي. ټپيزو هغه وخت خپل عام ګرانست پيدا کړ چې د موسيقۍ تر څپو ورسېدلې؛ نامتو سندرغاړو د موسيقۍ له هنر سره يوځای کړې، د پښتنو هر کلي او بانډو ته يې ورسولې.

يو ادبي فورم څنګه رامنځته کېږي؟ يو ادبي فورم د وخت اړتيا، د زمانې د اوږدو تجربو او د شاعرانو د منظم تمرين او د يوې بېلګې د بيا بيا تکرار په نتيجه کې رامنځته کېږي. يو ادبي فورم تر هغه پورې فورم نه دی چې واحد بڼه يې نه وي خپله کړې، واحد قانون پرې تطبيق نه شي. په پښتو کې چې موږ اوس کوم شعري فورمونه لرو، پر هغو اکثرو يو مشخص قانون او قاعده تطبيقېږي او يا لږ تر لږه تر يوې يا څو

قاعدو لاندې راځي. کله چې موږ د ټپيزې فورم ته گورو، نو عیناً لکه د لنډۍ په شان پرې یو مشخص قانون د تطبیق وړ دی او د ریاضي د یو قاعدې حیثیت لري، هر هغه څه چې د قاعدې خلاف وي او په دې قاعده کې زیات او یا کم شي، فورم خپل خصوصیت، کیفیت، ارزښت او ماهیت له لاسه ورکوي.

د ټپيزې موافقین او مخالفین: لکه د بلې هرې نوي ادبي، ټولنیزې او سیاسي پدیدې په شان له ټپیزې سره موافقت او مخالفت هم یوه طبیعي پروسه ده. هره نوې پدیده چې رامنځته کېږي په ټولنه کې حاکم کلتور او دود پدیدې ورسره مخالفت کوي، تر هغه پورې چې نوې پدیده د تجربې، گټورتیا او اغېزمنتیا له یوه بهیره تېرېږي، دا مخالفت دوام مومي، خو د وخت په تېرېدو سره د مخالفت کچه راټیټېږي او د موافقت هغه زیاتېږي. په پښتو کې په پیل کې د ازاد شعر پېر وړاندې هم یو لږ حساسیتونه موجود وو، خو ورو ورو ازاد شعر د پښتو ادب په گلبڼ کې خپل ځانته ځای پیدا کړ. د ازاد شعر د ودې شرایط ډېر سخت وو، ځکه د موسیقۍ قوت، مقید او ثابت وزن ورسره ملګري نه وو، خو د ټپیزې نېکمرغي په دې کې ده، چې تر شا یې د موسیقۍ هنر ولاړ دی. د موسیقۍ هنر هم ټپیزې ته اړ دی، نو ځکه په وړیا ډول د ټپیزې عامولو ته تیار دی. د نامتو سندرغاړي (کرن خان) د خولې ټپیزې چې څومره مشهورې او خوندورې دي، کچه یې نه شي اټکلېدې. د ټپیزو د مخالفینو تشویش دادی چې دا د لنډۍ ټولمنلي فورم ته زیان رسوي، کمزوري شاعران د خپل ځان د شهرت په خاطر له خپلو

دربو مسرو سره يوه لنډۍ ملگرې کوي او د ټپيزې نوم ورکوي. ددوی بل تشویش دادی چې ځينې شاعران يا ناظران کېدلای شي د خپلې ټپيزې د تکميل په خاطر تصنعې لنډۍ جوړې کړي؛ داسې لنډۍ چې نه په کې خوند وي، نه لذت او نه هم کوم شعري جوهر لري، په دې ډول به لنډۍ له خپل اوسني موقف څخه، چې د ولس د مينې، تفکر او احساس اصلي هنداره ده، مبتدل حالت ته راکېسته شي او له لنډيو به هم د خلکو زړه تور شي. دا حالت به ددې سبب شي چې د يو نوي فورم په رامنځته کېدو سره به موږ يو خپل پخوانی او اصلي فورم له لاسه ورکړو. د موافقينو او مخالفينو د دواړو تفکراتو په باب بايد وويل شي چې په دې برخه کې بايد تر هر څه لومړی د فورم او محتوا مغالطه له منځه لاړه شي. ځينې ټپيزوال چې کمزورې ټپيزې ليکي ايا دا د فورم مشکل دی، که د شاعر يا ناظم د تفکر او هنري ظرفيت؟ موږ په پښتو کې د غزل د فورم ډېر اوچت شاعران هم لرو، خو د ډېرې ټيټې کچې هم، دواړو د غزل فورم کارولی، يوې ډلې په لوړ کيفيت او مهارت او بلې په مبتدل او ډېر ټيټ کيفيت. ايا دې کار په پښتو کې د غزل فورم زيانمن کړ او يا يې له منځه يوړ؟ ښه خبره لا په دې کې دا ده چې ټپيزوال ددې صلاحيت نه لري چې په اصلي لنډۍ کې لاسوهنه وکړي، کله که د ټپيزې لومړۍ برخه چې خپله د ناظم يا شاعر د فکر زېږنده ده، کمزورې وي له اصلي لنډۍ سره يې اوچت توپير کېږي او که څوک تصنعې لنډۍ جوړې هم کړي، نو برخليک يې همغه شان دی چې ځينو نورو شاعرانو د تصنعې لنډيو د

جوړولو هڅه کړې ده. نو که اوس ځينې کمزوري شاعران ټپيزې وليکي دا د ټپيزې يا لنډۍ اصلي فورم ته زيان رسوي؟ دا بله فرضيه به هم وړاندې کړو: که ډېر قوي شاعران د ټپيزو په فورم کې قوي محتوا وړاندې کړي بيا به څه ووايو؟ اصلي خبره دا ده چې په يوه ادبي فورم کې په زرگونو تجربې وړاندې کېږي او تکرارېږي، له يوې نيمې يې غمۍ جوړېږي او عم مقبوليت ته رسېږي. د محتوا کمزوري تر ډېره حده د پنځوونکو په هنري کمال پورې اړه لري، نه په فورم پورې، البته ځينې فورمونه داسې دي چې د فکر د بيان لپاره خپلې خپلې اسانتياوې لري، دا هم په پنځوونکي پورې اړه لري، چې د خپل فکر او محتوا د بيان لپاره کوم فورم انتخاب کړي.

۲- ټکوريزه:

ټکوريزه په پښتو ادب کې بله جوله ده چې غالباً تر ټپيزې وروسته رامنځته شوې ده. له ټپيزې سره يې توپير دادی، چې دا فورم په مجموعي ډول شپږ مسرې لري او ټپيزه پينځه په ټکوريزه کې څلور مساوي الوزنه مسرې چې د يوې څلوريزې بڼه لري؛ د ټکوريزې لومړۍ اصلي برخه او دوه وروستۍ مسرې چې اصلي لنډۍ ده، د ټکوريزې دويمه برخه جوړوي.

که څه هم د (ټکوريزې) نومونه يوه محتوايي اصطلاح ده نه شکلي، خو بيا هم چې د يو شکل لپاره غوره شوې ده، پر ذهن بده نه لگي. ټکوريزې ته ځکه محتوايي اصطلاح وايو چې يوه محتوا بيانوي؛ يانې همغه شعر چې زړه ته تسکين او ټکور

ورکوي. لکه مرثیه، ویرنه، ویاړنه یا غندنه چې محتوایی فورمونه دي. یوه ویرنه یا مرثیه کېدی شي په غزل، قصیدې، مثنوي او یا هم کوم بل فورم کې وړاندې شي، دغسې په یو غزل، قصیده، یا بل شعري فورم کې کېدی شي، ټکوریزه محتوا هم وړاندې شي، نو دلته باید د فورم بڼه یا محتوایی شکل په دقت سره و ارزول شي، خو له دې سره سره ټکوریزه ډېره بنایسته او خوږه نومونه ده او راساً د سړي د زړه تل ته لاره کوي او د هغه شعري فورم، چې د یوې لنډۍ او څلورو لنډو متحد الوزونه مسرو لرونکی وي، د هغه لپاره یې کارونه مناسبه برېښي.

ځینې لیکوال وايي چې ټکوریزه اصلاً له یوې قطعې او یوې لنډۍ څخه جوړېږي. دلته ځینې کسان د (قطعې) او (څلوریزې) ترمنځ توپیر نه کوي. قطعې او څلوریزه دواړه هغه شعري فورمونه دي، چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د دواړو د مسرو شمېر سره مساوي وي، خو توپیر یې یوازې په دې کې وي چې د قطعې دویمه او څلورمه مسره په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري او د څلوریزې بیا لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره خپل منځ کې مشترکه قافیه تعقیبوي.

قطعه:

بياد ميو جام به مات کرم
چې خواني شي زما تېره
په خوانۍ کې گناه خوند کړي
په پيرۍ کې تقوا ډېره

هندسي جوړښت:

a _____
a _____

خلوريزه:

د مار که نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکه به زما په پوهه
نه ياد په کلي وي نه ياد په شهر

هندسي جوړښت:

a _____
a _____
a _____

(د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۴۱ او ۴۲ مخونه)

البتہ ردیف لرونکی قطعی او خلوریزی ہم همدا شکل
تعقیبوی، خویوازی ردیف یی زیات وی. کله چپ مورډ
ټکوریزی بڼې ته گورو، نولومړۍ برخه یی د خلوریزی تر
فورمول لاندې راځي، نه د قطعی ترچتر لاندې.

هـــــــــېڅ درنـــــــــه نـــــــــه وږي
غـــــــــم بـــــــــه پـــــــــه زړه وږي
خـــــــــوږو لـــــــــه درشـــــــــي
هـــــــــمـــــــــېش ترخـــــــــه وږي
خویندې د ورور لـــــــــه کوره خه وږي
خواره زلفان په اوږو وږي په ژړا ځینه

دا نورې مه کړې
بې کورې مه کړې
پښتنې پېغلې
سرتورې مه کړې
خدايه گورگورې تورې مه کړې
جینکۍ سرې شونډې وروړي تورې راوړینه
(گورگورې، محبوب شاه محبوب)
ټکوریزه هم لکه د ټپیزی په شان د لنډۍ تابع ده، یوازی د
مسرو او څپو په شمېر کې توپیر لري.
ددې ټکوریزی هندسي جوړښت په دې ډول دی:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

سويه گوكله !

مړشې پاگلله

زما جانانه

د گلاب گلله

پاس په كمره ولاړه گلله

نصیب د چایې اوبه زه درخېږومه

جانانه خاندې

سترگې دې لاندې

په ترڅ راگورې

هیلې دې تاندې

جانانه زېږې مې درباندي

زموږه كډه ستاسو كلي ته درځينه.

(گورگورې، محبوب شاه محبوب)

ددې ټکوریزو هندسي جوړښت په دې ډول دی:

a _____

a _____

a _____

a _____

له ټپیزو سره د ټکوریزو بل توپیر دادی چې ټکوریزه له لنډۍ پرته هم یوه مستقله مانا لرلای شي. که لنډۍ ترې لرې هم شي، دا د یوې ځانګړې څلوریزې په شان خپله محتوا بنسدي، خو په ټپیزه کې د ټپیزې لومړۍ مسرې د لنډۍ له مانا سره پیوستون لري. تراوسه پورې په پښتو ادب کې ډېرې ټکوریزې نه دي ویل شوي. یوازې محبوب شاه محبوب د (ګورګوري) په نامه د ټکوریزو یوه ټولګه چاپ کړې ده.

د ټکوریزو د اوسني خپیز جوړښت له مخې د هرې مسرې د خپو شمېر (۵) خپو ته رسېږي. دا فورم لاندې دی، نورې تجربې ته هم اړتیا لري، و به کتل شي چې شپږ خپیزې، او ه خپیزې او اته خپیزې ټکوریزې هم راټوکېږي او که نه یوازې پر همدې (۵) خپیزې ودرېږي او د ټپیزو په شان (۹) خپیز ثابت شکل غوره کوي.

د ټپیزو په شان د ټکوریزو هم یو شمېر مخالفین شته او پر دې فورم هم لکه د ټپیزو هغو په شان نیوکې کوي. خو له نیوکو

سره سره دا فورم هم د خپلې بشپړتیا پر اوونه وهي، که چېرې
ټکوريزې پر همدې پنځو څپو ولاړې پاتې شي، نو د څپيز
جوړښت له مخې به يو ثابت شکل غوره کړي، خو د پيغام د لېږد
لپاره به يې لمن پراخه نه وي، نو که شپږ څپيزې، او ه څپيزې او
اته څپيزې ټکوريزې رامنځته شي، د پرمختګ چانس يې هم
ډېر زياتېږي او د موسيقۍ لمن ته هم په اسانۍ سره لاره پيدا
کولای شي.

۳- هايکو:

هايکو يوه جاپاني کلمه او د يوه جاپاني شعري فورم نوم
دی، چې په نړۍ کې تر ټولو ډېر کوچنی شعري فورم ګڼل کېږي.
دا هغه ډول شعري فورم دی چې نه وزن لري، نه قافیه، نو ځکه
يې ليکوال يا شاعر په پنځونه کې ازاد دی، څومره چې دا د وزن
او قافيې له قیده ازاد دی، همدومره يې ليکل سخت دي، ډېرې
باريکۍ او ژورتيا ته اړتيا لري.

ادبپوهان وايي چې دوه زره کاله پخوا (هايکو) د (تانکا) په
نامه د (۳۱) څپيز شعر لومړنۍ برخه وه، دا هغه ډول شعرو چې
د پوښتنې او ځواب په بڼه ويل کېده، وروسته بيا په
(۱۲مه) ميلادي پېړۍ کې لومړی اولس (۱۷) څپيزه برخه له
دويمې (۱۴) څپيزې برخې جلا او د يو خپلواک فورم بڼه يې
خپله کړه. (د صديق الله بدر ليکنه).

په جاپاني ژبه کې هايکو له ډېرو باريکيو ډکه ده. په همدې
خاطريو الماني ژباړن (مانفرد هاوسمان) په دې نظر دی چې له

جاپانی پرته د نړۍ هېڅ ژبه ددې توان نه لري، چې په (۱۷) خپو
کې همغه څه بیان کړي، چې یو جاپانی شاعريي د هايکو په
قالب کې بیانوي.

په جاپاني ژبه کې د هايکو هندسي جوړښت په دې ډول دی:

_____پینځه خپې

_____اوه خپې

_____پینځه خپې

دا فورم ټولې درې مسرې لري، چې لومړۍ او درېمه یې سره
مساوي یانې هره یې پینځه پینځه خپې لري، خو دویمه یې بیا
لږ اوږده چې ټولې اووه خپې لري. جاپاني هايکو بیا د پښتو
لنډۍ په شان هم نه ده، چې شاعريي معلوم نه دی او هر څوک
چې د زړه درد او غم ولري، احساس پرې غلبه وکړي، لوستی
وي که نا لوستی، پېغله وي که ځوان ټول یې ویلای شي.
جاپاني هايکو ډېره باریکه او له خاصو نژاکتونو ډکه ده، یوازې
ډېر مطرح شاعران یې ویلای شي، هغه شاعران چې په هايکو
کې مهارت لري هغه څرگند دي.

(ماتسویو باشوریا) (۱۲۴۴-۱۲۹۴م) (بوسون) (۱۷۱۲-
۱۷۸۳م) (ایسا) (۱۷۲۴-۱۸۲۷م) او (شیکی) د (۱۸۲۷-۱۹۰۲م)
نامتو هايکو ویونکي دي. د دوی د هر یوه، یوه یوه هايکو به هم
راوړو:

ماتسو یو با شوریآ:

زور ډنډه
د کانتار منډه
د اوبو غږ

بوسون:

د زاړه ډنډه غاړه
کانتار زړه پړي
رژېدلې پانې

ایسا:

دا شبنمي نړۍ
بېشکه شبنمي ده
خو تراوسه...

شیکی:

فکر کوم
دا مې وروستی کال
دا املوک خورم

هر څومره او په هر ډول چې جاپاني هايكو د نړۍ نورو ژبو ته واړول شي، هغه خوند او هنر نه شي لېږدولای لکه په خپله، چې په اصلي جاپاني ژبه کې خوندي دی. جاپاني او چيني ژبه د هجايي سيستم لرونکې دي. په دې ژبو کې خپه يا هجا خپله يوه مستقلة مانا لري، خو په پښتو او ځينو نورو ژبو کې کېدی شي خپه کومه مستقلة مانا ولري او يا يې ونه لري.

دا چې جاپاني هايکو څه وخت او څه ډول پښتو ته راغلې ده، تراوسه پورې دقيق معلومات نه شته او نه هم په پښتو کې کټ مټ جاپاني هايکو ته ورته شعرونه ډېره سابقه لري.

په پښتو کې ظفر خان ظفر (د ناوې لور) په نامه د (هايکوگانو) يوه ټولگه لري. په دې ټولگه کې (۳۰۲) هايکوگانې راغلي، لومړۍ ځل په (۲۰۰۴) او بيا په (۲۰۰۸) م کال کې چاپ شوې ده.

يه خدايه پاکه ما په دې مه نيسه !
زه خودا خلک خندومه ځکه
چې څوک له غمه خودکشي ونه کړي.

ما چې وهل او ټکول وخورل
ماته ارمان ددې خبرې راغی
زه د جانان کوڅې ته ځله تلمه

تر ظفر خان ظفر و ورسته خوان ليکوال (محب الله سباوون)
هم د خپلو هايکوگانو يوه ټولگه چاپ کړې ده. ((په چنارونو دې
لمبې پورې شي)) دا ټولگه (۴۲۹) هايکوگانې لري.

مور چې کيسې د ماشومتوب کوونو
سترگې يې ډکې شي له اوبکو وايي
خه سباوونه اکوبکو وکړو.

خه چې کړو ماته د ماحول خاموشي
محبوبې زه به هايکو ووايم
ته خو جينۍ يې خه ټپه شه په کې

اوبه دې تېل شي نور ددغې چينې
ما او جانان چې ورله نه راخونو
په چنارونو دې لمبې پورې شي.

پورتنۍ هايکوگانې چې مور گورو له جاپاني هغو سره يې
درې غټ توپيرونه دي: لومړی دا چې د پښتو هايکو د درېواړو
مسرو د خپو شمېر سره مساوي دی، دويم دا چې دا هايکويو
مقيد وزن تعقيبوي او درېيم دا چې د پښتو ټولې هايکوگانې د
خپو د شمېر له مخې يو شان جوړښت نه لري. يانې د خپيز
جوړښت له مخې کېدی شي د يوې هايکو د خپو شمېر يو ډول
او د بلې بل ډول وي.

خو د هرې هايكو د خپلو مسرو د خپلمنځي خپو شمېر سره
مساوي دی.

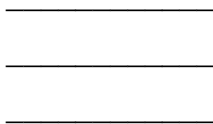
پورتنۍ هايکوگانې ټولې (۱۱) خپيزې دي. درې واړه مسرې
يې يو واحد وزن تعقيبوي.

خو نورې هايکوگانې هم شته چې د خپو د شمېر له مخې له
دې توپير کوي.

د نجيب الله عامريوه هايکو:

خدايه يو غټ زړه راكړې
لكه د غره په شانته
خو چې د كاني نه وي.

د خپو شمېر يې اووه اووه خپې دي.
خو د پښتو د ټولو هايکوگانو هندسي جوړښت يو شان دی.

په دې ډول كه موږ د شكل له پلوه وگورو پښتو هايكوگانې
له جاپاني هغو سره پوره توپير لري، داسې نه دي لكه د غزل،
قطعي، رباعي، قصيدې او نورو په شان چې په پښتو او عربي
كې يو ډول شكل لري. د محتوا له مخې هم پښتو هايكوگانې
اكثره مزاحيه رنگ لري، خو جاپاني هايكو د طنزيه محتوا
ترڅنگ د طبيعت د ښكلا انځورونې يوه ښه هنداره ده.

اخځونه

- ۱- پوهاند دوكتور مجاور احمد زيار، پښتو ټپيزه د جاپاني هايكو ترڅنگ، ۱۳۹۱ل كال.
- ۲- محبوب شاه محبوب، ټپيزه او ټكوريزه د ټپي معنويت ته گټه رسوي كه تاوان؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۳- انور الحق، ټپه كه د ولس مال دي نو ټپيزه د چا ده؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۴- محمد حنيف حيران، د پښتو ټپيزې رامنځته كېدل، برياوې او پروړاندې يې اندېښنې او چيلنجونه، ۱۳۹۱ل كال.
- ۵- صديق الله بدر، هايكو، ۱۳۹۱ل كال.
- ۶- عبدالله كمال، پښتو ادب ته هايكوله كوم لوري راغله؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۷- محمد عزيز تحريك، د اخلاقي جرئت غوره سمبول، ۱۳۹۰ل كال.
- ۸- محمد اسمعيل يون، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۸۷ل كال.
- ۹- محبوب شاه محبوب، گورگوري، ۱۳۹۰ل كال.

پښتو اوسنی شعر د حوادثو په مسیر کې (۱۳۸۱-۱۳۹۱ کلونه)

دا لیکنه پر ۱۳۹۱ ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوې ده.

پښتو شعر له امیر کروړه رانیولي بیا تر شیخ اسعد سوري، بنکارندوی غوري، ملکيار غرشین، هوتک بابا، روښانیانو، د خوشال تر عصر او ان تردې معاصرې دورې پورې اکثره د حوادثو تر سیوري لاندې ټوکېدلی دی. کله حوادثو شعر ټوکولای او کله شعر حوادث زېږولي دي. په یوه لنډه لیکنه کې نه شي کېدې د یوې ژبې د شعر د پنځونې ټول اساسي عوامل او حوادث بیان شي، له همدې کبله خپلې اصلي موضوع او مهالیزې محدودې ته راځم او یوازې په نږدې یوه لسیزه (۱۳۸۱-۱۳۹۱) کې چې د سختو سیاسي او پوځي پېښو لسیزه ګڼل کېږي، د پښتو شعر، پرمختګ پرشاتګ، خوځون او بډاینې په باب بحث کوم:

په دې لیکنه کې دغه لاندې غټ ټکي بیانوم:

- د لیکوالو او شاعرانو د کاري ساحې بدلون

- سياسي او پوځي حوادث او پښتو شعر
- د پښتو شعر شکل
- په پښتو شعر کې د شعریت او شعاریت معادله

۱- د شاعرانو د کاري ساحې بدلون:

(۱۳۸۱-۱۳۹۱ لمريز) کلونه داسې لسيزه ده، چې افغاني ټولنه له سترو پېښو سره مخامخ ده. په دې پېښو کې يو شمېر مثبتې پېښې هم شته او منفي هغه هم. د مثبتو پېښو له جملې څخه يوه هم په افغانستان کې د رسنيو ازادي او رسنيزه پرمختيا ده. په دې لسيزه کې په افغانستان کې په منځني ډول تر (۱۰۰۰) عنوانو زياتې چاپي رسنۍ، د (۱۵۰) په شاوخوا کې غريزې يا راډيويي رسنۍ، (۵۰) په شاوخوا کې ليدنۍ يا ټلوېزيوني رسنۍ او په سلگونو برېښنايييزې يا انټرنېټي رسنۍ راټوکېدلې دي. ددې گڼ شمېر رسنيو راټوکېدنه د ټولنې د ودې د طبيعي بهير نتيجه نه وه، د تصنعې ولسواکۍ، د بيان د ازادۍ او د نړيوالې ټولنې د ناکنټروله اقتصادي مرستو نتيجه وه.

دې کار پر خپل ځای او وخت خپلې خپلې گټې او زيانونه درلودل، چې د ټولو سپړنه يې ددې ليکنې له وسه وځي. د رسنيو دې چټکې ودې يو زيات شمېر کدرونو ته اړتيا درلوده. څرنگه چې دا مهال د ژورناليزم په ډگر کې دومره گڼ شمېر کدرونه موجود نه وو، نو د رسنيو چلوونکي اړ و وه له هغو اشخاصو څخه هم بېرۍ گټه واخلي چې ژورناليزم يې آر

مسلك نه و، خود ژورناليزم له ساحې سره يې څه ناڅه کار درلود. ليکوال او شاعران چې په اسانۍ سره د ژورناليزم چارې پرمخ وړلای شي، د نويو رسنيو ددې پراخې ساحې لپاره تر ټولو وړ کسان وگڼل شول، اکثره ليکوال او شاعران په رسنيو کې پر سنيز کار بوخت شول. دې کار که له يوې خوا د رسنيو ماشين وڅرخوه، رسنۍ يې ښې وځلولې، خو له بلې خوا دې کار د ليکوالو او شاعرانو تخليقي هڅو او پنځونو ته سخت زيان ورساوه.

شاعران اړ وولکه د ماشين د يوې پرزې په شان کار وکړي او استهلاک شي، ټوله ورځ خپلو رسنيو چارو ته پاملرنه وکړي او تخليقي کار ترې پاتې شي. که څه هم رسنيو په خپل ذات کې شعر و شاعري او په ټوله کې د ادبياتو ځلوني او پراختيا ته ډېر کار وکړ، خو خپله هغه شاعر چې پخوا يوازې د شاعر په توگه مطرح و او د زياتې پنځونې وخت، ظرفيت او ځواک يې درلود، په رسنيزه برخه کې د هغه مصروفيت ددې سبب شو چې ټوله انرژي يې پر څو برخو ووېشل شي. نو په دې ډول شاعرانو ژورناليزم خپل ځان ته دويم مسلك په توگه غوره کړ. دې کار طبعاً پر پښتو شاعري نامطلوب اغېز وښوده. لکه څنگه چې يو ژورناليست ته په ژورناليستي کار کې د ژوند د څروب لپاره ښه زمينه برابره شوه، دغسې که شاعر ته هم يوازې په شاعري کې دومره امکانات برابر شوي وي، نو شاعرانو به د شاعري په برخه کې ډېر کار کړی وي.

۲- سياسي او پوځي حوادث او پښتو شعر:

په تېره يوه لسيزه کې د خوږو پېښو په انډول د ترڅو حوادثو شمېر زيات وو. پښتنو شاعرانو، د کلاسيکې دورې په شان ارامه ذهني فضا نه لرله، د متواتر تفکر لپاره هم وخت ډېر نه وو. د شاعر په باب دا ويل کېږي چې پوټکۍ يې ډېر نازک دي، د چاپېريال پېښې پرې ډېر ژر تاثير کوي او چټک غبرگون ښيي. په پخوانيو دورو کې که څه هم شعر له محيطه متاثره کېده او له همدې پېښو راتوکېده، خو داسې شعرونه هم په کې وو چې خپله د پېښو د ټوکېدو سبب کېدل. يوه ساده شان بېلگه به يې ورکړو: که د ميوند جگړه نه وای رامنځته شوې، نو د ملالۍ د خولې دا ټپه:

(که په ميوند کې شهيد نه شوې — خدايږو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه) نه رامنځته کېدله، خو که د ملالۍ له خولې دا لنډۍ نه وای راوتلې، نو کېدې شول افغان ځوانان به په ولولو نه وای راغلي او د ميوند د بري پېښه به زموږ په نصيب شوې نه وای، دلته گورو چې پېښې يو شعر او شعري بله بريمنه پېښه وزېږوله. کله چې موږ ټبر لس کلن بهير ته گورو، دلته پېښو شعرونه يا نظمونه ټوکولي، خو شعرونو بيا پېښې نه دي ټوکولي. هره هغه سياسي يا پوځي پېښه چې افغانستان کې رامنځته شوې، پر ليکوالو او شاعرانو يې خپل اغېز شيندلی دی. د جگړې په ډگر کې چې کوم اصطلاحات او مفاهيم کارول کېږي، هغو پېښو شعري نظم ته هم لاره کړې ده. الوتکې،

ټانکونه، ځانورنه، بهرنيان، کورنيان، واسکت، ماین، فساد،
رشوت، دیمو کراسي او نور چې د اوسنۍ جگړې او د ټولنې د
ناخوالو بېلابېل عناصر دي، پښتو نظم کې یې هم همدا ډول
انعکاس موندلی دی:

د ځان وژنې منظره لکه پتنگ خوښوي
دغه سپرې بې ننگه ژوند نه، مرگ د ننگ خوښوي.
(جلال امرخېل، اوس دې هم هره شېبه په خوب کې وینم)

هر بهرنی عنصر چې د افغانستان په جگړه کې په یو نه یو ډول
بنکېل دی، شعریا نظم ته یې هم په همغه ډول لاره کړې ده.

ای په مشرق کې د مغرب واکداره
ستانه دې پاک خدای (ج) دا زورواخلي
زما د خاورو کور دې لولپه کړ
ستا دې دا سپینه مانیۍ اورواخلي
یارانو دومره ځورېدلی یمه
والله که داغ زړه مې ټکورواخلي
که پاکستان همدا سې وي ملگرو!
جنگ به څلریش کاله نورواخلي

ماته په سرچورلکې مه گرځوه
تا خوزما په وطن غم جوړ کړ
خپلو بنگلو ته رڼاگانې گوري

زما جونگرې ته دې بم جوړ کړ
تاراته کومه فابريکه جوړه کړه
کوم يو سرک دې راته سم جوړ کړ
خالي همدومره دې له وسه کېدل
چې غټ نفاق دې چم په چم جوړ کړ.

(سمیع الله تړون، زه دې نور نوم په ژبه نه اخلمه)

لس کلنه دیمو کراسي هم له هغو پېښو څخه ده چې په ناڅاپي
ډول افغانستان ته وارد شوه، دې ولسواکي خپل طبیعي
پړاوونه نه دي بشپړ کړي، ځکه خو لکه څنګه چې لازمه وه، په
ټولنه کې یې خپل ځای تثبیت نه شو کړای، شاعران او لیکوال
هم ددې پېښې نقش ته متوجه شوي دي، په خپل کلام کې یې تر
ټینګو نیوکو لاندې راوستې ده:

بي دوه پنځوس راوستې ده بلا دمو کراسي ده
د چور، درشوتونو او د غلامو کراسي ده
ولس لګيا په خپلو لاسو وژني ولسونه
دا چا ويل غلطه ده رښتيا دمو کراسي ده
فاشيزم، کمونيزم بل هر ايزم ترې کربان شه
دا موږ ته يې راوړې چې که دا دمو کراسي ده
قدم په قدم بم دی او بمباردی او بلوا ده
سبا دمو کراسي ده او بېګا دمو کراسي ده
بگرام، ګوانتانامو ابو غريب کې چې څه کېږي

تر دې زياته ليدلې چېرې چا دموکراسي ده؟
زما نالوستي خلک به ضرور پرې نه پوهېږي
دا ځکه چې دا مېله اين امريکا دموکراسي ده
څوک مات درباندي نه کړي بېکسياره دا گنجی سرلږ
پام کوه اشنا ډېره رسوا دموکراسي ده.

په تېرو لسو کلونو کې د زور او زر په ملاتړ د ځينو اشخاصو
تصنعي وده او واک ته رسېدل هم هغه پېښې دي، چې د ټولنې د
عامو وگړو له خوا غندل شوي دي. د ترخو واقعيتونو په توگه
دې حالاتو هم د شاعر کلام ته لاره کړې. د هېواد تکړه شاعر
پير محمد کاروان په خپل يو کلام کې په هېواد کې د دوو داسې
شخصيتونو پرتله کړې چې په يوه کوڅه کې يوه بل ته مخامخ
کورونه لري، يو د زر او زور خاوند دی، واکوال او ټوپکوال دی
او بل نه زر لري نه زور، خو د علم د يوې لويې شتمنۍ خاوند
دی. شاعر دا دوه شخصيتونه يو بل سره پرتله کړي دي:

دايمان غوندي سړی

د کابل په خيرخانه کې
خوټوليه وسيله وال دي
د لوی کورمخې ته گرځي
په باروتوبنه سمبال دي

پلنگي کالي په غاړه
ترېنه پلي خلک رېږدي
ايله سترگې چې کړې کړي
لکه خلي خلک ريږدي

په دې کور کې به چې خدا زده
سپين که تور سړی اوسېږي
بس يودا راز يې خرگند دی
چې د زور سړی اوسېږي

ودې کور ته کله کله
په سحر په غرمه راشي
سره خراغونه ښېښي توري
دموترو، رمه راشي

ددې کور په مقابل کې
يوساده غونډې کورگی دی
يوسپين ږيري په کې اوسي
دايمان غونډې سړی دی

نه عسڪرنه يې پيرې شته
د بـاروتوداورونو
خو کړۍ دي تر بڼه تاوې
د زرگوټو د فکرو نـو

چار چاپېرورتـــه ولاړدي
کتا بونـــه دېوالونـــه
پانې پانې پسې ګوري
لـــری سل زره فکرونـــه

کله یو کتاب راواخلي
کله بل کتاب راواخلي
کړي له گل سره خبرې
د بلب کتاب راواخلي

دملالې ژبه وايي
په خپوه سېلابونو
دومره خوږ دومره شیرین دی
لکه شرنگ درېابونو

مخامخ چي ورتنه کښي
لکه نور درباندي ووري
بس خبري يې چي اوري
يوسرور درباندي ووري

که تري يوه پوښتنه وکړي
نوبه لس ځوابه درکړي
که تش ډاگ يې هم به باغ شي
دی به سل گلابه درکړي

دزړه تنده پرې ماتيږي
داو بوغوندي يې رنگ دی
پاچهۍ ترې صدقه شه
لوی دروېش دی لوی ملنگ دی

که بيماريې ورتنه راشه
چي خبري يې اناردي
په موسکا کي يې راټولي
سل جوپي دلاله زاردي

ډېر کولپونه يې د زړونو
د قلم په کيلي وادي
ده پر قام باندې وېشلي
ډکې لپې د رڼا دي

خدا يه شکر خدايه شکر
چې پښتون قام کې پيدا دی
په رموز د علم پوۍ دی
لوی عالم دی لوی بابا دی

علامه رشاد يې نوم دی
پښتون جم دی پښتون جام دی
ترې لوگۍ او سپېلنۍ شم
د کاروان شعر ته الهام دی.

په دې شعر کې شاعر دوه بېلابېل متضاد شخصيتونه پرته
کړي دي. دا شخصيتونه زموږ د ټولنې د پېښو زېږنده دي، خو
شاعر په ډېر هنري ډول دا سره پرته کړي دي.

په افغانستان کې د گڼو دردوونکو پېښو په منځ کې د کندهار د
پنجوايي پېښه خورا دردوونکې ده، دې پېښې د گڼو افغانانو
او بشريالو نړيوالو احساسات راوپارول، دې پېښې د شاعرانو

روح هم وټکوه، په لسگونو شاعرانو دې پېښې ته شعرونه
وویل او ددې ډله ییز درد انځور یې وکاره. ددې پېښې په اړه له
ویل شویو شعرونو څخه ځانگړې ټولگه جوړېږي. د یو شاعر د
نظم یوه برخه:

وايه اسمانه !

چې په غېږه کې دې،
راڼه راڼه

د سپوږمۍ خواته

ستوري چا وخورل؟

او د گلاب

له بوټي چا

په توره شپه کې

پاڼه پاڼه د غوتۍ

له غېږې ژوند

په سرو لمبو سوځوه؟...

(د پوهنمل حبیب زې د شعریو برخه)

او دا هم ددې پېښې په اړه بل شعر:

اخ جوړه بچي مې نه شته د کور ستنه مې ده ږنگه

وئ په خپلو وینو لامبي اوس یې وړي زما له څنگه

زما بچي خو مکتبیان وو، د دوی څه وو ستا له جنګه؟

وئ جوړه بچي دې ومړه، سره کاپره سره ږنگه!

بېگه دواړو رانه غوښتی یو یو گرم ټیکلی و
دا یو سره خوله هلکی و دا بل گل غونډې زلمی و
اوس یې برېتې تاوولې پاچاهۍ ته جوړ سړی و
یو مې سرتېر ته پړوت و بل مې پښو ته لکه وری و

چې په توره نیمه شپه کې سور لېوه پر کاله راغی
لکه سپی چې لېونی شي غورېده پر کاله راغی
هره خوا یې اورولې سړې کولۍ له ماشینګنې
خوند یې اخیست زموږ له چیغو غږ مېده پر کاله راغی

مسلمانو خويندو ورونو! زما دا خبرې گريوان گورئ؟
دا نوکارې زما په مخ کې دا د وینو نښان گورئ؟
دا چې وینې وینې ژاړي، دا چې مرگ له خدايه غواړي
دا زما د بچو پلار دی، دا مظلومه انسان گورئ؟

دده مخکې توره شپه کې، سره کاپریم لټولې
پاچا زموږه چیغې واوره! یو خنځیریم لټولې
پاچا سپي یې راشکارلي، پاچا سړيې راته لوخ دی!
پاچا بند په بند یې ټوله، بڼه په څیریم لټولې

احمد شاه له خوبه پاڅه ، کنډاری مېرمنه ژاړي!
سره کا پرده خورولې یوه بله غزا غواړي
احمد شاه د تا په پښو کې یوې ښځې تنډی ایښی
چایې وړې لوپته ده تانه خپله حیا غواړي

احمد شاه! د سرو کاپرو ستا په مینه کې غوښل دی
هره شپه په کور را اوړي په سرونو مو اور بل دی
احمد شاه! ککړې ډېرې ، خود سر سړي مونه شته
موږ به ټوله ورپسې شو خو کمی دیو اتل دی

احمد شاه! بېگه یې بوره د جوړه زلمیو موره
دا کیسه څه نوې نه ده ، هره ورځ په یوه کورده
اخ په ویری کېنولې د تنکو ژنکیو خورده
بیاد غم توره لمنه خوره شوې لور په لورده

احمد شاه! کیسه مې واوړه زما زړه له ژونده توردی
د کافرو په لاسونو سوځېدلی زما کوردی
احمد شاه! پاچا مې ژاړي ، ورته گوره دا یې زوردی
اود دین په نوم چې جنگ کړي داهم خدای چې په زړه توردی

لویه خدایه! زموږ په ملک کې د دستار سړی پیدا کړه
چې مشال غوندې بلېږي یو د کار سړی پیدا کړه!
سفید پوشه بلا ورکه ، ژړندو کي پاچا واخله!

يو هوښيار سړي پيدا کړه د وقار سړي پيدا کړه!

(د عبدالهادي هادي شعر)

دې ډول ناخاپي خونړيو د پښتو شعر لمن نيولې، څه چې په
ټولنه کې تېرېږي هغه شعر ته هم لاره کوي. دا بل ازاد شعر هم
وگورئ:

بېړنۍ خبر

سره کرښه

ځل ځل

بل بل

ډېره لنډه

ډېره تېره

را ښکاره شوه په سکرين

د تلوېزيون

ژر شوه تېره بيا راتېره

زړه مې ډېرې

زړه مې ډيبې

زړه مې درزې

بيا به څوک وي؟

بيا به څوک؟

کوم وکیل

کوم یو ملک
کوم ښوونکی
کومه پیغله
کوم ما شوم د ښوونځي؟
یو ځل بیا سکرین ته ځیر شوم
بیا الوتي
بیا پرېوتي
تورو خاورو کې شته پري
لاس یې یو سړی بل چېرته
تولوي یې اندامونه
د وجود
سپینو کڅوړو کې پولیس
پولیس هم په وینو رنگ
ځمکه هم په وینو سره
هله پورته
رېبل شوي دي
د شنو ونو شاخونه
نیم دي سوي لوغړن
هله لري په برشاخ کې

دی راځوړند کمر بند
د بنوونځي د کوم ماشوم
خاڅکی خاڅکی
وینه خاڅي
موريې ژاړي گربوان څيري
لگوي تندي پر ځمکه
سولوي خاورې په خولې
وايي څه شو زوی مې څه شو؟
ما خونن سهار چوف کړی
له قرانه مې تېر کړی
ټول سورت مې پرې ویلی
نوبیا ولې
نوبیا ولې
خدايه خدايه
لويه خدايه!
يو سپين ږيري هلته لري
د پوليس تر څنگ ولاړ دی
څوک يې نه پرېږدي صحنې ته
د لونگۍ شمله يې خوله کې

پیشکه سترگو ته نیولې
داسې ژاړې داسې ژاړې
لکه چایې چې سینه کې
د ځیگر ټوټه ربېلې
زه هم گورم تلو پزیون ته
د سکرین پرمخ بیا لیک شول
شل تپیان، شل وژل شوي
شل لا نور هم لا درک دي
یو سربول، یو سندرغاړی
یو وکیل د قوم سپین ږیری
یو بڼوونکی
زده کوونکی
یوه مور
او یو ټی روی هم شامل دي
په تپیانو
او په مړو کې
ژرمې لاس کې تېلفون ته
یوه نومره مې کړه ډایله
وروره څنگه یې خبریت دی؟

زه خو ښه یمه ته ښه یې؟
خو غږ نه راځي په فون کې
یو سورت دی، تلاوت دی
د قران د سورتونو
بیا مې زنگ
په زوره تېر کړ
وروره څنگه یې خیرت دی؟
بیا سورت دی
بیا سورت
تلاوت دی تلاوت
شېبه پس زنگ راغی
له کوره
یو اواز و غږیو نیولی
یو فریاد و غږیو نیولی
ما ویل څه دي؟
ژرو وایه؟
هغه هغه...
هغه بم چې نن چاودلی
ها ځانمرگی برید چې شوی

ها چې شل يې دي وژلي
ها چې شل يې ټپيان کړي
ها چې ته پرې نازېدلې
ها چې ته پرې وياړېدلې
ها باتور او شمله ور
ها د قوم چې مخور
هغه ورور يې ستا وژلی
سترگو تور يې ستا وژلی.

د داډول پېښو په لړ کې د کونړ، شينوارو، شينډنډ، لغمان،
هلمند، بره کي برک، ارزگان، پکتيا او په هېواد کې د نورو
سيمو د حوادثو په باب گڼ شمېر شعرونه ويل شوي، چې دلته د
ټولو يادول ممکن نه دي.

۳- د پښتو شعر شکل:

په تېره يوه لسيزه کې د فورم له مخې اکثره هغه شعري فورمونه
کارول شوي چې په پښتو کې ډېر دود دي، خو په دې کې غزل او
ازاد فورمونه زيات کارول شوي دي. سربېره پر معمولو پښتو
شعري فورمونو نوي رامنځته شوي شعري فورمونه، لکه
(هايکو، ټپيزه او ټکوريزه) هم کارول شوي، خو خومره چې
پښتو غزل او ازاد شعر د تېرو لسو کلونو حوادثو ته ځانگړي
شوي، نور فورمونه د دوی په اندول د پېښو زيات

منعکسوونکي نه دي. په تېره يوه لسيزه کې په پښتو شعر کې محتوايي او شکلي پرمختګ د واړه ليدل کېږي، خو څرنگه چې د ټولنې په نورو برخو کې د نورو لسيزو په انډول زيات پرمختګ شوی دی. په پښتو شعر کې د ښکلا ييز پرمختګ سرعت ډېر زيات نه دی. په تېرو لسو کلونو کې لږ تر لږه هر کال تر سلو عنوانو زياتې شعري ټولګې چاپ شوي دي، د کميت له مخې د نورو لسيزو په انډول دا يو ښه کميت دی، خو اوسنيو تخنيکي امکاناتو ته په کتو سره بيا هم دا د ګاونډيو هېوادونو د شعري اثارو تر کميت ډېره ټيټه کچه ده.

په دې لسيزه کې ازاد شعر ډېره وده کړې، علت يې کېدی شي دا وي چې ازاد شعر په خپله لمن کې د ډېرو پېښو د ځايونې ظرفيت لري؛ يوه پېښه له پيله تر پايه انځورولای شي؛ شاعر ددې امکان لري چې د پېښې د انځورونې تر پايه خپل کلام وغځوي، خو په غزل او نورو مقيدو فورمونو کې د شاعر پر وړاندې ثابت محدوديتونه دي.

په پښتو کې درې نوي شعري فورمونه، (ټپيزه، ټکوريزه او هايکو) هم په دې لسيزه کې ښه وځلېدل خو لا هم ددې درېواړو شعري فورمونو پوځوالي ته لا ډېره لاره پاتې ده.

۴- په پښتو شعر کې د شعریت او شعاریت معادلہ:

کله چې په ټولنه کې بحراني حالت واکمن وي، په شعر کې يې هم د بحران انعکاس حتمي دی. ځينې ادبپوهان په دې نظر دي چې ډېر ښه ادبيات د اختناق په مرحله کې راتوکېږي، ښه مثال

يې روسي ادبيات گڼي چې يوه زياته برخه يې د اختناق په شرايطو کې راټوکېدلې ده، خو اختناق او بحران په تېره بيا پوځي او سياسي بحران يو له بل سره توپير لري. د اختناق يو ډول په ټولنه کې داسې يوه مرحله ده چې ټولنه کې عام نظم ټينگ وي، خو هغه اشخاص چې له حاکميت سره سياسي او فکري تضاد لري، هغوی ته خطر متوجه وي، په بحراني شرايطو کې د ټولنې ټول اقشار تر تهديد لاندې وي. افغانستان په تېرو نږدې درې نيمو لسيزو کې له همداسې يو بحران سره مخامخ دی. تېره يوه لسيزه هم يوه لويه سياسي او پوځي بحراني لسيزه وه. ددې کرکېچ بېلابېل اړخونو، محتوا او تاثراتو شعرت ه هم لاره کړې ده. ځينې شاعران په دې بريالي شوي چې د کرکجنو پېښو له انعکاس سره سره د خپل کلام هنري جوهر او شعریت خوندي وساتي. (شعريت) د شعر جوهر دی لکه (انسانيت) چې د انسان جوهر دی. يا (سړيتوب) د سړي. د عوامو په اصطلاح په يوه سړي کې چې سړيتوب نه وي، نور څه په کې نه پاتې کېږي. شعر کې هم چې شعريت نه وي او يا په کې کمزوری وي، شعار ورڅخه جوړېږي. شعار که څه هم مانيز بار لېږدوي، کېدی شي ښه او مثبت پيغام هم ولري، خو بيا هم که هنريت يې کمزوری وي، خوند يې له منځه ځي؛ ډېر عمر نه شي کولای. شعاري کلام کېدی شي د عوامو په ذوق برابر وي، خلک يې خوښ هم کړي او خوند هم ترې واخلي. ددې خوند علت به دا وي چې شعاري کلام ساده او تريوه حده د عوامو په ژبه دی، بيان يې هم مستقيم دی او د هنر له کوم شفاف فلتر نه تېرېږي. په

تېرو لسو کلونو کې په پښتو کې ډېر داسې نظمونه ويل شوي چې شعاري برخه يې تر شعریت يا هنري برخې درنه ده. په تېرو څو بېلگو کې هم موږ د شعاریت څرکونه گورو، په تېره هغه شعرونه يا نظمونه چې د کومو مشخصو پېښو يا حالاتو انځورنه کوي، په هغو کې د شعاریت تومنه زیاته ده. شعاریت نه يوازې په ازاد نظم او غزل کې محسوس دی، بلکې د پښتو د ولسي شاعرۍ نورو فورمونو ته يې هم لاره کړې ده. لنډۍ چې د پښتو ولسي ادب يو خورا قيمتي غمۍ دی، په تېرو لسو کلونو کې ځينې داسې لنډۍ رامنځته شوي چې د شعار او تصنع ځانگړتياوې په کې په څرگند ډول ښکاري. دا څو بېلگې به وگورو:

د مسينجر او ازدي خپ دی
ياره د سکايپ له لارې نيسه تماسونه
بيا شل اوريز مېچونه پيل شول
يار مې نوروز دی سپېنران پرې لوبومه
جانانه صبر دې لږ ډېر کړه
په سړک ماین دی زه په پوله پوله ځمه
بيا به د چاکور کې غوغا وي
په هوا گرځي د ناټو جنگي جازونه
هلیکوپتر په شان کړه شوه
د زړه په سريې په راکټو وويشتمه
طالب بگرام کې خپته وکړه

د او باما لالا قورمې خوند ورکويڼه
ځانمرگي برید راباندې وکه
داسې خومه وایه چې خوله نه درکومه
جانانه سمه امریکا یې
هم ملامت یې هم زاری درته کومه
زما کافر کافر جانانه
درته طالب طالب کېدم شهید دې کرځه
جانانه سمه القاعده یې
زه امریکا یم تل زاری درته کومه
په دې لنډیو کې که څه هم د ټولنې عیني واقعیتونه شته، په
تېره هغه څه چې په دې تېره یوه لسیزه کې عملاً پېښ شوي دي.
پر عوامو به هم تر یوه حده بڼې ولگي، خو هغه خوند او لذت
چې د پښتو په اصلي ولسي لنډیو کې شته، په دې کې نه شته،
دا یو څو ټپیزې به هم د بېلگې په توګه یادې کړو.

ښځه مېړه ده مېړه ښځه
له مانه واوره غرب ته مه ځه
درته په لږ خبر وای وځه
دا ځي په بره ته په کوزه
که څه دې وویلې پولیس ته زنگ و هیڼه

سهار کي وغواړي بښنه
بېگه ته بيا وکړي وژنه
د مرگ مو لوړه شوه سلنه
له دوی به څوک وکړي پوښتنه
چارواکي اوس د ځان په حال ژړا کوي نه

دیمو کراسی کړله شاخداره
نه ځي مېړه سره په لاره
درناوی ورک شو خدای لپاره
بښځه مېړه باندې واکداره
د بچو حال به يې اينده کې څنگه وي نه

د مفاهيمو مستقیمه او برېښه افاده د شعر شعريت کمزوری
کوي. د پښتو پریزیاټ شمېر نظمونو اوس د شعاریت سیوری
خوردی. که په مجموعي ډول يې وارزو، په تېرو لسو کلونو کې
د شعاري نظمونو کچه خورا زیاته شوې ده. په ادبي غونډو،
مشاعرو او نورو ادبي ناستو کې چې کله هم د شعر خبره مطرح
کېږي او یا شعر لوستل کېږي، ناظران یا شاعران کونښن
کوي، داسې شعریا نظم ووايي چې د ناستو خلکو پر مزاج برابر
وي، هغوی يې مستقیماً د مانا تل ته کښته شي او ژر پرې پوه
شي. شاعر د خپل موقتي تشویق په خاطر د شعر اوږده عمر او

اصلي جوهر ته ډېره پاملرنه نه کوي. نو په دې خاطر يو شمېر هغه شعرونه يا نظمونه چې په مشاعرو کې لوستل کېږي او يا هم د انټرنېټ په خپو خپرېږي، د شعري جوهر مالګه يې کمه وي. په پښتو شعر کې شعاريت له ډېره وخته دود دی. تېره يوه لسيزه هم ترې مستثنی نه ده. د کميت له مخې که يې و ارزو، په تېره يوه لسيزه کې ټول نظمونه چې د شعر په نامه ټولنې ته وړاندې شوي دي، په سلو کې نږدې شپېته يې شعاري تومنه لري. دلته په يوه ليکنه کې نه شي کېدلای د ټولو بېلګې وړاندې کړو. که د پښتو ادبياتو کره کتونکي په دې برخه کې دقيق کار وکړي، کېدای شي د شعاريت کچه کمه او د شعریت هغه پياوړې شي.

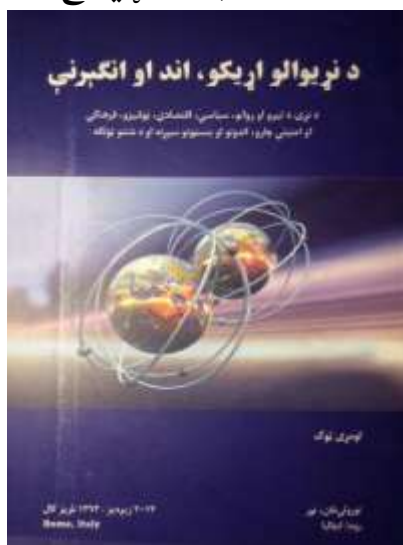
اخځونه:

- ۱- د پير محمد کاروان يو شعر
- ۲- د عبدالهادي هادي يو شعر
- ۳- د سمیع الله تړون يو شعر
- ۴- د محمد اسمعيل يون يو شعر
- ۵- د عبدالمالک بېکسيار يو شعر
- ۶- د طلاباز حبيبزي يو شعر
- ۷- د اسمعيل اړم خو ټپيزي

د یو ښه لیدلوري لپاره یوه ښه هڅه

دا لیکنه ما د ښاغلي (نور) پریو علمي څېړنیز اثر (د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) باندې پر (۱۳۹۲ل) کال کړې وه.

(د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) د ښاغلي (نورولي خان نور) یو څېړنیز او شننیز اثر دی، د کتاب پر لومړي مخ لیکل

شوي: ((د نړۍ د تېرو او راروانو سیاسي، اقتصادي، ټولنیزو، فرهنګي او امنیتي چارو، اندونو او بنسټونو د شننو ټولګه)). که همدا یوه جمله هم څوک ولولي، نو د کتاب د منځپانګې پر ارزښت پوهېږي، همدا

جمله ده چې سړی د کتاب د متن لوستو ته راګاږي، کله چې څوک د کتاب نیولیک ته متوجه شي، نو تلوسه یې نوره هم زیاته شي ځکه چې هر سرلیک یې خورا مهم دی، په تېره بیا هغو اشخاصو ته چې د سیاست، اقتصاد او نړیوالو اړیکو له صنف سره لېوالتیا لري. ښاغلي (نورولي خان نور) د یوه عملي او نظري سیاستوال او سیاستپوه په توګه د عملي تجربو له یوه

مسیر او بهیر خخه تېر شوی او بیا یې دا اثر لیکلی دی. دی هم لیکوال دی، هم سیاستوال، هم سیاستپوه دی او هم ادبپوه، هم یې کورنۍ له سیاست سره تړلې پاتې شوې او هم ده په خپله د خپل هېواد د سیاسي استازي په توګه خپله دنده پرمخ بیولې او هم یې د نورو سیاستونو ته پام کړی، هم یې له نورو هېوادونو سره د خپل هېواد سیاسي اړیکې ټینګ کړي او هم یې د هغوی روابط له خپل هېواد سره ټینګ کړي، د روابطو دا عملي پالل څه اسانه خبره نه ده. خو (نور صیب) سره د عملي او نظري تجربو یوه کارنده وسیله وه، په همدې وسیلې یې دا دی داسې یو ښکلی ارزښتمن اثر و لیکه چې تر اوسه یې په پښتو ژبه کې ډېر کم ساری لیدل کېږي. دا اثر د خپلو پراخو او هر اړخیزو معلوماتو له امله ددې ارزښت لري چې د حقوقو او سیاسي علومو او یا هم د بشري علومو په نورو پوهنځیو کې د یوه درسي او مرستندوي درسي اثر په توګه تدریس شي. د بهرنیو چارو وزارت کارکوونکو ته هم خورا مهم دی، ځکه هغوی په خپل عملي سیاسي ژوندانه او دندو کې له همدې مسیره تېرېږي.

په پښتو ژبه د ادبي اثارو شمېر خورا زیات دی، کله کله پښتنو شاعرانو او لیکوالو د عامو لوستونکو غرور زیات کړی او د علم د عرضې کچه یې ورته راټیټه کړې ده، د علمي اثارو په انډول د ادبي او ذوقي اثارو زیاتوالی پر ښکاره ډول علمي اثارو ته زموږ اړتیا په ډاګه کوي، موږ باید له هرې لارې چې وي په خپله ژبه کې علمي اثار زیات کړو، تر هغه چې ژبه علمي،

اقتصادي، سياسي، مذهبي او دفتري ارزښت پيدانه کړي، په
ننواتو او زور نه ژبه پر چا زده کولای شو او نه پرې خپلې
اړتياوې پوره کولای شو، د گران ورور (نور) دې خدای خونه له
غنمو ډکه او په نور دې روښانه لري چې زموږ د ټولنې يوې
اساسي اړتيا ته يې پام وکړ او ددې اثر په ليکول يې يو، د
علمي خدمت په برخه کې يو ستر گام او چټکي، زه نه غواړمه
ددې اثر په باب ډېر څه ووايم، ځکه اثر خپله ستاسو په لاس کې
دی، خو له ښاغلي نور څخه مننه هم پر ځان او ټولو هېوادوالو
دده حق گڼم، خدای (ج) دې دی اباد او سوکال لري، له (نوره) د
(نور) د نور (نور) د خورېدو په تمه.

د نور د لازياتې رڼايي او نورانيتوب په هيله

په ډېر درنښت

پوهنوال محمد اسمعيل يون

د استاد الفت په نشر کې شل فکري لیدلوري

دا لیکنه پر (۱۳۹۴ل) د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو
خانګه کې د یوه علمي کنفرانس لپاره لیکل شوې وه او په
پښتو خانګه کې د استادانو او محصلینو په یوه غونډه کې
اورول شوې ده.

استاد الفت د خپلې لیکوالۍ په پنځوس کلن مثمر ژوندانه
کې موږ ته ډېره ستره ادبي پانګه ډالۍ کړې ده. دا پانګه اوس
د استاد الفت میراث ګڼل کېږي. دا میراث په منظومه او
منشوره بڼه تر موږه رارسېدلی دی. زه دلته غواړم د استاد
الفت همدې منشور معنوي میراث ته لږ تم شم او په دې کې بیا
هم هغې برخې ته چې د منشور هنري نشر په بڼه ډالۍ شوې ده.
په دې برخه کې بیا هم زه د استاد الفت د هنري نشر پر شکلي
خواوو بحث نه کوم، غواړم دده په نشر په تېره بیا په هنري نشر
کې د هغه پر فکري لیدلورو او فکري زاویو لنډه رڼا واچوم.

دې کې هېڅ شک نه شته چې استاد الفت د خپل وخت يو لوی مفکر انسان و. الفت داسې يو انديال شخص و چې د خپل فکر د بيان لپاره يې د نظم او نثر د بېلابېلو فورمونو وسيلې درلودلې، الفت د خپل فکر د بيان لپاره د نثر او نظم له وسيلو څخه په ښه ډول گټه پورته کړه، په تېره بيا له نثر څخه او د خپل چاپېريال هره ناخواله يې په کې په ښه ډول منعکس کړه، د الفت اثار په حقيقت کې د خپلې ټولنې داسې يوه رڼه هنداره ده، که موږ غواړو د خپلې ټولنې تصويرونه په ښه ډول وگورو، نو دې هندارې ته بايد مخامخ شو. استاد محمد صديق روهي وايي: «لکه څنگه چې ليو تولستوی ته د روسيې د انقلاب هنداره ويل کېږي هماغسې الفت د خپل ماحول د ټولنيزو جريانونو او مسلطو کلتوري ارزښتونو منعکسولو کې ستر نقش لوبولای دی.»^(۱) نو که څوک غواړي افغاني ټولنه په هر اړخيز ډول مطالعه کړي، د استاد الفت اثار دې ولولي.

د استاد الفت اثار نه يوازې د افغاني ټولنې هندارې دي، بلکې د ټول بشر د هيلو، ارزښتونو، ناخوالو او غوښتنو منعکسونکي هم دي. د الفت فکر د زمان، مکان او محدودې جغرافياې تر بريدونو اوږي او د ټولې انساني نړۍ د هيلو انځورگري کوي. زه نه غواړم خپلې خبرې پسې وغځوم. اوس راځم د استاد فکري ليدلورو ته. لکه څنگه چې مې دمخه نغوته وکړه، د استاد الفت د فکر وړانگې د بشري ژوند د هر ډگر تل ته وررسيډلي، خو زه دلته غواړم د استاد الفت د فکر يوازې شلو بېلابېلو ليدلورو ته نغوته وکړم:

۱- قانون او قانونيت: استاد الفت د يوې ټولنې د ژغورنې، پرمختگ او سوکالۍ تر ټولو غوره لاره دا گڼي، چې

په ټولنه کې قانون پلی او ټولنه قانوني مسیر ته ور داخله شي، دی قانون تر ټولو «ښه حاکم بولي» چې کولای شي د ټولنې د هر رنځ لپاره د درملنې سبب شي. دی قانون داسې یو حاکم گڼي چې: «هغه نه نفس لري، نه نفسي خواهشات، نه یې په زړه کې ډار شته، نه طمع، نه له موقوفې وېرېږي، نه د ترفیع پروا لري. نه رشوت اخلي، نه تنخوا. نه له چا سره عناد لري، نه د چا مراعات کوي، نه د چا مخ گوري، نه د چا خټه، نه زورور پېژني، نه غریب، نه یې څوک خپل دي او نه پردي، نه سپارش مني، نه تملق اوري، نه چاته خاندی، نه چاته وچولې ترویوي. پوهېږي دا حاکم څوک دی، هو! قانون او عدالت»^(۲) اوس چې زموږ ټولنه د لاقانونیت او بې عدالتۍ په منگولو کې راگیر ده، نو که غواړو درملنه یې وکړو، د استاد الفت تر پورتنۍ فکري نسخې ورته بله ښه نسخه نه شو پیدا کولای.

۲- افراط او تفريط: افراط او تفريط لکه څنگه چې

زموږ په دین کې مردود دي، استاد الفت د ټولنې داسې یوه ناروغي گڼلې، چې زیان یې دوه برابره دی. که په یوه ټولنه کې دا دوه مرضونه حاکم وي، نو ټولنه به د یوه تن پرځای دوه تنه تلفات او ضایعات ورکوي. استاد الفت دا پورته محتوا په ډېره ښه ښه په یوه واره نشر (دوه جنازې) کې راوړې ده، دی وایي: «په یوه ورځ په یوه ساعت کې له یوې شفاخانې نه دوه جنازې راووتلې، هغه یوه د کم خونۍ په وجه او دا بل د فشار خون په سبب مړ شوی و، د هغه جنازه څلورو تنو په اوږه را اخیستې وه، ددې بل په جنازې پسې بې حساب لوی او واره موټرونه روان وو.

هغه يوه وينه نه درلوده، ځکه مړ شو، ددغه بل وينه زياته شوې او تېزه شوې وه، ځکه يې ژوند ونه شو کړای. دوی دواړه مړه شول، مگر مرګونه يې يو راز نه وو او مرضونه بېل وو، يو د نورو وينې هم ځکلي وې او دېته محتاج و، چې ډاکتران يې له وجوده وينه وباسي، بل ته چا خپله وينه نه وه پرېښې او بې وينې و.

يو د افراط او بل د تفريط له لاسه مړ شو.))^(۳) الفت، افراط او تفريط په ټولنه کې يوه داسې ټولنيزه ناروغي بللې، چې ثبات له منځه وړي، عدالت او اعتدال تر پښو لاندې کېږي او د زيانونو کچه يې دوه ځله زياتېږي.

۳- فکري ازادي: استاد الفت د ټولنې له مرضونو او تنګنظريو څخه د خلاصون بله غوره لار دا ګڼي، چې په ټولنه کې فکر او انتقاد ازاد شي او خلک په ازاده توګه خپل نظر او فکر څرګند کړي، دی انتقادي فکر او نظر يوه (بېګناه بندي)) ګڼي چې په راخلاصون يې د ټولنې ډېر مرضونه تداوي کېدلای او ډېر ابهامات روښانېدلای شي. دی په ((بې ګناه بندي)) کې وايي: «پرېږدئ! پرېږدئ دا بې ګناه بندي پرېږدئ.

مه وپرېږد د ده په ازادولو کې هېڅ خوف او خطر نه شته.

فساد او شرارت له ده څخه نه پيدا کېږي.

د ده بندي کول لويه ګناه ده.

دی هغه يوسف دی، چې د بې ګناهی په سبب په زندان کې لوېدلی دی.

که دی له زندانه راوالوزي ستاسې آينده سنجولی شي او ستاسې د بلې ورځې غم خوړلی شي.

پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږئ.
که دی خلاص شو ستاسو انتظام به په ډېرېنه شان وکړي.
ستاسې وږي به ماړه کړي، ستاسې برېنډ به پټ کاندې.
تاسې دغه ښکلی موجود په تورو څاگانو کې مه غورځوئ.
په زندانونو کې یې مه اچوئ!
پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږدئ!
دی به ستاسې د گډو وډو او پرېشانه خوبونو صحیح
تعبیرونه وکړي.

ډېرې سختې، مبهمې او مجملې غوټې به پرانيزي.
دی د راتلونکي حال پیشبیني کولی شي.
د طبیعت په رمزونو او اسرارو پوهېږي.
د جوي او فلکي اوضاعو اقتضارات ورته معلوم دي.
پرېږدئ! پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږدئ!
د ده په ازادولو باندې علم او پوهه زیاتېږي.
وطن رڼا کېږي او ړانده بینا کېږي.
دی له خپلو جفا کارو ورونو سره هم ښه سلوک کوي.
دی ډېر پیچومي او ارولی شي.
دی ډېرې کړې سمولې او ډېر مشکلات حل کولی شي.
ما خوب لیدلی، چې دا بندي خلاصېږي او د سلطنت په
کرسي کېږي.
ښه فکر وکړئ.
دا بندي څوک دی.

پس له ډېره فکره وایم

فکر دی فکر! (۴)

۴- مضر احتیاط او مضر مصلحت: په عام

ډول که څه هم په هر کار کې احتیاط او دقت ښه شی دی، خو هر هغه څه چې تر خپل ټاکلي برید او حده واوړي، پرافراط او تفریط بدلېږي او لکه څرنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، د استاد الفت له نظره د افراط او تفریط پایلې ډېرې ناوړه دي. دغسې په یوه کار کې تر حده زیات احتیاط هم د ګټې پرځای تاوان زیاتوي او د یوه ضروري او ممکن کار د ناممکنۍ سبب ګرځي. استاد الفت د «مضر احتیاط» په نامه یوه نثر کې د ناوړه احتیاط عواقب ډېر ښه تشریح کوي او وایي: «که رښتیا ووايم مونږ ډېرې هوښیاری او ډېرو احتیاطونو برباد کړي یو یو چا زموږ په حق کې ویلي وو، دا خلک له ضرورته زیات هوښیار او محتاط دي.

راځئ چې په دې خبره کې فکر وکړو.

هوښیاري، چې له اندازې نه زیاته شي او هام قوي کوي.

احتیاط، چې ډېر زیات شي لاسونه او پښې شلوي.

شمی اکا زموږ په کور او کلي کې په ډېرې هوښیاری

مشهور و او هر چا به چې کومه مشوره غوښتله ده ته به راتلل.

د ده د هوښیاری او احتیاط یوه ښه دا وه، چې ده تر اخره

پورې خپل کور ته برق را نه ووست او ویل به یې که کله برق

شارت شي، نو حریق به واقع او کور به مې وسوزي.

دده دا عدت و، چې په موټر کې به نه سورېده او ډېر لرې
خای ته به هم پیاډه روان و، ځکه چې د موټر له چپه کېدلو
وېرېده او احتیاط یې کاوه.

هو! دی له ډېره عقله پیاډه ګرځېده او کور کې به یې رڼا هم
ډېر لږ وه.

دغه شان هوښیاران او د احتیاط خاوندان زموږ په مملکت
کې زښت ډېر دي او د نوي تهذيب او تمدن قبلول له برق او
موټر نه هم زیات مضر بولي. ^(۵)
د استاد الفت دده په نظر د داسې احتیاط کارو مخه نیول په
کار دي.

۵- مینه، عواطف او زور: استاد الفت په خپل یو
فکري لیدلوري کې مینه، عواطف او زور سره پرتله کوي.
الفت په دې نظر دی چې مینه، عواطف او ښکلا هغه پټ
قوتونه دي چې د زور اسباب، وسایل او د یو انسان زیات
فزیکي طاقت یې هم تاب نه لري او د هغو پر وړاندې د تعظیم
سرونه ټیټوي. استاد الفت همدا مینه، ښکلا او عاطفه د
انساني نړۍ د سرکښه هوسونو د مهارولو وسیله ګڼي او
وايي؛ د مینې په برکت په کور کې کمزوری کوچنی تر زورور
مشره زیات قوت لري، هغه د «قوي او ضعیف» په نشر کې
دې موضوع ته اشاره کوي او وایي: «د دنیا دود او دستور
خو دادی چې زورور به کمزوری وهي او ضعیف به د قوي له
لاسه په عذاب وي، مګر په کورونو کې د مینې او محبت
تقاضا بل راز ده، هلته یو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په

خپېرو وهي او خاندي، يعني له ټولو نه کمزوری په ټولو زورور دی.

ما ته دغه کورنی دود او دستور ډېر ښه ښکاري او له خدایه غواړم، چې دا رواج عام شي. پدې پوهېږم چې په هر کاله کې همدغه حال دی او په هره کورنۍ کې کوچنيان په لویانو زورور او زړور دي.

د گيړا او ترسا په کاله کې هم د کوچنيانو زور چلېږي او جوړ د ناجوړه په مخکې منډې وهي، مگر چې له کورونو نه د باندې وگورو، نو بیا قوي پر ضعیف مسلط دی. د دنیا طبیعي قانون همدغه دی، چې غټان او لویان به په وړو او بیوزلو سوک او خپېره پورته کوي او د قوت خاوند به هېڅ تحمل او حوصله نلري.

د دغه ظالمانه قانون د ماتولو دپاره، چې پاک خدای څه شی پیدا کړي هغه مینه او عاطفه ده.

د مینې او محبت په نړۍ کې ضعیف او کوچنی د لوی او قوي تر خپېرو لاندې نه دی، بلکې کوچنيان په لویانو حکومت کوي او د وړو پادشاهي ده.

مونږ ښځه عاجزه بولو، مگر مینې او محبت ډېر زورور او پیاوړي د دوی د خوښې او رضا تابع کړي دي.

څنگه چې په زړه زمانه کې دېوان د ښاپېریو تابع وو اوس هم د قوت او قدرت خاوندان د دغه ضعیف او لطیف جنس په مقابل کې ډېر ضعیف معلومېږي.

که عشق او مینه په منځ کې نه وي، نو د دیو او بناپېری زور هېڅکله برابر نه دی او یو ماشوم هېڅ وخت د سپین ږیرو په ږیره لوبې نشي کولای او نه د مشرانو پر اوږو سپریدلی شي. یوه ورځ یو ماشوم یو غټ سړی له لمنې ټینګ نیولی و او کاله ته یې په زوره بیوه هغه خپله لمن د ده له لاسه خلاصه نکړی شوه که څه هم د ده زور او د هغه زور برابر نه و د ماشوم مینې او محبت د ماشوم په پنځو کې دغه قوت ایښی و، چې یو لوی سړی یې ځان پسې رابنکوده او هغه هم ځان نشو خلاصولی. که زما فکر صحیح وي، نو قوت او قدرت هماغه د پخوا زمانې دیو دی او مینه هماغه بناپېری ده، چې دیوان یې د فرمان لاندې وو.

که د مینې او عاطفې ماشوم د هر څنګه لوی سړي ګرېوان ته لاس واچوي یا یې لمن ټینګه ونیسي څوک ترینه ځان نشي خلاصولی، ځکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی. زه مینه او عاطفه د زور او قوت په مقابل کې، ځکه ماشومان بولم چې زور او قوت ډېر پخوا پیدا شوي دي او انساني عواطف، انساني رحم او شفقت وروسته پیدا شول، یعنې هماغه شان چې فرعون له موسی نه دمخه دنیا ته راغی، حیواني غرایز هم له انساني عواطفو نه ډېر پخواني دي او د عمر په لحاظ عواطفو ته کوچنیان ویلی شو، مګر دغو کوچنیانو ته پاک خدای هغه قوت ورکړی دی، چې فرعونیان ترینه په خوب کې هم وېرېږي او بد بد خوبونه ویني.

که څوک په دنیا کې د صلح او سلام غوښتونکي دي او غواړي، چې د ناروا او ظلم مخه ونیسي، نو یوه داسې اختراع په کار ده، چې د عشق او مینې له عنصر نه پکې کار واخیستل شي.

دا اختراع د دماغ کار نه دی د زړه کار دی او د زړه توجه ته ضرورت لري. پدې باب کې ساینس او تخنیک ته رجوع نه ده په کار، دا افتخار که هر وخت دنیا ته حاصلیږي، نو د شعر او ادب په لمن کې به وي او د زړونو په مملکت کې به پیدا شي. (۶)

استاد الفت د (فاتح) په نامه په یوه بل نشر کې د مینې، ښکلا او عاطفې قوت داسې څرگندوي: «سکندر له ډېر قوت او ډېرو لښکرو سره ښار ته راغی، د ښار له خلکو سره یې څو ځله زورور جنگونه وکړه.

له دواړو خواوو نه ډېر خلک ووژل شوه، ډېرې وینې تویې شوې، ډېرې ککړۍ تر پښو لاندې شوې، وروسته له ډېرو جگړو هغه د مړو په سرونو پښې کېښودې او د لوی فاتح په حیث ښار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و. ده غوښتل چې ښار لوټ کړي او قتل عام جوړ کړي، مگر دا کار ده ونشو کړی، ځکه چې په ښار کې یو پټ قوت موجود و، چې ده ورسره مقابله نشوه کولای. دی چې ښار ته ننوت په یوې ډېرې ښکلې پېغله یې سترگې ونښتې او په یو ځل لیدو یې زړه بایلود.

څوک، چې بې زړه شي هغه بيا جنگ او جگړه نشي کولی،
ځکه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره ځان دغې پېغلې ته
وسپاره.

دغه لوی فاتح، چې د عشق او مينې په پنځو کې گېر شو بل
راز شو او د خپلې معشوقې د خونې دپاره يې د ښار د خلکو
خدمت ته ملا وتړله.

دغه وخت دا معلومه شوه، چې دی فاتح نه و فاتح بل څوک
و. دی په دې نه پوهيده، چې په ډېر زور او قوت خپل ځان يوه
قوت او قدرت ته سپاري، چې له سلطان او شهنشاه نه د خلکو
خدمتگار جوړوي.

په رښتيا، چې د عشق مقام ته رسېدل هم څه اسانه کار نه
دی او د ښکلا په دربار کې پادشاهي هم په تعظيم او احترام
سرتهيو.

هلته محمود د اياز تابع دی او سکندر هم په يوه نظر بل راز
کېږي او قهر و غضب خپل ځای مينې او محبت ته پرېږدي.»^(۷)

۶- مشرتوب: سياسي، ټولنيز او مذهبي مشرتوب چې
د يوې ټولنې د ثبات، پرمختگ، انسجام او سوکالۍ لپاره
خورا ضروري دی، استاد الفت يې د انتخاب لپاره غوره
معیار د شخص کیفیت گڼي. استاد الفت وايي هغه څوک بايد
د يوې ټولنې د مشرتابه مسوليت پرغاړه واخلي چې تر هغه بل
يې کیفیت او ظرفيت زيات وي، دی بايد دمخه او هغه نور
بايد ورپسې وي. د الفت په نظر که په ټولنه کې د مشرتابه

لپاره باکفایته اشخاص دمخه وي، نو ټولنه خو ځله زیات پرمختګ کولای شي او که وړ اشخاص شاته او کم کفایته او یا هم بې کفایته اشخاص دمخه وي، نو خو ځله د ټولنې د شاتګ امکان شته. استاد الفت خپل دا تعبیر، تحلیل او ارزونه د ریاضي په عددونو کې توضیح کوي. هغه د «حسابي خبرې» او «استاد وویل» په نثرونو کې د ریاضي د عددونو د موقعیت او کیفیت له مخې په ټولنه کې د مشرتوب دریځ ټاکي، دی د ریاضي د استاد له خولې وایي: «تاسې باید هر وخت له ځان سره حساب وکړئ او حسابي خلک اوسئ!

د ده یو حسابي درس دا و: که یو عدد له بل سره داسې یو ځای کړو، چې یو پاس او بل لاندې وي لکه ۲۲ نو څلور (۴) ترېنه جوړېږي او د دواړو وجود هم په خپل حال نه پاتې کېږي، که دواړه څنګ په څنګ یو ځای کړو لکه: ۲۲ دوه ویشته ورنه جوړېږي او دوه شلې کېږي. د دواړو عددونو شکلونه او صورتونه هم په خپل حال پاتې کېږي، ځکه چې دلته د ملګرتیا او ورورولۍ راز پټ دی او په هغه بل صورت کې تفوق، تسلط او محوه کول معلومېږي.

ده ویل: که دوه مساوي عددونه لکه: (۱-۱)، (۲-۲)، (۳-۳) هریو له بل نه وړاندې یا وروسته کړو نتیجه یې یوه ده، مګر په دوه متفاوتو عددونو کې تقدم او تاخیر ډېر زیات فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راځي. که مونږ (یو) او (نه) (یو) ځای کوو او داسې یې لیکو (۱۹) نونس کېږي، مګر شل

کېږي نه، که همدغه دوه عددونه داسې وليکو (۹۱) خبره سلوته نږدې کېږي او ډېر زياتوالی پکې راځي))
 ((همدغه سبب دی چې په جوامعو کې هغه څوک دمخه کېږي چې قدر او مقدار يې له هغه بل نه زيات وي او د ده په مخکې توب باندې دجامعې قدر او قيمت ډېر لوړېږي، مونږ بايد په دې سر پوه شو او د هر چا استعداد معيار، مبلغ او مقدار ته وگورو.))^(۸)

۷- فکر پالنه: لکه څنگه چې دمخه مو يادونه وکړه استاد الفت (فکر) او د (فکر ازادي) د ټولنې د ژغورنې بڼه لاره گڼي، خو تر هغه پورې چې د فکر او مفکر لپاره د ژوند بستر برابر نه شي، نه فکر وده کولای او نه مفکر راتوکېدلی شي. له همدې کبله استاد الفت د فکر روزونکي او فکر پالونکي رول مهم گڼي او ان تر مفکره يې هم درجه لوړه گڼي. استاد الفت د فکر پالونکي ته خطاب کوي او وايي: «دلته د فکر او قلم خاوندان ډېر دي، مگر د فکر او قلم د ازادۍ علمبرداران ډېر لږ دي، ځکه ستا مقام له نورو نه هسک گڼم، که څوک تاته د فکر خاوند ونه وايي، زه ورسره کار نه لرم، مگر که د فکر خاوند تا خپل حقدار ونه گڼي، زه به ورته بې انصافه ووايم.
 هغه څوک چې په وطن کې هېڅ ونه لري او د وطن د ازادۍ لپاره سر ورکوي په وطن باندې حق لري. همدغه وجه ده چې د فکر پالونکي مقام له فکر لرونکي څخه ډېر اوچت دی او زه هم دواړو ته په يوه نظر گورم.»^(۹)

۸- د خدمتگارانو پېژندنه: استاد الفت په دې

نظر دی چې په یوه ټولنه کې د رښتینو خدمتگارانو پېژندنه اسانه کار نه دی، په تېره بیا په وروسته پاتې ټولنه کې. په داسې ټولنو کې خدمتگاران نومورکي او نوم پتې دي، هغه څوک چې خلکو ته خدمت کوي، ضرر نه رسوي، امر و نهې نه صادروي، هغه د خلکو په سترگو نه ښکاري، خلک هغه خلک ښه پېژني چې د بادار په ښه څرگند شوي وي، الفت دا موضوع چې زموږ د ټولنې یو حقیقي تصویر لري، د «خدمتگار» په نامه په یوه نثر کې په خورا ښکلي ښه تشریح کوي: «هلته یو پوند بې لارې روان و، هغه پر سمه لاره برابرکې، مگر پوند پوه نشو چې زما رهبر څوک دی.

یو بل په خواږه خوب ویده و، په خوا کې یې یوه منگري سر را اوچت کړ، هغه په بیرې وواژه او ویده هماغسې ناخبره پاتې شو.

د شپې په مسجد کې ناروغه مسافر زځېروي کول، هغه یې په خدمت کې شپه سبا کړه، مسافر سباوون خواته مړ شو او خپل زړه سواندی خدمتگار یې ونه پېژانده، هغه پر لاره روان و، یو ماشوم ته یې یو موټی مېوه ورکړه، مگر یوه هم ونه پېژانده، چې دی څوک دی.

له دې لویې لارې نه هغه ډېر اغزي او کاني لري کړه، مگر څوک چې سبا ته پر دې لاره راځي د هغه له خدمت څخه نه خبرېږي او هغه نه پېژني.

په رښتيا، چې مونږ خپل خدمتگاران نه پېژنو او باداران
ډېر ښه پېژنو»^(۱)

۹- ملي خپلواکي: استاد الفت ازادي د يوه ملت د بقا
او پرمختګ اصلي ضامن بولي او د ملي خپلواکۍ او ملي
ناموس د ساتنې او پالنې لپاره د ملي احساس شتوالی ډېر
مهم ګڼي او وايي: «د استقلال ساتنه د ملت قوي جذبې ته ډېر
شدید ضرورت لري، که د غه احساس په يوه ملت کې کمزوری
شي، هغه د استقلال په قدر و قيمت نه شي پوهېدلی او د
همدغسې ناپوهۍ په وجه دغه لوی نعمت ساتلی هم نه شي.
موږ بايد خپل ملي شعور او ملي احساس ډېر ټينګ وساتو
او د خپل استقلال تقويه ورپورې مربوطه وګڼو»^(۱)

۱۰- فساد او رشوت: فساد او رشوت يوه داسې
ناوړه پدیده ده چې د ټولنې انډول له منځه وړي، عدالت په کې
تر پښو لاندې کېږي، د ژوند د سالمې ودې مخه نيسي او په
لسگونو نور لوی او واړه مرضونه ورڅخه راټوکېږي. په تېرو
څو کلونو کې زموږ هېواد له دې ناروغۍ سره لاس او ګرېوان
دی. رشوت خواره او فسادګر هر څه خوري، خو هېڅ مېرې نه.
استاد الفت همدا رشوت او رشوت خور د ډېرو ناروغيو او
مرضونو عامل ګڼي، په ټولنه کې چې چېرته کومه ناروغي
ګوري، نو رشوت خور د اصلي عامل په توګه ورته وريادېږي،
دی په يوه نثر «رشوت خوره! ته راپه ياد شوې» کې د هغه

انځور تشریح کوي وايي: «چاوویل: ټنډېږي، مگر مړېږي نه،
ما ته سمدلاسه ته راپه ياد شوي.

بل وویل: گېډه خويي مړه ده، مگر سترگې يې وږې دي، بيا
ته را په ياد شوي.

يوه وویل: قصاب نه دی، مگر ډېر خلک يې بې تيغه حلال
کړي دي، دلته هم ته را په ياد شوي.

هغه بل وویل: منگولي او پنجې يې د لېوانو نه دي او
خونخوار دی، دا ځل هم ته را په ياد شوي.

بې گناه خلک مې په زندان کې وليدل، ته را په ياد شوي.
هغه ورځ چا پوښتنه وکړه، چې په غلو زهبر، د مجرمينو
طرفدار د مظلومانو دښمن، د نا حقۍ ملگری، د قاتلانو
حامي څوک دی؟

ماته ته را په ياد شوي.»^(۱۲)

۱۱- سياست او سياستوال: استاد الفت د

سياست اصلي او ظاهري رنگ او د سياستوال ظاهري منطق
او باطني حالت ته هم سخت متوجه دی، د عمل او وينا ترمنځ
تضاد د سياست يوه ځانگړنه گڼي. اکثره شرقي ټولنې چې
اوس د سياسي تجربې له تلې وتلې، د سياست په باب د
استاد الفت نظر پرې د تطبيق وړ دی. په تېره بيا زموږ په خپله
ټولنه کې. استاد الفت د (سياست) په باب وايي: «وايه يو څه
کوه بل څه.

له بل نه پوښتنه کوه! پخپله هېڅ مه وايه!

په شپه کې د لمر وړانګې بښه! په ورځ کې د تور تم نښې.
که خبر وي ځان ناخبره کړه! که خبر نه وي د باخبرۍ مظاهره
کوه!

شکره لکه مړچ خوره، مړچ لکه شکره. (۱۳)

۱۲ - حقیقت موندنه: الفت د یوه ریالست او

متجسس لیکوال په توګه تل د حقیقت په لټه کې دی. هغه پر
رښتیا او رښتینو خبرو مین دی. چل او فریب سره یې وړانه ده.
هغه څوک د ټولنې او خلکو خدمتګار ګڼي چې ټولنې ته
رښتیا ووايي او حقیقت راوسپړي. د الفت په نظر څوک چې
حقیقت پټوي، تر ټولو ستر غل همغه دی. الفت دا ډول غل تر
ظاهري او هغو غلو چې د خلکو د کور مالونه لوټوي، ډېر
خطرناک بولي، دا ډول غله حقيقي غله بولي، په خپل یوه نشر
«حقيقي غل» کې یې څېره داسې انځوروي: «په رڼا ورځ یې د
ډېرو خلکو په مخکې ډېرڅه له موږ نه پټ کړه، ستا خوښه چې
غل ورته وایي که نه!

زه خويي غل بولم.

هو! غل دی مګر د پولیسانو په نظر کې نه.

د دې غله لاس قاضي او مفتي نه پرېکوي.

هېڅوک دا غل نه نیسي او نه یې بندي کوي.

د دې غله په ډیره ځلی نشته.

ده ډېرڅه له موږ نه پټ کړي دي او ډېر زیان یې را اړولی دی

ده له موږ نه سره و سپین نه دي پټ کړي.

دی ډېر لوی غل دی.
د ده غلا ډېره لویه او ستره غلا ده.
دی مال نه پتوي.
د ده غلاته په عادي نظر مه گورئ!
دی زموږ پیسې نه پتوي.
ده ته د مال او د پیسو غل نه شو ویلای.
دی موږ نه خپل ځان او خپل بد بد کارونه پتوي.
دی خپل حقیقت او ماهیت پتوي.
ځان او حقیقت پتول ډېره لویه او ستره غلا ده دا غلا د یوه
ملت او مملکت کور وړانوي او ملکونه بربادوي.
په سترگو ننوزي.
له سترگو سره د بنسټ لري.
هو! دا غل له سترگو نه رانجه نه پتوي، سترگې پتوي له
مونږ نه ډېر حقیقت پتوي او د حقیقت غل دی، ده ته باید
حقیقي غل ووايو»^(۱۶)

۱۳- قوت او طاقت: د ځواک، قوت او طاقت
تعریفونه بېلابېل دي، هر څوک یو قوت د خپل نظر او تعبیر له
مخې تعریفوي. څوک علم قوت بولي، څوک زر، څوک زور،
څوک ټانکونه، څوک لښکرې، څوک مېړونه او څوک د دنیا
نور اسباب، خو د الفت په نظر دا د دنیا اصلي قوت او طاقت
نه دی، خو که دا ټول یو چا سره وي چې زړه، اراده او عقیده ونه
لري، هغه هېڅ نه شي کولای، استاد الفت د ټولو قوتونو

محرك، بنسټ او ډاډ ځای عقیده بولي. استاد الفت عقیده داسې یو ستر قوت گڼي چې هېڅ بل قوت ورسره د پرتلنې وړ نه دی: «څوک وایي مال دی او څوک یې په صنعت او تخنیک کې لټوي، ځینې وایي چې علم دی او ځینې یې په ډېرو افرادو غواړي، مگر کله کله چې سړی له دې ټانکونو هغه خوا ددې ډېرو لښکرو تر شا له هوايي طیارو نه پورته نظر کوي، یو دا راز قوت ویني، چې پدې ټولو قوتو زورور او غښتلی دی، له دې قوت سره نه اور او اوبه مقاومت کولی شي او نه په توره او علم ورسره مقابله کېږي. دا قوت هغه عقیده ده چې انسان هر راز ایشار او قربانی ته تیاروي او له یوه ملت نه بل شی جوړوي، که دا قوت له یوه ملت سره نه وي او نور هرڅه وي، ته یقین وکړه چې هېڅ یې نه په کارېږي او هرڅه یې پردي دي. بې عقیدې انسان هېڅ نه دي کړي او هېڅ نشي کولی نه به یې وروسته تردې وکړي، څوک چې له خپل ژوندون او سرو مال نه سوا یو داسې شی نه پېژني، چې دا ټول ورځنې څار کړي هغه ته د لویو کارو هیله هېڅ وخت نه کېږي. عقیده په انسان کې یو فعال عقل، نه وېرېدونکی عشق، فرهادي عزم او یو سیلابي حرکت پیدا کوي، چې هېڅوک او هېڅ شی یې مخه نشي نیولی.

د نړۍ په غولي کې چې څه حق او ناحق جنگونه شويدي او کوم کام یا ملت پکې خپل ستر قوت او فوق العاده مقاومت ښودلی، هغه ارومرو په یوه عقیده بنا دی، چې من حیث عقیده ورته ستر قوت ویلی شو. عقیده په اصل کې د انسان

او حيوان حد فاصل دی، چې د خپل شعوري ماهيت او متين موجوديت په لحاظ د ډېرې ستاينې حق لري، مگر وروسته چې يو خارجي موجود او جزيي مفهوم پيدا کوي، نو په دوو نوعو بېلېږي، چې حق او باطل عقايد ورته وايي او په دواړو صورتونو کې ورته قوت ويلى شو.

همدغه عقیده ده چې د چا دپاره ايمان او د چا دپاره مسلک شي، څوک يې خپل نصب العین بولي او د ځينو دپاره عشق او مایه وگرزي...»^(۱۵)

۱۴- د ظلم نتیجه: دا متل ډېر مشهور دی چې د ظلم کاسه نسکوره ده. د ظلم انجام ښه نه دی، ظالم به اخر تر پښو لاندې کېږي او خبره به يې برېښه پېږي. د ظالم او مظلوم خبره د قضاوت په وروستي پړاو کې څرگندېږي. استاد الفت له شاعر څخه هیله کوي چې د عادلانه قضاوت لپاره قلم اوچت کړي او دا د شاعر دنده گڼي چې د ظالم او مظلوم ترمنځ توپيرونه په هنري بڼه افاده او خپل مثبت پیغام ولس ته ورسوي. دی دا کار د شاعر تر ټولو غوره تحفه بولي چې ولس ته همدا ډول پیغامونه ورسوي. «د شاعر تحفه» په نثر کې وايي: «زه چې ورغلم هغه په کوټنۍ کې ناست و، سر يې په گریوانه کې ښکته کړی و، فکري عبادت يې کاوه.

کله چې هغه سر راپورته کړ او پر ما يې نظر ولوېده، ما خپله تحفه یو د پړانگ پوستکي او یو غزنیچی پوستین د هغه په مخ کې کېښوده.

هغه وويل: دا يو د ظالم پوتكى دى، ځكه له پښو لاندې
لوېږي، دا بل د ضعيفانو له پوستكو نه جوړ دى او پر غاړې
پورې تعلق نيسي.

د شاعر تحفه بايد همدغسې وي او همدغه معنى ولري.
دى بايد دا دوه منظري همدغه راز وښيي او خلك په دغه
رمز ښه پوه كړي.

په دغو خبرو زه له خوبه راوښم او په خوب كې د خپل
خوب په تعبير پوهيدلى وم»^(۱۶)

۱۵- وړوكوالى او لويوالى: استاد الفت

وړوكوالى او لويوالى په ظاهري لويوالي او كوچنيوالي كې نه
گوري، دى هغه شى لوى گڼي چې په خپله (اصل) وي، نور ټول
شيان چې له همدې اصل څخه راوتلي وي، كه څه هم له اصل
څخه لوى ښكاري، خو په حقيقت كې تر هغه كوچني دي. الفت
په دې نظر دى چې كه اصل له منځه لاړ شي، نو ټول هغه شيان
چې له دې اصله راټوكېدلي او ډېر لوى ښكاري او يا هم لوى
وي، له منځه ځي. لوى شيان تر يوه وخته لوى وي، دايمي
ژوند نه لري، خو اصل همغه شى دى چې كه ظاهراً ډېر كوچنى
ښكاري، خو عمر يې دايمي دى. الفت د «لوى او وړوكي» په
نثر كې دا موضوع په ډېر ښه ډول بيانوي، وايي: «په شفتالو
كې زړى دى په زړي كې ونه ولاړه ده.

د غنمو په وړو كې دانه شته، په دانو كې همدغسې وږي
شته.

په چرگه کې هڅی. ده په هڅی کې چرگه ده.
دغه یوه دانه پندانه، چې گوري تېل او پلته دواړه لري او په
حقیقت کې بله ډیوه ده، مگرستا سترگې دغه رڼا نه ویني.
ته خبرنه یې، چې په یوه دانه او په یو خاڅکي کې عالمونه
پراته دي.

ته پخپله هم دغنم په دانه کې وېده وې بیا دې په یوه
خاڅکي اوبو کې لامبو وهله نن په لویه بېړۍ کې ناست یې او
په لویو دریابونو کې گرځي.
څه شی، چې ته وړوکی گڼې هغه هم لوی دی یا هغه څه، چې
تا ته لوی بڼکاري هغه هم کوچنی او وړوکی دی.
ته ونه لویه گڼې هغه په یوه زړي کې ده.
تا ته زړی وړوکی معلومېږي په هغه کې غټه ونه ځای شوې
ده.

دغه غټه هندوانه، چې گوري کال ته نه پاتې کېږي او عمر
یې ډېر لنډ دی، دغه د هندوانې کوچنی زړی تا ته هر کال تازه
هندوانې درکوي.

د زړي قیمت له هندوانې نه لږنه دی.
که زړی وړک شو هندوانه ورکېږي.
نوراشه هېڅ شی وړوکی او کوچنی مه گڼه، ځکه چې دلته
غټ او کوچنی لوی او وړوکی نشته، ټول برابر دي یوازې
خدای لوی دی او بس.

د نن ورځې دیمو کراسي له همدغسې ژوند کتنې څخه پیدا شوي او د ډېر دقت نتیجه ده.»^(۱۷)

۱۶- غوره مالي: غوره مالي او غوره مالان یوه بله ناروغي ده، چې ډېر واکمن او ډېر دربارونه یې له گړنگونو غورځولي دي. همدا غوره مالان دي، چې د واکمن هرې نامنطقي خبرې ته منطقي رنگ ورکوي او په دې وجه خپل موقف ساتي. استاد الفت په درېیو مختلفو دریځونو کې د یو غوره مال د ژبې اړولو مهارت ته ګوته نیسي او د هغو ماهیت څرګندوي وایي: «یوه پاچا له چانه پوښتنه وکړه، چې زما په ورغوو باندې ولې وېښته نشته.

هغه وویل: ځکه چې پاچا پخپلو لاسونو باندې په لپو لپو روپۍ خلکو ته ورکوي او ورغوي یې سولېږي. پاچا وویل: چې د نورو خلکو ورغوي، خو هم ماغوندي دي. هغه وویل: هغوی هم پخپلو لپو ستا له لپو نه څه اخلي او ورغوي یې سولېږي.

پاچا بیا وویل: هغه چې زه هېڅ نه ورکوم د هغوی ورغوي هم دغه شان دي.

هغه په ځواب کې وویل: هغوی چې ستا بخششونه د نورو په حق کې ویني، نوله ډېر حسرت او ارمانه خپل ورغوي سولوي او افسوسونه کوي.»^(۱۸)

۱۷- خیال او فکر: لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه، د استاد الفت د فکر وړانګې د ژوند هر ډګر ته رسېدلي، خپله هم شاعر او فیلسوف دی، د خیال او فکر، شعر او فلسفې پر رمزونو پوه دی. استاد الفت د لوړ خیال او ژور فکر نتیجه یوه ګڼې، د شعر او فلسفې مفهوم او د بیان مقصد هم یو ګڼې. د استاد یو نثر «شعر او فلسفه» نومېږي. ده په دې لنډ نثر کې یوه ډېره لویه مانا، پرتلنه او بیا نتیجه رانغاړلې ده. هغه وایي: «ورېځې پورته په هوا کې دي، څاګانې ښکته په ځمکه کې. هغه څه چې په هسکو ورېځو کې شته په ژورو څاګانو کې هم شته په دغو اوبو باندې هم هماغه تنده ماتېږي. د لوړ خیال او د ژور فکر نتیجه یوه ده. ته: یا خپل نظر ډېر لوړ کړه یا په خپل ګرېوان کې ډېر سر ښکته کړه: د شاعر او فیلسوف فرق همدغه دی زه شعر او فلسفه دغه شان ګڼم» (۱۹)

۱۸- ژوند او حرکت: الفت ژوند د حرکت محصول ګڼي، هغه ژوند چې حرکت په کې نه وي، هغه کې برکت نه وي

او ساقط وي. الفت په دې نظر دی، هغه څوک د ژوند، څښاک او خوراک حق لري چې د حرکت په حال کې دی. هغوی چې ځای پر ځای ناست دي، د الله قانون هم د څښاک او خوراک مستحق نه دي گڼلې، الفت د شریعت دې رمز او مجوز ته د یوه لاروي د منطق په هنداره کې اشاره کوي او دا بیانوي چې ژوند، څښاک او خوراک هغه وخت کېږي چې انسان د حرکت په حال کې وي. استاد الفت وایي: «مونږ د خپلو کورونو له څنگه په دېره کې ناست وو.

له پاسه یو لاروی راغی د ونې ډډ ته یې ډډه ولگوله. له ملانه یې ډوډۍ پرانیستله او له څه شي سره یې په خوند خوند خوړله، مونږ وږي تږي وو، هغه ځان موږ کړ او یخې اوبه یې وڅښلې. مونږ روژه وو. هغه بوزه و، ځکه چې په مسافرو باندې روژې نشته.

لاروي وویل: ماته دخوړلو اجازه شته او تاسو ته نشته. ماته خدای خواړه او اوبه رواکړي دي، په رمز او معنی پوهېدل په کار دي.

د خدای کارونه بې حکمته نه دي، تاسې د دغه عملي تعلیم په اصلي معنی 'بڼه فکر وکړئ'!

تاسې ولې وږي یاست او زه موږ یم؟
زه په کار او مقصد پسې روان یم او تاسې ځای پر ځای پراته یاست.

ستاسو حرکت لنډ دی، ځکه یې وږي کړئ!
تاسې د خدای قانون منلی دی، مگر پوه شوي پرې نه یاست.
زه راوگرځېدم، چې تاسې په دغه راز پوه کړم او له لوږي نجات
ومومئ، پاڅېږئ روان شئ او لرې ځای په نظر کې ونیسئ!
لوږه او تنده په توقف او سکون کې ده په حرکت کې نشته.»^(۲۰)

۱۹- رنایي: الفت علم او رنایي د خلکو د وینستابه لپاره
اساسي وسیله گڼي، څومره چې خلک په تیاره کې وي، پر
کورونو یې د لوټ او تالان وېره شته، غله به پرې لگېږي او
مالونه به یې پتېږي، غله په تیاره کې لوټ کوي، نو که څوک
غواړي خپل مال او سړي خوندي شي، باید په خپل کور کې
ډيوې ولگوي، له ډيوو څخه د الفت تعبیر علم، پوهه او
ذکاوت دی. هغه همدا مطلب په ډېر استادانه ډول د (غلو ډيوه)
تر عنوان لاندې په یوه هنري نثر کې واضح کړی، وایي:
(«سپوږمۍ ورکه شوه، شپه ډېره تیاره وه، غله په تورتم کې
راغله په کاله ننوتل.

دوی خبرنه وو، چې ښه ښه مالونه چېرته ایښي دي، ځکه یې
ډيوه ولگوله او مال یې لټاوه.
د کورو کلي خلکو چې رڼا ولیده را پاڅېدل دغلو مخه یې
ونیوله او غله یې وپېژندل، یوه وویل: له تورتم نه د غلو ډيوه
هم ښه ده.

مونږ غله په رڼا کې ولیدل او راوینس شوو.
هو! مونږ غلو راوینس کړو.

زمونږ په کور کې غلو ډيوه ولگوله.»^(۲۱)

۲۰- ټولنيز سمون: متلونه او اصطلاحگانې د يوې

ټولنې د ناخوالو او ټولنيز ژوندانه د اوږدو تجربو نچوړ دی، متلونه او گړنې د ټولنې نيمگړتياوو ته نغوته کوي او د لاندې د حل لپاره وروستۍ منطقي وسيله ده. استاد الفت هغو متلونو ته هم خورا متوجه دی، چې پخوا جوړ شوي او اوس يې کله کله نتيجه معکوسه راوړي. استاد الفت په ډېر ظرافت سره دې ډول متلونو ته نغوته کړې او له هغو څخه يې ډېره باريکه خو مضمرة معنوي نتيجه راويستې ده. ده استاد الفت د «څوک وايي» په نثر کې يو شمېر هغه متلونه چيلنج کړي چې په ټولنه کې لا تر دې دمه کارول کېږي، خو په عملي مانا کې يې يو څه بدلون راغلی دی. استاد الفت وايي: «څوک وايي چې کوږ بار تر منزله نه رسېږي او د دروغو منزل لنډ دی. د دروغو مزل خو تر اخرته پورې دی او کاره بارونه ترهماغه وخته مزل ته رسېږي. څوک وايي چې بد گرزې بد به پرزې.

که دا خبره رښتيا وي او اوس، خو به يو سړی روغ نه و پاتې. څوک وايي چې د دروغجن مخ تور دی. ما خو ډېر دروغجن وليدل، چې مخونه يې تک سپين دي.

څوک وايي، چې د شيطانانو دې کور وران شي.

څوک وايي، چې د غله په غره کې ځای نشته.

رادي شي ودي گوري، چې ښارونه بازارونه ترې نه دي ډک؟

څوک وايي چې غل نه يې له پاچا مه ډارېږه!

ايا د ناحقۍ له شاهدانو نه وېره نه ده په کار؟
 څوک وايي چې په تشو خبرو کار نه کېږي؟ دلته خو په خبرو
 هرڅه کېږي او بې خبرو هېڅ نه کېږي.
 څوک وايي چې د غله په ډېره ځلې وي، ډېر غله شته چې
 بېخي ډېره نلري.

څوک وايي چې ډېر وايي لږ ترې خبرې، ما خو وليدل چې
 هېڅ ترې نه خبرې. (۲۶)

دا د استاد الفت د فکر هغه شل ليدلوري وو، چې ما ورته په
 ډېر لنډيز سره اشاره وکړه. د استاد الفت هر نشر د ژوند يوه
 خوا راسپړلې، ټول کليات يې له همداسې فکري ژورتياوو ډک
 دي، پر يوه نشر يې يو نثري اثر ليکل کېدی شي، ټول نثرونه
 يې دومره خواږه او له رمزونو ډک دي چې سړی يې لوستل پيل
 کړي، نو تر هغه يې چې پای ته نه وي رسولی، پرېږدي دې نه،
 هر نشر يې د منطق او جاذبې ځانگړې قوه لري. ما خپله ليکنه
 په جبري ډول دلته ودروله او که نه د غځولو تلوسه يې نوره هم
 زياته ده. په ټوليز ډول ويلای شو چې الفت فکر او هنر دواړه
 سره داسې غاړه غړۍ کړي چې کله يې څوک نشر لولي، نو د
 فکر او ښکلا دواړه ملکې يې لاسنيولی ترپايه ځان سره بيايي
 او مطلوبې نتيجه ته يې رسوي.

اخځونه

- ۱- ادبي څېړنې، محمد صديق روهي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۹۳ مخ.
- ۲- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۱۱۸ مخ.
- ۳- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۱۶ مخ.
- ۴- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۸۴ مخ.
- ۵- ليکوالي، املا او انشا، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۹ل کال، ۲۰۹ مخ.
- ۶- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۲۶ مخ.
- ۷- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۱۰۴ مخ.
- ۸- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۹ل کال، ۱۱۳ مخ.
- ۹- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۳۶۹ مخ.
- ۱۰- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۷ مخ.
- ۱۱- اصلاح ورځپاڼه، گل پاچا الفت، ۱۳۴۰ل کال، د سنبلي (۵) نېټې ګڼه.

- ۱۲- خه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ۱۳۲۸ل کال، ۵۸ مخ.
- ۱۳- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۷۹۰ مخ.
- ۱۴- پښتو نثرونه، ۱۳۵۰ل کال، کابل، ۷۹-۸۰ مخونه.
- ۱۵- کابل مجله، گل پاچا الفت، ۱۳۲۳ل کال، ۶-۸ مخونه.
- ۱۶- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۷۱ مخ.
- ۱۷- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۵ مخ.
- ۱۸- خه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ۱۳۲۸ل کال، ۸۳ مخ.
- ۱۹- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۱۱۴ مخ.
- ۲۰- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۲ مخ.
- ۲۱- نوی سبک او نوی ادب، گل پاچا الفت، داخلي نشرات، ۴۴ مخ.
- ۲۲- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۳۴۱ مخ.

د نظم رغنده توکونه

دالیکنه هم پر (۱۳۹۴ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پښتو خانګې د استادانو او محصلینو په حضور کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوې ده.

د نظم په معمولو تعریفونو کې یو هم دادی: «نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري.» وزن یې د نظم تر ټولو اساسي رکن ګڼلې دی. ځینو (قافیه) هم د نظم یو عنصر ګڼلې او ځینو لا (ردیف) هم ورسره ملګری کړی دی. مخکې تر دې چې د نظم ټولو رغنده توکونو ته اشاره وکړو، ښه به وي چې د وزن رغوونکي عناصر وپېژنو.

وزن ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ؛ همدا زموږ فرضیه ده، چې وزن د نظم اساسي رکن دی او د نظم نورې برخې لومړۍ پر وزن راڅرخي او بیا په مجموعي ډول د نظم د رغښت سبب ګرځي. دلته غواړو لومړی د وزن پر همدغو رغنده عناصرو لږ شان رنا واچوو.

غږ يا اواز: ((غږ، اواز يا فونيم د ژبې تر ټولو کوچنی غږيز عنصر دی چې په خپله کومه مانا نه لري، خو په مانيزو کلمو کې مانيز توپير پېښوي.))^(۱) غږ پر نورو عناصرو د تجزيې وړ نه دی، همدا غږ دی چې د خپې د جوړښت سبب ګرځي. غږ او خپه دواړه بيا په خپل وار سره د وزن د جوړښت عامل ګرځي. غږ د ګړنۍ ژبې اساس ګڼل کېږي، که غږ نه وي، ګړنۍ ژبه نه شته. منثوره او منظومه ګړنۍ ليکنۍ وينا په مجموعي ډول ټوله ژبه جوړوي، د ګړنۍ ژبې بنسټ غږ او د ليکنۍ ژبې اساس توری دی. که غږ نه وي، نه خپه شته، نه اهنګ او نه وزن او نه هم نظم، نو ځکه خو غږ د وزن او نظم لومړنی بنسټ ګڼل کېږي.

خپه، هجا، سېلاب: ((د وينا تر ټولو کوچنی واحد دی چې له څو غږونو څخه رغېدلی وي. د غږونو دا مجموعه له واټن پرته له خولې څخه راوځي او بېرته قطع کېږي.))^(۲) يانې هر هغه غږ يا غږونه چې له کوم ځنډ او ځنډ پرته په يو ځايي ډول له خولې څخه راووزي هغه يا هغوته خپه وايي. خپې بيا دخپل جوړښت له مخې پر لنډو او اوږدو، تړلو او خلاصو څپو هم وېشل کېږي. يوه خپه کېدی شي مانا ولري او يا يې ونه لري.

خپه د وزن يو اساسي عنصر بلل کېږي او د څپو له منظم او سنجول شوي ترتيب پرته د وزن رغښت ناشونی دی. د وزن د تول او انډول لپاره خپه تر ټولو ښه معيار دی، همدا خپه ده چې په وزن په تېره بيا په مقيد وزن کې د هستې رول لوبوي.

خج: خج د وزن يوه برخه ګڼل کېږي چې هم د نظم پر وزن خپل اغېز کوي او هم د کلمې پر مانا او محتوا. خج د نړۍ په ټولو

ژبو کې نه شته ، ځينو ژبو کې د اهنګ لوړوالی او ټيټوالی د جملې يا کليمې د مانا د بدلون سبب ګرځي خو په پښتو کې د اهنګ تر څنګ خج هم په کلمه او هم په جمله کې د وزن د بدلیدو او هم د مانا د تغيړ سبب ګرځي. پښتو يوه (خجنه) ژبه ګڼل کېږي. ((خپله خج يا فشار د اساسي فونيمونو له درانده او سپک تلفظ کولو څخه عبارت دی چې سره ترکيب کېږي، يانې فشار دلته مورفيمونو او کلمو ته ځانګړی شوی او دپته صرفي فشار ويل کېږي، يو هجايي مورفيمونه تل د يوه دروند فشار درلودونکي دي، خو په څو هجايي مورفيمونو او کلمو کې دروند يا سپک فشار حتی منځنی فشار هم کېدی شي چې موجود وي...))^(۳) په بله وينا ((د وينا پر مهال پر سېلابونو باندې دغه لوېدونکي زور ته په اصل کې خج وايي))^(۴) په پښتو ژبه کې خج د وزن اساسي برخه ګڼل کېږي، هر کله چې خج له خپل ټاکلي ځايه پرته پر بل ځای راشي، نو وزن په اتومات ډول خپل اهنګ او انډول له لاسه ورکوي. خج په پښتو نظم کې د وزن د ثبات سبب ګرځي، مهمه خبره داده چې خج پر ټول پښتو منظوم (ازاد او مقيد) کلام دواړو باندې يو شان د تطبيق وړ دی.

((په پښتو کې (دولت لوانی) لومړنی شاعر دی، چې ځينې نظمونه يې د (خليل بن احمد فراهيدي) پر عروضي سيستم برابر دي))^(۵) او تر هغه وروسته د (ميا ه شرف) ځينې شعرونه يا نظمونه پر عربي عروضي سيستم برابر دي. نور نو له اميرکروړه رانيولې بيا تر دې دمه پورې د ټولو شاعرانو او ناظمانو کلام د پښتو خپل شعري يا نظمي جوړښت تعقيبوي، پوهاند زيار دې ډول جوړښت ته ((سېلاب تونيک يا څپيز

خجيز جوړښت))^(۶) ویلی. په دې مانا چې خپه او خج د وزن یا نظم رغنده توکي دي او د نظم اساس پر همدې خيزونو ولاړ دی. پښتو نظم د خپيز جوړښت له مخې ټول یو شان سیستم تعقیبوي، په دې مانا چې په یو نظم کې تر هرو درېیو خپو وروسته ضرور څلورمه خپه خجنه راځي، که چېرې پر څلورمه خپه خج رانه شي، نظم خپل وزن له لاسه ورکوي، دا قاعده زموږ پر ولسي او لیکنی ادب ټولو باندې یو شان د تطبیق وړ ده، پښتو لنډۍ به د بېلګې په توګه یاده کړو:

سترګې مې ستا په لور څلور شوې

څلور اته شوې اته شپاړس شوې مینه

د خپوله مخې لومړۍ مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) ده، پر هرې څلورمې خپې خج راځي، ټولې لنډۍ د خپيز خجيز جوړښت له مخې همدا یوه قاعده تعقیبوي.

خپيز جوړښت:

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹

سترګې مې ستا په لور خ لور شوې

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳

خ لور ا ته شوې ا ته شپاړس شوې م ی نه

خجيز جوړښت:

V-VVV -VVV

V-VVV -VVV -VVV

ټولې لنډۍ همدا یوه قاعده او سیستم تعقیبوي.

په پښتو نظم کې د ازاد نظم په ګډون د لومړۍ مسرې یا پر لومړۍ، دویمه، درېیمه او یا هم څلورمه خپه خج راځي، خو

که پر دې هرې یوې خپې خج واقع شو، درې خپې وروسته په اتومات ډول نورې خپې خج اخلي او په دې ډول د نظم وزن پوره کېږي. که د خج په واردولو کې دا درې خپیز واهن له منځه لاړ، نو وزن خپل وزن له لاسه ورکوي.

اهنگ: دا چې اهنگ د وزن برخه ده که وزن د اهنگ؟ او بیا دا چې وزن د نظم اساسي برخه ده که اهنگ او که دواړه؟ پر دې به وروسته د خپلې فرضيې د اثباتولو په ترڅ کې خبرې وکړو، خو اوس راځو د اهنگ لغوي مانا ته!

الف- اهنگ له لغوي پلوه: د بېلابېلو ژبو فرهنګونو او قاموسونو د اهنگ لغوي مانا په بېلابېلو بڼو خو یو بل ته په نږدې مانا کارولې ده، قاموسونو اهنگ د (اواز، غږ، غاړه، د اواز وزن، تکل، اراده، دود، طریقه، لحن، مقصد، د ګنبدې او محراب کوږېدل، ژي، خنډه، کناره، صف، غږیز تغیر، کتار) په مانا کارولی دی.

په انګلیسي قاموسونو کې د اهنگ لپاره د ریتم (Rhythm) نوم لیکل شوی چې د «وزن، سجع، تال، موسیقي، نڅا...» په مانا راغلی دی.

ځینو بیا میلودي: (د اساسي تون د اواز حرکت)، **خج:** (د اساسي غږونو سپک او درانده تلفظ کېدل)، **شدت:** (دروند او سپک تلفظ او د تون قوت)، **ریتم:** (پر عبارتونو د خجنو او ناخجنو څپو بدلېدل)، **لحن:** (په خبرو کې غږیز تغیر، بېلتون او پیوستون: له ځنډ او خنډ پرته یوه کلمه له بلې سره لوستل) دا ټول د اهنگ برخې ګڼلې^(۷) او وایي چې دا ټول په ګډه اهنگ جوړوي.

ب- اهنګ له اصطلاحې پلوه: له اصطلاحې پلوه هم اهنګ په بېلابېلو ډولونو تعريف شوی دی، ځينې وايي ((اهنګ د غږونو يو داسې ترکيب او اوډون دی چې جگوالی او ټيټوالی لري يا زير و بمي بڼه مومي. او يا هم په نظم کې د لفظونو ترمنځ يو غږيز امتزاج يا گډ منظم ترکيب دی چې پر خج د نظم وزن او موسيقي برابروي.))^(۸) ځينو بيا د ترکيبونو منظمې ادا ته اهنګ ویلی دی.

ځينې نور وايي: ((د غږونو موج او موسيقيت ته اهنګ ويل کېږي، له جملو، فقرو او عبارتونو سره اړه لري، په دې مانا چې د ژبې د نحوې گروپونو ځانگړنه ده.)) اهنګ له څلورو ځانگړنو څخه رامنځته کېږي: لوړوالی او ټيټوالی يا زير و بمي، شدت يا زنگ، وخت يا امتداد.))^(۹)

قافیه: ځينو ادبپوهانو قافیه او ردیف هم د وزن او نظم يو رکن گڼلی او وايي همدا قافیه ده چې د وزن او نظم د جوړښت او ښکلا سبب گرځي. خو ځينې نور بيا قافیه د وزن په اساسي ارکانو کې نه راولي. دلته غواړو قافیه هم له لغوي او هم له اصطلاحې پلوه په لنډو ټکو کې توضيح کړو.

الف- قافیه له لغوي پلوه: قافیه چې په همدې بڼه او جوړښت يې په پښتو او دري کې کاروو، اصلاً عربي کلمه ده ((د عربو په لغت کې وروسته، شا، خټ او ورپسې تلونکي ته وايي.))

ب- قافیه له اصطلاحې پلوه: ((د بيتونو د دورونو د پای کلمو همغږۍ ته وايي، يا په بله وينا د مصرع بيت د هرې مسرې او د هر نامصرع بيت د پای کلمه چې شعر ورباندې

ختمېږي او اعاده يې په ورپسې بيتونو کې لږمه وي، قافيه گڼل کېږي. يا هم هغه کلمې چې د دورونو په پای کې لږمه هماهنگي ولري د قافيې کلمې گڼل کېږي. (۱۰) په بله وينا: دوه او يا څو بېلابېلې کلمې چې په خپل منځ کې يو او يا هم تر هغه زيات مشترک غږونه يا توري ولري، په خپل منځ کې هم قافيه گڼل کېږي.

رديف: ځينو ادبپوهانو رديف هم د وزن يوه برخه گڼلې، خو ځينو نورو بيا رديف په قافيې پورې تړلی عنصر بللی، کله چې قافيه نه وي، نو د رديف بحث اصلاً هېڅ مطرح کېږي نه، خو کله چې په يوه نظم کې قافيه راشي او بيا ورپسې رديف، نو رديف هم د نظم يا وزن په جوړښت کې خپل رول لوبوي. دلته غواړو رديف له لغوي او اصطلاحي پلوه په لنډيز سره معرفي کړو:

الف- رديف له لغوي پلوه: ((رديف په لغت کې پر يوه اس باندې د چا تر شا دويم سور، کېږ، خبره، کتار، چيل، پسې شا، ترڅنگ، غبرگو سورو او دوه سورو ته وايي.))

ب- رديف له اصطلاحي پلوه: ((رديف له قافيې څخه بېلې او مستقلې هغه (يوه يا څو) کلمې يا وييکي دي چې په ټولو بيتو کې عيناً تکرارېږي.)) (۱۱)

په بله وينا رديف هغه يوه يادوه خپلواکې کلمې يا ناخپلواک مورفيمونه دي چې په نظم کې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرارېږي. او نظم ته مانيزه او شکلي بنسکلا ورکوي. يا ((رديف هغه کلمه يا کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او تقريباً په يوه مانا تکرارېږي، رديف په نظم کې اختياري بڼه لري، خو کله چې په قافيه وال نظم کې تر

قافيې وروسته راشي، په نورو مقفې مسرو کې يې راوړل ضروري دي))،^(۲) دا قاعده په غزل، قصيده او يو شمېر نورو فورمونو کې دزيات تطبيق وړ ده. تر دې يادونو وروسته اوس راځو وزن ته!

وزن: لکه څنگه چې دمخه مو يادونه وکړه، کله چې د نظم د رغنده توکونو په باب خبرې کېږي، نو د ځينو خلکو ذهن ته تر ټولو دمخه د قافيې او ردیف خبره ودرېږي، چې گنې دا به د نظم اساسي توکي وي، خو کله چې څوک د نظم اساسي جوړښت ته ځير شي بيا ورته پته لگي چې قافيه او بيا تر هغه وروسته ردیف د نظم په فروعاتو کې راځي، نه په اساسي ارکانو کې. د نظم اساسي رکن په حقيقت او واقعيت کې (وزن) دی، البته قافيه او ردیف په تېره بيا قافيه په مقيدو نظمونو کې په خپل وار سره د وزن په جوړښت کې خپل نقش لري، خو د نظم د اساسي رکن په توگه تر ټولو د مخه (وزن) اساسي نقش لري. دلته غواړو (وزن) هم له لغوي او هم له اصطلاحي پلوه په لنډيز سره معرفي کړو:

الف- وزن له لغوي پلوه: وزن له لغوي پلوه (تول، اندازه، د عروضو په علم کې د شعر بحر، عزت، قدر وقيمت، محتوا، پيمان) او د انډول مانا ورکوي، په پښتو، دري او ځينو نورو ژبو کې تقريباً په يوه شکل او يوه مانا کارول کېږي، خو اصلاً دا هم د نظم په شان عربي کلمه ده، په عربي کې دا کلمه ثلاثي مجرد بڼه او مصدرې حالت لري، اوزان، توازن، وزين، متوازن او نورې کلمې له همدې (وزن) څخه مشتق شوي دي.

ب- وزن له اصطلاحي پلوه: ادبپوهان وايي: ((د شعر وزن د هغه نظم او تناسب زېږنده ده چې د کلمو په غږونو کې

رامنځته کېږي)) وزن د نظم اساسي رکن دی، له وزن پرته د نظم اندول نه برابرېږي په حقیقت کې هېڅ رغښت نه مومي. د وزن په جوړښت کې تر ټولو زیات او مهم څیز څپه ده، چې وزن ترې جوړښت مومي، د څپو د شمېر له اندول پرته وزن خپل وزن له لاسه ورکوي.

وزنپوهان وايي: ((وزن په پرله پسې ډول د ترنمي ټوټو د ټاکلي نظام ترتیب دی چې په کلمو کې د لنډو او اوږدو څپو له ټاکلي ترتیب څخه رامنځته کېږي.

یا هم: د خبرو په غږونو کې تناسب او نظم ته وزن وايي))^(۱۳) ځینو بیا وزن پر کمي او کیفي برخو وېشلی، په دې مانا چې ((که چېرې د څپو زماني امتداد د وزن بنسټ شي، نو د پته کمي وزن وایي، خو که چېرې د شعر ځینې څپې د غږ د لوړوالي او ټیټوالي یانې زیر و بم له مخې عیارې او منظمې شي، نو د پته کیفي وزن وایي)) په هغه ډول کې چې یوازې د څپو شمېر د نظم بنسټ ګڼل کېږي، ((یانې دا چې د یوې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي شي، هغه ته (عددي وزن) ویل کېږي))^(۱۴)

ځینو ادبپوهانو یا وزنپوهانو په ځینو ژبو کې (څپه) د (وزن) ځانګړنه ګڼلې او ځینو نورو بیا (متحرك غږونه) د وزن اساسي بنسټ ګڼلې دي.

ځینې نور بیايي: ((وزن، د بېلابېلو اجزاو تر منځ یو کیفي تناسب دی، دا تناسب چې په مکان کې رامنځته شي قرینه ورته وایي او که په زمان کې واقع شي وزن ورته وایي))^(۱۵) اوس غواړو نظم له لغوي او اصطلاحي پلوه معرفي کړو:

الف- نظم له لغوي پلوه: له لغوي پلوه ((د مرغلرو پېيلو، ترتيبولو، سينگارولو، شعر ويلو او وزنوال کلام ته ويل کېږي))^(۱۵) د نثر (پاشلو) مخالفه مانا ورکوي. خپله د (نظم) کلمه چې موږ يې په پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې کاروو، هم يوه عربي کلمه ده، په عربي کې دې ته (ثلاثي مجرد) لغت وايي، په دې مانا چې له (دريو تورو) جوړ شوی او د تجزيې وړ نه دی، له دې دريو تورو چې يو هم کم شي، کلمه خپله مانا له لاسه ورکوي. دا کلمه مصدري حالت لري، ناظم، منتظم، منظم، نظام، انتظام، تنظيم او نورې کلمې هم له همدې مصدري حالت څخه راوتلي، چې بېلابېلې ماناوې ورکوي.

ب- نظم له اصطلاحي پلوه: ((نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري)) قافیه، ردیف هم په نظم کې کارول کېږي او د نظم د لاینه تنظيم او خوندورتيا سبب ګرځي. خو تر ټولو مهم عناصر يې وزن او اهنګ ګڼل شوي دي، په تېره بيا وزن، يانې هر موزن کلام نظم ګڼل کېږي.

د نظم تر دې لغوي او اصطلاحي شننې وروسته اوس راځو خپلې فرضيې ته چې د نظم رغنده توکونه کوم دي؟ وزن دی، اهنګ دی، قافیه ده، ردیف دی، څپه ده، خج دی، غږ دی او که کوم بل څه؟؟؟

دې کې شک نه شته چې غږ، څپه، خج، اهنګ او وزن ټول د نظم رغنده برخې جوړوي، خو که دلته په ترتيب سره يادونه وکړو، لومړی غږ وڅېړو، نو دا به راته په ډاګه شي چې غږ په يوازې ځان وزن نه جوړوي، غږ يوازې د غږ په توګه د مطالعې وړ دی، پر نورو اجزاو د تجزيې وړ هم نه دی، کله چې غږونه

سره یو ځای شي نو پر څپه بدلېږي، دلته گورو چې یو انکشاف رامنځته شو، البته غږ د ژبې اساس گڼل کېږي، چې له هغه پرته ژبه نه شي رامنځته کېدی، خو یوازې د بنسټ په توګه د بحث وړ دی، کله چې د غږونو تر امتزاح وروسته څپه رامنځته شي نو که له څپې سره نورې څپې یو ځای نه شي، نو څپه هم په یوازې ځان د اهنګ او وزن د جوړېدو سبب نه ګرځي، البته هره څپه خپل خپل اهنګ لري، خو دا یو څپیز اهنګ په انفرادي ډول د ټول نظم د جوړښت سبب نه ګرځي، البته که د څپو له تعداد او ترکیب څخه سنجول شوی اهنګ رامنځته شي، نو همغه مقصود اهنګ گڼل کېږي، که خپله اهنګ په انفرادي ډول په پام کې ونیسو، له اول غږونو څخه رامنځته کېږي، که چېرې د یوې خلاصې څپې اهنګ په پام کې ونیسو، نو تر هغه چې پرې بله څپه زیاته شوې نه وي اهنګ نه قطع کېږي او امتداد پیدا کوي، مقصود اهنګ همغه دی چې سنجول شوی او د وزن په ټول تللی وي، وزن همدې ته ویل کېږي چې دغه ټول پورته یاد شوي عناصر د یو منظم ترکیب، قاعدي او قانون په چوکاټ کې راوړي، صیقل یې کړي او ویې تلي. وزن مانا تلنه، برابر ونه، صیقلونه او انډول. د ساري په توګه په منظوم کلام په تېره بیا په پښتو منظوم کلام، لکه غزل، قصیده، رباعي، قطعه او ځینو نورو کې یوه عامه قاعده داده چې د څپیز جوړښت له مخې یې د څپو شمېر سره برابر دی، خو په ځینو لس څپیزو غزلو کې بیا د وزن د پوره کېدو په خاطر ناظم اړ دی چې پر بې قافيې مسرې یوه څپه زیاته کړي، کېدی شي د څپو لنډوالی او اوږدوالی ددې سبب ګرځي چې د اهنګ کمښت احساس شي

او وزن يې پوره نه شي، وزن دغه انډول برابروي او په پای کې نظم خپل جوړښت پوره کوي، نو ځکه خو وييلای شي چې نور عناصر ټول په ځکه د وزن ارکان گڼل کېږي او وزن بيا په خپل وار سره د نظم اساسي رکن. په لنډيز سره وييلای شو چې نظم مانا وزن، نظم چې وزن ونه لري، نظم نه گڼل کېږي، البته په دې باب ډېر اوږد بحث کېدی شي خو موږ هڅه وکړه چې هر څه په ډېر لنډيز سره بيان کړو.

اخځونه

- (۱) پښتو غږ پوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خويشکي، صميم ادبي ټولنه کابل، ۱۳۸۸ ل کال، ۱۱ مخ.
- (۲) وزن شعر دري، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرونه ټولنه کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۶۲ مخ.
- (۳) پښتو ازاد نظم، لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۴ مخ.
- (۴) پښتو عروض، دروېش دراني، صحاف نشراتي موسسه، کوټه، (۲۰۰۷) م کال، ۴۴ مخ.
- (۵) د پښتو ادبياتو لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق هېوادمل، دانش خپرندويه ټولنه، پېښور ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۴ مخ.
- (۶) پښتو شعر څنگه جوړېږي، پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، پېښور ۱۳۹۰ ل کال، ۱ مخ.
- (۷) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۲-۵ مخونه.
- (۸) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۶ مخ.
- (۹) وزن شعر دري، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرندويه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۵۳ مخ.

- (۱۰) قافیه پوهنه، پوهندوی ډاکټر محمد اجان حقپال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۹ مخ.
- (۱۱) قافیه پوهنه، پوهندوی، ډاکټر محمد اجان حقپال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۱۱ مخ.
- (۱۲) د پښتو شعر هندسي جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال، کابل ۲۶ مخ.
- (۱۳) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.
- (۱۴) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، ابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۶ مخونه.
- (۱۶) - وزن و قافیه شعر فارسی، تقی وحیدیان گامگار، تهران، ۱۳۹۳ ل کال، ۲ مخ.
- (۱۵) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۷ مخ.
-

"War and Culture in Afghanistan"

Collection of Different Articles

JANG AW FARHANG WAR AND CULTURE

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ۴۲
د خپرونډوی د خپرونو لړ: ۹۷

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library